پرۆژەی (100) نامیلکەی فەلسەفی

دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

خاوەنی ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا

لێپرسراوی دەزگا: ئەنوەر حسێن

سەرپەرشتیارانی پرۆژە

د. لوقمان رەئوف

بابان ئەنوەر

سپینۆزا

وەرگێرانی: کۆمەڵێك نوسەر

بەشی چوارەم

74

خاوەن ئیمتیاز: دەزگای ئایدیا
لێپرسراوی دەزگا: ئەنور حسێن

سپینۆزا

وەرگێڕانی: کۆمەڵێک نوسەر
دیزاینی بەرگ و ناوەوە: ئومێد محەمەد
تایپو هەڵەچنی: کەیوان عومەر- نیاز کەمال- زریان رەحیم
ساڵی چاپ: 2017
نۆبەتی چاپ: چاپی یەکەم
تیراژ: 750 دانە
چاپخانە: حەمدی
نرخ: 2000 دینار
سەرپەرشتیاری چاپ: ژیار عەلادین - حسێن
لەبڵاوکراوەکانی: دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە

www. ideafoundation. co
ideafoun@gmail. com
www. facebook. com/dezgai. idea
07701955044 - 0533220180
سلێمانی - گردی سەرچنار- نزیک کۆمەڵگەی بەهاران

لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا
زنجیرە (198)

سپینۆزا

وەرگێرانی: کۆمەڵێک نوسەر

بەشی چوارەم

74

خوێنەری بەڕێز:

ئەم نامیلکانەی لەبەردەستدایە، بریتییە لەو پرۆژە فکری و فەلسەفیەی، کە دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە بە پرۆژەی (100) نامیلکەی فکری و فەلسەفی رایگەیاندبوو، ئەم بەشەش بریتییە لە بەشی چوارەم، بەم پێیەش تاوەکو ئێستا لەم پرۆژەیەدا (80) نامیلکەمان چاپکردوە.

بەشی یەکەم بریتییە لە (ئاشنابوون بە بێرکلی، ئاشنابوون بە باشلار، ئاشنابوون بە دیکارت، ئاشنابوون بە هایدگەر، ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز 2 بەرگ، ئاشنابوون بە هانا ئارێنت، ئاشنابوون بە هیگڵ، ئاشنابوون بە سارتەر، ئاشنابوون بە نیچە، ئاشنابوون بە ڤۆڵتێر، ئاشنابوون بە سلاڤۆی ژیژەک، ئاشنابوون بە مارکس (8) بەرگ).

بەشی دووەم بریتییە لە (ئاشنابوون بە فیورباخ، ئاشنابوون بە تۆماس مۆر، ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر، ئاشنابوون بە گرامشی 1،2، ئاشنابوون بە ئەرستۆ، ئاشنابوون بە دیموکراسی، ئاشنابوون بە ئەلبێر کامۆ 3 بەرگ، ئاشنابوون بە ئەرکون، ئاشنابوون بە فۆکۆ، ئاشنابوون بە ئەکیونی، ئاشنابوون بە ئەنگڵس، ئاشنابوون بە جۆن ستوارت میل 3 بەرگ، ئاشنابوون بە جاک لاکان، ئاشنابوون بە لایبنتز، ئاشنابوون بە میکاڤیلی).

بەشی سێیەم بریتییە لە (ئاشنابوون بە پۆڵ ریکۆر، ئاشنابوون بە ئاڵتۆسێر ئاشنابوون بە سپینۆزا، ئاشنابوون بە پۆپەر، ئاشنابوون بە دۆرکهایم، ئاشنابوون بە دریدا،

ئاشنابوون بە لیوتار، ئاشنابوون بە لینین 2 بەرگ، ئاشنابوون بە ترۆتسکی، ئاشنابوون بە بێرتراند راسڵ، ئاشنابوون بە پۆپۆلیزم 2 بەرگ، ئاشنابوون بە ئەفلاتوون، ئاشنابوون بە رۆزا لۆکسۆمبۆرگ، ئاشنابوون بە سیمۆن دیبۆڤوار، ئاشنابوون بە کریشنا مۆرتی، ئاشنابوون بە تۆتالیتاریزم 2 بەرگ، ئاشنابوون بە مانیفێستی حزبی کۆمۆنیست)

بەشی چوارەم بریتییە لە (کۆنفۆشیۆس، جۆن دیۆی، پیەربۆردیۆ، مارتن لوسەر، ئالان بادیۆ، ویتگنشتاین، ماوتسی تۆنگ، لیڤی شتراوس، چۆمسکی، والتەر بنیامین، مارتین بوبەر، مۆنتیسکۆ ،سپێنوزا، جولیا کریستیڤا، رولان بارت، رۆدۆلف کارناب، جۆرج باتای، فۆکۆیاما، دیڤد هارڤی، سان سیمۆن).

خوێنەری بەڕێز: بەدەرلەم پرۆژەیەو لەساڵی (2011)دوو بەشی تر بە شێوەی تاک تاک و وەک پاشکۆی گۆڤاری ئایدیا بڵاوکراونەتەوە، بەشی یەکەمیان (16)فەیلەسوفن کە بریتیین لە (ویتگنشتاین، ئاشنابوون بە دیکارت، ئاشنابوون بە قەشە ئاگۆستین ،میشێل فۆکۆ، لۆژیک ئەپستۆمۆلۆژیا، میتافیزیک، لە دیدی فەلسەفیەوە، کۆمەڵگەو دەوڵەت، دیموکراسی ئازادی تاک و کۆمەڵگە،بزوتنەوەی فێمێنیزم، سوقرات، سۆسیال دیموکرات فرۆید، وێنەی ژیان لە بۆچوونی بیرمەنداندا، ئیخوان موسلیمین داینەمۆی بەرهەمهێنانی توندوتیژی، نیچە، ئاشنابوون بە هیوم، ئاشنابوون بە بێرتراند راسل).

بەشی دووەم (25) نامیلکە و بریتین لە (ئاشنابوون بە ئەفلاتوون، ئاشنابوون بە سپینۆزا، ئاشنابوون بە کیرگە

گۆر، ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر، ئاشنابوون بە کارل پۆپەر، ئاشنابوون بە ئالان تۆرین، ئاشنابوون بە سوقرات ئاشنابوون بە ئەرستۆ، ئاشنابوون بە قەشە ئاگۆستین، ئاشنابوون بە جان جاک رۆسۆ، ئاشنابوون بە دیڤد هیومئاشنابوون بە نیچە، ئاشنابوون بە فرۆید، ئاشنابوون بە جۆن لۆک، ئاشنابوون بە لینین، ئاشنابوون بە ئەریک فرۆم، ئاشنابوون بە قوتابخانەی فرانکفۆرت، ئاشنابوون بە بزوتنەوەی فیمینیزم، بلیمەتی و شێتی، ئاشنابوون بە کریشنا مۆرتی، ئاشنابوون بە سکیۆلاریزم، ئاشنابوون بە سیمۆن دیبۆڤوار، ئاشنابوون بە ڤێرجینیا وۆلف، ئاشنابوون بە یۆرگن هابرمانس، ئاشنابوون بە دریدا)

لە ئایندەیەکی نزیکیشدا بەشی پێنجەم کە خۆی لە کۆمەڵێک فەیلەسوف و چەمکی نوێ، کە ئەمڕۆ لە دونیای فکری و فەلسەفیدا هەن بڵاودەکەینەوە.

ئەم پـرۆژەیـەش لە سـاڵـی (2018)دا بە شێوازێکی نوێ و بە ناساندنێکی تر درێژەی دەبێت، چونکە بە پلەی یەکەم کار لەسەر بیرو هزری فەلسەفەی فەیلەسوفە نوێ و هاوچەرخەکانی دنیای بیریاری دەکات.

ئامانج لەم پرۆژەیەش مەبەستمانە ئەو کردارە بیری و عەقڵی و توانستە بیریانەی، کە بیرمەندو فەیلەسوفەکان بەدرێژایی مێژووی بیری مرۆڤایەتی ناویانە، بەئاسانترین رێگە بگەیەنینە خوێنەر، چونکە بیر هۆکارێکە مرۆڤ لەپێناو هێنانەدی خواست و دیوە شاراوەکانی مێشکدا لە بوارە جیاوازەکاندا بەکاریدەهێنێت، تاوەکو لەو رێگەیەوە داهێنان

و توانست و گەشەسەندنەکان بناسێنێت، لەبەرئەوەی ئەگەر ئەم شەپۆلە بیریارییە نەبوایە، ئێستا ژیان و پێشکەوتن بەم شێوازە نەدەبوو.

هەروەها دەمانەوێت لەم رێگەیەوە خوێنەر هەست بە بیرو ئایدیا جیاوازەکان و گرنگی بیرکردنەوەکان بکات، لەپێناو چارەسەرکردنی گرفتەکان و روانین لە جیهان بەو شێوازەی کە پێویستە لێیبڕوانێت، تاوەکو بگاتە ئەو کردارەی کە دیکارت لەسەرەتای رێنیسانسدا رایگەیاند» من بیردەکەمەوە، کەواتە من هەم»، واتە بخوێنەرەوە، بۆئەوەی بتوانیت بیربکەیتەوەو بوونیەتی خۆی بسەلمێنێت.

بۆیە ئەگەر بمانەوێت بیربکەینەوە، پێویستە بەر لە هەر شتێک، هۆکاری بیرکردنەوەکە دەستەبەربکەین، خوێندنەوەش یەکێکە لە هۆکارەکان و بەهۆشیەوە، بیرکردنەوەکان بەرئەنجامی دەبن، چونکە پرۆسەی بیرکردنەوە، لەپێناو هێنانەدی داهێنان و گەشەو پێشکەوتنە، ئەم گەشەکردنەی تەکنۆلۆژیای ئەمڕۆش، بەرهەمی ئەم پرۆسەیەیە.

بۆیە نابێت پرۆسەی خوێندنەوەو بەرۆشنبیریکردن، نەک تاک، بەڵکو کۆمەڵگەش خۆی لێ نەبوێرێت، چونکە تەنها بیرەکان دەتوانن ژیان بگۆڕن، بۆیە پێویستە بەردەوام عەقڵەکان کراوەبن، لەپێناو بەرهەمهێنانی بیری نوێ و بنیادنانی ئایندەیەک، جیاوازتر لەرابردو.

د. لوقمان رەئوف

2017

سپینۆزا لەنێوان
ئاین و فەلسەفەدا

هاشم ساڵح

وەرگێڕانی: هاوڕێ رەشید

ئایا گرفتی بنەڕەتی لە سەردەمی سپینۆزادا چی بووە؟ بگرە بەدرێژایی سێسەد ساڵ لە سەرهەڵدانی مۆدێرنەی ئەوروپی، ئەو گرفتە بنەڕەتییە کامە بووە؟ بێگومان ئەو گرفتە گرفتی ئاین و ئوسوڵگەرایی ئاینیە. خۆ ئەگەر ئێمە لەم خاڵە تێنەگەین و بایەخی تەواوی پێنەدەین، ئەوە هەرگیز لە گەوهەری مۆدێرنەو نەبەردە مەزنەکانی تێناگەین. ئەو دەمەی سپینۆزا لە ساڵی 1670 کتێبەکەی خۆی (وتارێک دەربارەی لاهوتی سیاسی) بڵاوکردەوە، واتە چووە ناو یەکێک لە جەنگە ترسناکەکانەوە، کە دوای خۆی بەدرێژایی دووسەد ساڵ و بگرە زیاتریش، هەر بەردەوام بوو. ئەو دەیویست پەیوەندییەکانی نێوان ئاین و سیاسەت، یان پیاوانی ئاینی و پیاوانی فەرمانڕەوا دیاریبکات، هەروەها بە پلەی یەکەم خوازیار بوو ئەم شتە بنەڕەتییە بسەلمێنێت: ئەویش ئەوەیە کە ئازادی فەلسەفاندن، یان ئازادی ویژدان و بیروباوەڕو قسەکردن، هەگیز زیان ناگەیەنێت بە ئاشتی گشتی دەوڵەت و نابێتە هۆی بەدکاری و خراپەکاری هەر وەکو لاهوتییەکان ئەو لاف و

گەزافەییان لێدەدا، بەپێچەوانەوە ئەوە مەرجێکی بنەڕەتییە بۆ بەدیهاتنی ئەو ئاشتییە و بڵاوبوونەوەی ڕاستگۆیی و ڕەفتاری دروست و پاڵنەری ئاکاری و ڕەوشتمەندی لەناو کۆمەڵگەدا، بۆیە نابێت ئازادی هزری، یان فەلسەفی بەرتەسکبکرێتەوە مادام لەناو سنوری یاسادا گوزارشت لەخۆی دەکات، بێگومان ئەو کتێبە لەلایەن سپینۆزاوە نوێنەرایەتی یەکەمین دەستخستنە ناو کاروباری ئاینی و سیاسی دەکات، لە سەردەمی خۆیدا، لەبەرئەوە پێگەیەکی تایبەتی هەیە لەناو کار و بەرهەمەکانیدا. ئەو لە قۆناغێکی تەنگانە و ئیحراجی مێژووی هۆڵەندا سەریهەڵدا، چونکە گفتوگۆو مشتومڕە لاهوتییەکان گەرم و توندبوون لەنێوان سەرجەم تیرە جۆربەجۆرە کریستیانییەکاندا، نەخاسمە پرۆتستانییەتی کاڵڤینی کە ئاینی زۆرینەی خەڵک بوو. ئەوەش بە پێچەوانەی فەرەنسا، یان ئیسپانیا، یان ئیتالیا کە مەزهەبی کاتولیکی بە شێوەیەکی ڕەها زاڵ و باڵادەست بوو. ئەو ململانێ لاهوتیانەش لەنێوان تیکڕای تایفە پرۆتستانییەکاندا، لەسەرەتاوە بووەهۆی

سەرکەوتنی مەزهەبی کالڤینی، ئەمە بەرلەوەی پێکەوە ژیانێکی ئاشتیانەی سنوردار لەنێوان ئەو تایفە جۆربەجۆرانەدا بێتەدی، کە ئەوە پێکەوەژیانێکی دەگمەن بوو لەو ساتی ئەوروپادا، چونکە زۆربەی دەوڵەتەکان قایل نەدەبوون لەسەر خاکەکەیان لە یەک مەزهەب زیاتر هەبێت، ئیتر سەرجەم مەزهەبە کریستیانەکانی تریان بە شێوەیەکی قەتعی و یەکلاکەرەوە قەدەغەدەکرد، بەو سیفەتەی کە لایانداوە لەڕێگەی ڕاستی ئاینی کریستیانی، واتە لە ئەرسۆدۆکسی، لەبەرئەوەش بە زەندیق و بێباوەڕ لەقەڵەمدەدرا و تەکفیرکردنی حەڵاڵدەکرا و شوێنکەوتوانی لە مافە سیاسی و مەدەنییەکانیان مەحکوم و بێبەش دەکران. مەزهەبی کاتولیکی ئەم کارەی لە فەرەنسا و ئیتالیاو ئیسپانیا و پرتوگال بەرامبەر بە پرۆتستانەکان ئەنجامدا و تەنها ئینگلتەرا بە ئاراستەی ڕەهابوون و ئازادبوون لە تایفەگەرایی دەرچوو، واتە بەو ئاراستەیەدا کە هۆڵەندا گرتبوویەبەر. سەربارى ئەو ململانێ لاهوتییانە کە باسکران، ململانێ لەسەر دەستەڵاتیش لە

گۆڕێ بوو، که ململانێگەلێک بوون لەنێوان بنەماڵەی (ئۆرانج) ی پاشایی و لەنێوان ئەنجومەنە لۆکاڵییەکاندا، کە فەرمانڕەوایی شار و هەرێمەکانیان دەکرد، دوای مردنی گیۆم پاشای دووەم کەسایەتییەکی ڕۆشنگەر کە ناوی (جان دۆفیت) بوو، دەستەڵاتی وەرگرت، لە سایەی حکومی ئەودا هۆڵەندا سەردەمێکی گەشانەوەی زانست و زانکۆیەکانی بە خۆیەوە بینی و فەلسەفەی هاوچەرخ، واتە فەلسەفەی فرانسیس بیکۆن و دیکارت و هۆبز برایە ناو سنوری ئەو وڵاتە و سەرئەنجام ژیانێکی ڕۆشنبیری سەریهەڵدا و خانەکانی بڵاوکردنەوە، چالاکی و جموجوڵی گەورەیان دەستپێکرد و هۆڵەندا بووە مەڵبەندی هزرو ئەدەبیات لە سەرتاسەری ئەوروپادا. ئەی باشە بۆچی سپینۆزا ئەو کتێبەی خۆی بڵاوکردەوە؟ چونکە لێبوردەییەکە هەمەکی و تەواو نەبوو، چونکە ئێمە قسە لەسەر نیوەی دووەمی سەدەی حەڤدەهەم دەکەین، نەک سەدەی بیستەم، بۆیە پێوستە ئەوە لەبیرنەکەین کە دۆستان و بڵاوکەرەوەکانی سپینۆزا مەودای سنورداری

ئەو ئازادییەیان باش دەزانی و باجێکی گرانی ئەوەیاندا، هۆی دووەمیش ئەوەیە کە هەرچەند دەوڵەت لێبوردە بوو، بەڵام خۆ کڵێسا پێوانەی ئەوەبوو. ئەوجا لەوێ جیاوازییەکی گەورە هەبوو لەنێوان جان دۆفیت فەرمانڕەوای بەناوبانگ بە ڕۆشنگەرایی و پیاوانی دەمارگیری ئاینیدا، ئەو جیاوازییەی کە لە کۆتاییدا بووە هۆی کوژرانی ئەو سەرکردە هۆڵەندییە. دواجار دەکرێت بوترێت، کە ئەو کەشە ئازادییە، هۆڵەندا لە سایەییدا دەژیا، کەوتبووە بەر هەڕەشە و مەترسی، سپینۆزاش لەبەر هەستە فەلسەفییە لەڕادەبەدەرەکەیەوە، یەکەمین کەس بوو درکی بەوە کردبوو. ئاشکرایشە کە توندڕەوە پرۆتستانییەکان پەیوەستبوون بە ڕژێمی پاشایی ڕووخاوەوە و ئومێدیان بە گەڕانەوەی هەبوو، چونکە ئەوانە ڕقیان لە کەشی ئازادی و لێبوردەیی دەبووە و نەیاندەتوانی بەرگەی ئەو هەموو بێباوەڕییە هزرییە بگرن! ڕاستە سیستەمی لیبرالیزم وا دەردەکەوت کە لەسەر پێی خۆی وەستاوە، ئەو دەمەی کە سپینۆزا ئەو کتێبە یەکلاکەرەوەی لە مێژووی هزردا

نووسی، پاشان ئەو سەرکردە هۆڵەندییە کە هاوڕێ و بەرگریکار بوو لێی، سەرۆکایەتی کۆمارێکی گەشەسەندوی لە بازرگانی و خاوەن دامودەزگەی بەڕواڵەت چەسپاو دەکرد، بەڵام تەنیا دوای دوو ساڵ لەو بەروارە، داگیرکاری فەرەنسا بۆ هۆڵەندا هاتە ڕوودان و سیستەمی فەرمانڕەوایی لیبراڵیستی ڕووخێنرا و ڕژێمی پاشایی ئوسوڵگەرایی هێنرایەوە سەر تەختی فەرمانڕەوایی، بەم شێوەیە هەموو خەونەکانی سپینۆزا داڕووخان و پێشبینییە ڕەشبینییەکانی سەبارەت بە ئوسوڵگەراکان یان لاهوتییەکان، کە دەبوو وەها ناویان لێبنێت، ڕاست و دروست دەرچوون، ئەوانە بنەمای دەرد و بەڵاکە بوون: واتە بنەمای دیسپۆتیزم و لەناوبردنی ئازادی فەلسەفی. وەلێ کتێبەکەی سپینۆزا وەکو کتێبێکی مەزن حاڵەتی هۆڵەندا تێدەپەڕێنێت، تاکو حاڵەتی ئەوروپا و ڕەنگە گەردوونی بە هەر هەموویەوە بگرێتەوە و بێگومان ئەوەش چەند ئاستێک لە ململانێکە پێچەوانە دەکاتەوە، چونکە یەکەمجار لێرەدا ململانێیەکی گرکان ئاسا لەنێوان لاهوت و سیاسەتدا هەیە، بەپێی

ناونیشانی ئەو کتێبە: وتارێک لە لاهوتی سیاسی، یان بەپێی وەرگێڕانێکی تر: وتارێک لە لاهوت و سیاسەت. دووەمیش ئەو ململانێیە بوو، کە لە ئەوروپا بەڕێوەدەچوو لە سەردەمی ڕابوونەوە لەنێوان کتێبی پیرۆز و فیقهی مێژووی زماندا، یاخود ئەوەی کە پێیدەوترێت فیلۆلۆژیا. ئاشکرایە لە سەدەی شانزەیەمەوە هەندێک لە ڕابوونییەکان بانگهێشتیان بۆ لێکۆڵینەوە دەکرد، دەربارەی کتێبی پیرۆز، لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی و مێژووییانە، لەپێناوی گەیشتن بە نوسخەیەکی دروست، یان نزیک لە ڕاستی کە دیارە ئەو جۆرە توێژینەوەیەش، کار دەکاتە سەر شرۆڤە و ڕاڤەکردن، و ئەوەش ناڕەزایی گەورە و گرانی وروژاند لە ڕیزی کاهین و پارێزگارارەکاندا. ئەمەو سپینۆزا ئەو گفتوگۆ مەزنەی سەرلەنوێ هێنایەوە گۆڕێ و هاوبەشی لە سەرهەڵدانیدا کرد. دواجاریش ململانێیەکی هەمیشەیی هەیە لەنێوان فەلسەفە و لاهوتدا، کە ئەوەش ململانێیەکە سنوری کریستیانی ئەوروپی تێدەپەڕێنێت و هەر یەک لە ئیسلام و ئەرسۆدۆکسی ڕۆژهەلاتی و ئاین و

مەزهەبەکانی تریش دەگرێتەوە. بەم واتەیەش کتێبەکەی سپینۆزا گەردونییە، یاخود سەبارەت بە پرسە گەردونییەکانە. سەبارەت بە ئیسلامیش ئەو پرسە ئەمڕۆ بەتەواوی ڕوون و ئاشکرایە. ئێستاش سپینۆزا چی دەڵێت؟ ئەو دەمەی پێشەکی کتێبەکە دەخوێنینەوە، لە سەرەتاوە وەها دێتە بەرچاومان کە ئەویش بەدوای ئەو چارەسەرەدا دەڕوات کە دیکارتی مەزنی پێش خۆی بۆی چوو بوو، لەبەرئەوەش ئەو پەرۆشی پاراستنی ئازادی فەلسەفە بوو، زیاتر لە پەرۆشبوونی بۆ ڕزگارکردنی ئاین، دەستیکرد بە بەرتەسککردنەوەی فەلسەفە لە بواری خۆیدا، بەرتەسککردنەوەی ئاین لە بواری خۆیدا، بۆئەوەی هیچ کامیان دەستدرێژی نەکاتە سەر ئەوی دیکەیان، بۆ نمونە دەڵێت: تەواو بڕوا و قەناعەتم بەوەیە، کە کتێبە پیرۆزەکان (واتە تەورات و ئینجیل) بە شێوەیەکی ڕەها هیچ پەیوەندییەکیان بە فەلسەفەوە نییە، بگرە هەر یەکێکیان لە بواری تایبەتی خۆیدا، بەرتەنگ دەبێتەوە، بێگومان ئەو ڕێنماییانەی تایبەتن بە ڕۆحانیاتەوە، تەنها لە کتێبە پیرۆزەکانەوە بە

دەستیاندەهێنین نەک لە ڕێنماییەکانی نور و ڕووناکی سروشتی، واتە عەقڵ، بۆیە ئەو مەعریفەیەی کە لەسەر وەحی وەستاوەتەوە، تەواو جیاوازە لە مەعریفەی سروشتی یان عەقڵانی چ ئەوەی پەیوەندیدارە بە بابەتەکەیەوە، یان بە پرەنسیپە بنەڕتیەکەیەوە، یان بە هۆکار و بە مەنهەجیەتەکەیەوە. لەمەوە ئەم ئەنجامگیرییە بەدەستدەهێنین: لەبەرئەوەی ئەم دوو شێوازەی مەعریفە تەواو لێکجیاوازن، لەبەرئەوە هەر یەکەیان دەکرێت مومارەسەی کاری خۆی بکات لەناو بواری تایبەت بە خۆیدا، بەبێ ئەوەی ناکۆک بێت لەگەڵ مەعریفەکەی تر، یان بچێتە ناو جەنگ و دژایەتیکردن لەگەڵیدا. لەکاتێکدا کە ئەم بڕگەیە و هیتر دەخوێنینەوە، وەها گومان دەبەین کە سپینۆزا گرفتەکەی چارەسەر کردوە بەهۆی خۆ لادانەوە لێی! چونکە فەیلەسوفی سیکۆلاریزمی دەفەلسەفێنێت و دیراسەی سروشت دەکات، بەبێ ئەوەی بە هیچ شێوەیەک ڕەچاوی کتێبە پیرۆزەکان بکات. پیاوی ئاینیش (یان ئیماندار) کتێبە پیرۆزەکان دەخوێنێتەوە، یان ئەنالیزەیان دەکات بەبێ

ئـــەوەی پرەنسیپە فەلسەفییەکان، یاخود سیکۆلاریومەکانی بەدەر لە وەحی، ڕەچاوبکات، واتە چارەسەری پەیوەندی لەنێوان ئەو دوو جەمسەرە گەورەیە لە ڕێگەی ناپەیوەندییەوە دەبێت: واتە جیابوونەوەی تەواو و دابڕانی ڕەها، بەڵام ئاخۆ ئەوە کارێکی گونجا و شیاوە؟ ئایا پیاوانی ئاینی وازیان لە گالیلۆ هێنا تا بە ئـــارەزوی خۆی سروشت ڕاڤەبکات؟ ئایا ناچاریان نەکرد پاشگەز بێتەوە لەو وتەیەی کە دەیووت، زەوی بەدەوری ڕۆژدا دەسوڕێتەوە، لەبەرئەوەی کتێبە پیرۆزەکان پێچەوانەی ئەوەیان دەووت؟ بێگومان سپینۆزا لە هەموو ئەوە بێئاگا نەبوو، وەلێ بە ڕێگەیەکی بەمین چێنراودا دەڕۆیشت و دەیزانی هەر هەڵەیەک بکات، دواتر لەلایەن ئوسوڵگەرا کریستیانی و جولەکەکانەوە بەکاردەهێنرێت بۆ لێدان و لەناوبردنی، ئەوان بەگومان بوون لێی، هەروەکو چۆن گومانیان لە دیکارت هەبوو، بگرە زیاتریش، بۆیە وریایی شتێکی زۆر پێویست بـــوو، بێگومان هزریش مـــەرجـــدارە بەو چرکەساتەی، کە تیایدا پەیدادەبێت و گەورەیی

ئەو هزرەش لە قەبارەی بەرگرییەکاندایە و ئەوانەی کە دەیانوروژێنێت، یان ئەو مەترسیانەی کە بەگژیاندا دەچێتەوە و لە هەموولایەکەوە دەوریانگرتووە. ئاشکرایە هزر گەشتێکی دڵڕفێن نییە لەناو چەمێکی پڕ گوڵ و گوڵزاردا و ڕێکردنیش نییە بەناو ڕێگەیەکی ئاسان و تەخت و کراوەدا بۆ جێگەیەکی بێ کۆتایی. هزر لە هەر هەنگاوێکدا کە هەڵیدەهێنێتەوە، بگرە بەر لەوەی یەک هەنگاو بنێت، هەستدەکات کۆسپ دێتە بەردەمی و هەست دەکات کە بەرگرییەک هەیە ناهێڵێت بەرەو پێشەوە بچێت و هەوڵدەدات لەجێی خۆیدا بیوەستێنێت و ڕایبگرێت، یان زیندە بە چاڵی بکات.

هزر بە واتای پڕاوپڕی وشەکە بریتییە لە ڕەهابوون لە هەموو کەڵەکەبووە جێگیربووەکان و ئەو بێزاری و ڕقلێبوونەوانەی کە گوشارمان دەخەنەسەرو ڕێگەمان لێدادەخەن. لەکاتێکدا کە دەچینە پێشەوە لە خوێندنەوەی کتێبەکەی سپینۆزا دەربارەی لاهوتی سیاسی، تێبینیدەکەین کە پابەند نەبووە بە پرەنسیپە ئاگادارکەرەوەکان کە لە پێشەکییەکەدا هاتوون، ئەو ناچاربووە بە

قەناعەتەوە پێشەکیەکە بنووسێت، تا ڕەچاوی دۆخی گشتی دەوروبەری بکات، چونکە ئاشکرایە فەلسەفە هەر وەکو هیگڵ دەڵێت کوڕی سەردەمی خۆیەتی، ناکرێ بە تەواوی لە سەردەمەکەی خۆت دەربچیت، یان مەرجدارییە مێژووییەکەی پشتگوێبخەیت، چەند بلیمەت بیت و پێش سەردەمی خۆت کەوتبیت تۆ هەر مەرجداری بە زاراوەکانییەوە، بە زمانەکەیەوە و بە ڕێپێدراو و تابو و ڕێپێنەدراوەکانییەوە. سپینۆزا فەسڵی یەکەمی کتێبەکەی بە دیاریکردنی پەیامبەری دەستپێدەکات و دەڵێت ئەوە مەعریفەیەکی یەقینییە، یان بەدیهاتووە. لە فەسڵی دووەمدا دەبینین پێماندەڵێت «کە وەحی یان پەیام لە پێغەمبەرێکەوە بۆ یەکێکی تر جیاوازە و بەپێی تەبع و مەزاج و خەیاڵ و ئەندێشە و بارودۆخی سەردەمەکەی دەگۆڕێت، بۆیە ئێمە ناچارین ڕەخنەی سیکۆلاریزمی بەکاربهێنین، لەپێناوی تێگەیشتن لە واتای قسە و ئاخاوتنەکانیان» سەرەڕای ئەوەی کە سپینۆزا دەڵێت «گوایە ئەو ڕاڤەی کتێبی پیرۆز ناکات، تەنیا لە میانی خودی کتێبە پیرۆزەکەوە نەبێ و

هیچ میتۆدێکیش لە دەرەوەی ئەو لەسەری بەکارناهێنێت»، بەڵام لە راستییەکەیدا میتۆدی دیکارتی بەسەردا پراکتیزە دەکات، واتە عەقڵانییەت، ئەوە دەڵێین لەکاتیکدا کە ئێمە دەزانین کە خودی دیکارت ئەو جەسارەت و بوێریەی نەبووە و میتۆدەکەی خۆی لە بواری توێژینەوەی دیاردە سروشتیەکاندا بەرتەسک کردۆتەوە و ڕێینەداوە لەسەر ئاین، یان ئیمان پراکتیزەبکرێت. هەر چۆنێک بێت جورئەتی سپینۆزا لە بواری هێنانە ناوەوەی فەلسەفی لە بوێری سەرداره مەزنەکان کەمتر نەبوو، چونکە بەڕاستی ئەو دوو دڵ نەبوو لە پراکتیزەکردنی تیۆری شکانەوەی تیشکی دیکارت بەسەر ئەم بڕگە تەوراتییەدا: ئەی خۆر لەسەر جەبعون ڕاوەستە و ئەی مانگ تۆش لەسەر دۆڵی ئەیالۆن، سەرئەنجام ڕۆژ ڕاوەستا و مانگیش جێگیر بوو، تا ئەو دەمەی کە نەتەوە تۆڵەی خۆی لە دوژمنەکانی کردەوە... ئەو بڕگەیە لە سفری پێغەمبەر (یۆشع)دا هاتووە، بێگومان ئەوە ناکۆکە لەگەڵ عەقڵ و یاساکانی سروشتدا. ئەی دەبێ کەسێکی پوخت سیکۆلاریستی وەکو

سپینۆزا چۆن ئەنالیزەی بۆ کردوە؟ دەڵێت پێغەمبەر یۆشع زانستی فەلەکی تازەی نەزانیوە، چونکە ئەو زانستە ئەوکات هێشتا سەریهەڵنەدابوو، بۆیە بەوشێوەیە ئەندێشەی کردوە، کە خوا بە کردەیی ڕۆژی ڕاوەستاندوە بە شێوازێکی لەڕادەبەدەری سەروو نەریت، لەبەرئەوە هۆکاری ڕاستەقینەی درێژەکێشانی ڕۆژ و دواکەوتنی شەوی نەزانیوە. لەڕاستیشدا بڕی پروشەی بەفر لەو چرکەیەدا لەناو هەوا زۆر بووەو لە ئاکامی ئەوەشدا پێچەوانەبوونەوەیەکی ئاوارتەیی بۆ تیشکی ڕۆژ ڕوویداوە، ئیتر ئەوانەی تەماشای خۆریان کردووە پێیانوابووە کە ڕۆژ لە ئاسماندا ڕاوەستاوە و هیچ جوڵەیەکی نەماوە... ئێمە تێبینیدەکەین کە سپینۆزا نکوڵی ناکات لە بەدیهاتنی چیرۆکەکە، یان موعجیزەکە، بەڵام دەیگێڕێتەوە بۆ هۆکار و فاکتەری سروشتی نەک بۆ هۆکاری سروشت بەزێن، جیاوازییەکە لەنێوان ئەو و بڕواداریکی تەقلیدی لێرەدایە، کە زیاتر دڵشاد دەبێت بەوەی تا چەند زیاتر موعجیزەکە یاساکانی سروشت ببەزێنێت.

هەرچۆنێک بێت سپینۆزا جورئەتی وتنی ئەمەی هەیە: لەبەرئەوەی پێغەمبەری ناوبراو ئاگاداری یاساکانی سروشت نەبووە، بۆیە لە واتای ڕاستەقینەی ئەو دیاردە ئاوارتەیە تێنەدەگەیشت کە بە چاوانی خۆی دیتی، لەبەرئەوەش ئەرکی گرنگی ڕەخنەی عەقڵانی لەمەدایە کە دێت: بەهۆی فیزیکناسیەوە دۆزینەوەی ئەو یاسایانەی کە پێغەمبەری ناوبراو ئاگادارییان نەبوو، بەڵام موعجیزە بەپێی پێناسەکەی سپینۆزا، گریمانەی هەڵپەساردنی کاتی یاساکانی سروشت لەلایەن خواوە دەکات: واتە بۆ ئەو یاسایانەی کە خودی خۆی خولقاندونی، لەپێناوی ڕێکخستنی جموجوڵ و بزوتنی گەردووندا، لەبەرئەوەش موعجیزە مەحاڵە، چونکە ناکرێت خوای گەورە ئەو یاسایانە پشتگوێ بخات کە دایناون. لێرەدا تێبینی دەکەین کە ئەم پرسە نەک هەر سپینۆزای گەیاندوەتە ئەوەی ئەنالیزەیەکی تازە بکات بۆ تەورات و بەس، بەڵکو گەیاندویەتە ڕەتکردنەوە و نەفیکردنی ئەو موعجیزانەی کە تێیدا هاتووە. عەقڵانیەتی ڕەهای سپینۆزا ئەوەی کە

هەندێکیشیان دەیڵێن بێ شەرمییەکەی، لێرەدا جێگیر بووە و هەر ئەوەشەکە جیایدەکاتەوە لە سەرجەم بیرمەندانی سەردەمەکەی خۆی لەناویشیاندا (مالبرانش)، کە ئەویش سیکۆلاریست و دیکارتیزمیش بوو، بەڵام هاتنەڕودانی موعجیزەکانی بەدوور نەدەزانی لەبەر هۆکاری ئاوارتە (ئیستسنائی). ئەمە سەبارەت بەوەی پەیوەندیدارە بە جولەکە و تەوراتەوە. ئەما سەبارەت بەوەی پەیوەندیدارە بە ئاینی کریستیانی و ئینجیلەوە، ئەوە سپینۆزا جورئەتی ئەوەی کرد، کە باوەڕە بنەڕەتییەکانی مەزهەبی کاتولیکی وەلابنێت و ڕەتبکاتەوە: وەکو جەختکردنەوە لەسەر بەرجەستەبوونی خوا لە مەسیحدا، یان ئەو وتەیەی کە دەڵێت مەسیح دوای چەند ڕۆژێک لە مردنی هەستاوەتەوە، یان وتەی قوربانیدانی پیرۆز: واتە جەستەی مەسیح و خوێنەکەی بەڕاستی لەناو ئەو نان و مەیەدایە، کە کاهینەکە دەیداتە نوێژکاران لە کۆتایی مەراسیمی پیرۆزکردنەکەدا، بە بۆچونی سپینۆزا ئەمانە خورافاتن و ناکرێ هیچ کەسێکی عەقڵانی ئیمانی پێی هەبێت، بەڵام

بۆئەوەی دەریچەیەک بۆ ڕەهابوونی، یاخود ڕزگاربوونی کریستیانەکان بهێڵێتەوە، وتویەتی ئەنالیزەکردنی ئەو باوەڕانە لەسەر بنەمایەکی ڕەمزییە، نەک ڕاستەقینە و واقیعی، چونکە هەستانەوەی مەسیح لەدوای مردنی جەستەیی نەبووە، بەڵکو ڕەمزیی یان ڕۆحی بووە، هەروەها بەرجەستەبوونی خودا لەودا وەک شتێکی ڕەمزی بووە، بەهەمان شێوەش بۆ پارچە نانە بچوکەکە و قومە شەرابەکە... لەبەرئەوەش تەفسیری مەجازی، یاخود ڕەمزی شتێکی پێویستە، بۆئەوەی ناکۆکی توند پەیدانەبێت لەنێوان کتێبی پیرۆز و لۆژیک و عەقڵدا. سپینۆزا دوودڵ نەبوو کە لەلای یەکێک لە هاوڕێکانی بڵێت پێویستە فەزڵ و چاکەی عەقڵ بدرێت بەسەر کتێبی پیرۆزدا، یان لانی کەم بەسەر ئەوەی کە لێی تێدەگەین... بەڵام ئاخۆ ئەوە مانای ئەوەیە کە سپینۆزا نکوڵی دەکات لە گرنگی ئاین یان ڕوونتر بڵێین سود و چاکەی ئاین؟ لە ڕاستیدا نەخێر، چونکە بێگومان خەڵک بەگشتی پێیوایە ڕێگەی دەربازبوونی نییە جگە لە ملکەچی و پابەندبوون بۆ ئاین

نەبێت. لەم ڕووەوە ئەم سەرگوزەشتەیەی لێ دەگێڕنەوە، کە گوایە ئافرەتە کارەکەرەکەی ڕۆژێک لێی پرسیوە: ئاخۆ دەکرێ ڕێگەی دەرباز بوونم بدۆزمەوە بەهۆی ئاین و مومارەسەکردنی ڕێنمایی و خواپەرستییەکانەوە؟ سپینۆزا وەڵامیدەداتەوە: ئاینەکەی تۆ ئاینێکی باشە پێویستت بە ئاینێکی تر نییە، بە مەرجێک ئەوە لەڕێی خواترسییەوە بێت، هەروەها ژیانێکی ئارام و بێوەی بەسەر ببەیت و ئازاری کەسی دیکە نەدەیت.... بێگومان سپینۆزا دەیزانی ئاین دڵنیایی دەروونی بۆ خەڵکی ساکار و سادە مسۆگەردەکات، کە لە هیچ جێگەیەکی تردا ناتوانن ئەوە دابینبکەن، لەبەرئەوەش کارێکی ژیرانە نییە بێبەشبکرێن لەو دڵنیاییەی کەناکرێت مرۆڤ بەبێ ئەو ژیان بەسەر ببات، بەڵام کەسێکی وەکو ئەو دەیتوانی بگاتە ئەو دڵنیاییە دەروونیە لەڕێگەیەکی تری نا ئاینیەوە، لەبەرئەوەش چەندین لایەنی پۆزەتیڤ لەناو ئایندا هەیە و ناکرێت نکوڵی لێ بکرێت. وەلێ ئەو شتەی کە ئەوی دەترساند و نیگەرانی دەکرد لەناو ئایندا بریتی بوو لە دەمارگیری.

ئەوە دەڵێین بەتایبەتی کە ململانێگەلی مەزهەبی، یاخود ئاینی ئەو دەمەی کە ئەو کتێبەکەی دانا لەناو هۆڵەندا زۆر توند بوو. ئەوە بوو ئەو مەزهەبە فەرمیە باڵادەستە ڕقی لە مەزهەبەکانی تر دەبۆوە، سەرەڕای ئەوەی کە ئینتمایان بۆ ئاینی کریستیانی هەبوو وەکو ئەو، پێیوانەبوو پێویستە ئەوانیش مومارەسەی نەریت و ڕێنماییە ئاینیەکانی خۆیان بکەن، بەڵکو پێیوابوو گەوهەری ئاین لە خۆشەویستی ئەوانیتردا بەرجەستە دەبێت، لیبراڵیستی تەواو لە تێگەیشتنی کریستیانیدا جگە لە کاری خێر و خێرخوازی هیچ شتێکی تر نییە. ئەوجا بڕوای بە بیروباوەڕە بنەڕەتیەکانی کریستیانی نەبوو، وەکو ئیمان بە خوایی مەسیح.. لەبەرئەوە تایفە پڕۆتستانیە لیبرالیستەکان دوچاری چەوسانەوە و بەدواداگەڕان و ڕاوەدونان بوونەوە و ئەوەش بوو، کە زۆر سپینۆزای ناڕەحەت و نیگەران کردبوو، چونکە زۆرێک لە ئەندامەکانی هاوڕێی ئەو بوون، هەروەها ئەو پێیوانییە کە ئاین بریتی بێت لە مامەڵەکردن و پیاوچاکی و یارمەتیدانی هەژاران و، خۆشویستنی ئەویتر ئەگەر ئینتمای

نەبێت بۆ ئاینەکەی ئێمە یان تایفەکەی ئێمە. ئەو تێگەیشتنە بەرفراوانە بۆ ئاین، کە بە پلەی یەکەم ڕەوشتمەندییە، شتێکی زۆر نامۆ بوو بۆ عەقڵیەتی ئوسوڵگەرا توندڕوەکان، کە ئاین بەرتەنگ دەکەنەوە لەناو کۆمەڵێک نەریت و ڕێنمایی ئاینی و ڕواڵەتییانەی دەرەکیدا و، کۆمەڵێک لە شتە ڕێپێنەدراو و تابووەکان و کۆمەڵێک لە بیروباوەڕی لاهوتی وەها، کە لە کۆنترۆڵی عەقڵی دەردەچێت. بەم شێوەیە دەبینین کە لەناو خودی ئاینی کریستیانیدا، دوو چەمک یان تێگەیشتن بۆ ئاین هەیە: چەمکێکی ئوسوڵگەرای چەقبەستوو، چەمکێکی لیبراڵیستی ئازاد. ئیتر ئەوە بوو ئوسوڵگەراکان لیبراڵیستەکانیان بە پەرستنی شەیتان تۆمەتبار دەکرد! بۆچی؟ چونکە پیاوانی ئاینیان ڕەتدەکردەوە و پێیانوانییە ئەدای ڕێنمایی و نەریتە ئاینیەکان شتێکی پێویست بێت... چونکە ئەوان عەقلانی، یان لە تێگەیشتنیاندا بۆ ئاین ڕۆحانی بوون، لەبەرئەوەش تۆمەتبارکران بە بێ باوەڕی ، تەنانەت بە کوفر و ئیلحادیش، هەروەها لەبەرئەوەی کەسی ئوسوڵگەرا توێکڵ

و ڕواڵەتی دەرەوەی ئاین و نەریت و ڕێنمایە دەرەکیەکانی بەلاوە گرنگە، نەک گەوهەر و ناوەڕۆکی. وەک نەریتیش تێگەیشتنی ئوسولگەرایی بۆ ئاین سەرکوتکار و توندتیژ و تۆقێنەر دەبێت، لەبەرئەوەش ناتوانێ بەرگەی هەبوونی ئەو تایفەگەلە زۆر لێبوردەیە لە تێگەیشتندا بۆ ئاین، بگرێت. لەنێو ئەوانەشدا ئاماژە ئەدەین بە تایفەی (کویکرز) کە لە ئینگلتەرادا بڵاوبووبۆوە، ئەو تایفەیەی کە ڤۆڵتێر سوپاسگوزاریان بوو، ئەودەم کە سەردانی ئینگلتەرای کرد لە سەرەتاکانی سەدەی هەژدەهەمدا، هەروەها سوپاسگوزاری مرۆڤدۆستی و لێبوردەییان بوو، ئەوەشی بەراورد کرد لەگەڵ دەمارگیری کاتولیکەکان لە فەرەنسا، بۆیە ئەو تایفەیە ناونران دۆستگەراکان (کویکرز)، چونکە لە سەرەتاوە کۆمەڵەی دۆسستانیان دامەزراند، کە بە شێوەیەکی خولی کۆدەبوونەوە بۆ تێڕامان لەمیانی چەندین کاتی دوور و درێژی بێدەنگیدا، ئەوان کەسیان ناڕەحەتنەدەکرد و ئاینی خۆیان نەدەسەپاند و هەموو مرۆڤێکیان خۆشدەویست، تەنانەت

ئەوانەش کە سەربە تایفەکەی خۆیان یان ڕێبازەکەی تێگەیشتنی خۆیان بۆ ئاین نەبوون.

کۆمەڵەکەی ئەوانە لە ناوەڕاستی سەدەی شانزەهەمدا هاتە دامەزران و لقێکیشە لە لقەکانی پرۆتستانتی. ئەمڕۆ لە ئینگلتەرا و هۆڵەندا، بە تایبەتیش ئەمریکا بونیان هەیە و ئێستا ژمارەیان لە سەرتاسەری جیهاندا لە دوو سەد هەزار کەس تێناپەڕێت، هەروەها چەندین تایفەی تری پرۆتستانتی لیبراڵیستی هەیە. بە گشتی هاوڕێیان و دۆستانی سپینۆزا سەر بەو ئاراستە ئاینییە دوور لە دەمارگیریانە بوون، لێرەدا ئاماژە بە تایفەی منۆنیەکان دەدەین، کە ئەو ناوەش دەگەڕێتەوە بۆ ناوی کاهینی هۆڵەندی منۆسیمۆن (1561-1496). سەرەڕای ئەوەی سپینۆزا دۆستی ئاراستە کریستیانە لیبراڵیستەکان بوو، بەڵام هەندێ جار ڕووبەڕووی ئەو خەرافاتانە دەبۆوە، کە لەناویاندا تەشەنەی سەندبوو و باوبوو، ئاشکرایشە ئەو جۆرە خورافاتێکن لەناو دەروونەکاندا ڕەگوڕیشەیان لەدێر زەمانەوە ڕۆچووەو هەڵکەندنیان کارێکی ئاسان نییە. لێرەدا مەبەستمان لێی بڕییتیە لەو هزرە

تەشەنەسەندوانەی دەرهەق بە کتێبە پیرۆزەکان، کە بڕواداران لەکاتی پێویستدا دەیکەنە بڕوبیانو لەدژی عەقڵ و ژیری. ئاشکرایە بەشێوەیەکی گشتی نەقڵ زاڵ و باڵادەستە بەسەر عەقڵدا لەلای بڕواداران، یاخود بڵێ هەیبەتی دەقە پیرۆزەکان هەیبەتێکە چەندین سەدەیە لەناو عەقڵی مرۆڤەکاندا ڕەگی داکوتاوەو بەزەرورەتیش بەسەر هەیبەتی فەلسەفەدا یان بەسەر فکری لۆژیکیدا باڵادەستدەبێت.

سەرەڕای ئەوەی سپینۆزا لە گۆشەگیریدا دەژیا و پەرۆشیش بوو بۆ بڵاونەکردنەوەی بیروڕاکانی خۆی دەربارەی ئاین، بەڵام ناوبانگی بڵاوبوو بۆوە و خەڵکیش قەناعەتی کردبوو بەوەی، کە بێباوەڕە و ئیمانی بە هیچ ئاینێک لە ئاینەکان نییەو لەناویشیاندا ئاینی جولەکە، کە لە ئامێزیدا پەروەردە ببوو، ئەو ناوبانگەش لەو سەردەمەدا ترسناک بوو، چونکە وشەی بێباوەڕ واتای نزیکی لە تاوانبارەوەی دەبەخشی و یاسای ئەوروپاش توندترین سزای بۆئەوە بڕیبۆوە. لەڕاستیشدا سپینۆزا مولحید و بێباوەڕ نەبوو بەو مەعنایەی کە مەبەستیان بوو، بەڵام

تێگەیشتنە فراوانەکەی بۆ ئاین لەسەرو ئاستی خەڵکی سەردەمەکەی خۆیەوە بوو، بێگومان سپینۆزا توندڕەو نەبوو پەلاماری ئاینیشی نەدەدا، بەڵکو پەلاماری لاهوتیەکان و شێوازی ڕاڤەکردنیان بۆ ئاین، دەدا. لێرەدا جیاوازییەکی گەورە هەیە بەڵام خەڵک بە گشتی جیاوازی ناکات لەنێوان ئاین و پیاوەکانیدا. خۆ ئەگەر تۆ هێرشت کردە سەر ئوسوڵگەراکان، یان پیاوانی ئاینی، ئەوان پێیانوایە پەلاماری ئاینت داوە! هەرچۆنێک بێت ئامانجی سپینۆزا لە پشت نووسینی کتێبەکەیەوە دەربارەی لاهوتی سیاسی بریتیە لە پێشکەشکردنی تەفسیرێکی نوێ بۆ ئاین و تێکستە پیرۆزەکان، ئەوجا ئەو بەتەنگەوەیە بۆ ئەو وتەیەی کە دەڵێ ئەو ڕاڤەکردنە ناکۆک نایەتەوە، لەگەڵ سیستەمی سیاسی کۆماری، هەروەها لەگەڵ ئازادی ڕەهای بیرکردنەوە. ئەوە تەنها ئەنالیزەکاری ئوسوڵگەراکانە بۆ ئاین، کە لەگەڵ ئەوەدا ناکۆک دێتەوە. هەندێک پێیانوایە کە بۆچونی سپینۆزا سەبارەت بە خوا زۆر دوور نەبوو لە وێناندنی ئاینە یەکتاپەرستیەکان، بەڵام زۆرێک

لە کەسانی تر پێچەوانەی ئەوەیان لەلا دروستە و پێیانوایە ئەو لە مەزهەبی حلولی و یەکبوونی بوونەوە نزیکە.

سەرچاوە:

saoudsalem. maktoobblog. com

سپینۆزا
ئەنالیزەکردنی میتافیزیکیا

هنری تۆماس

وەرگێڕانی: هاوڕێ ڕەشید

سپینۆزا بارۆخ (بندیکت) فەیلەسوفی جولەکە، لەدایکبووی ئەمستردام، یەکێکە لە کەسایەتییە گەورە و ناودارەکانی مێژوو.

ئەو لە سەردەمێکدا دەژیا کە سەرکزکردن لە بەرامبەر دەسەڵاتدا، مەرجی بەزیندوویی مانەوە بوو. وێڕای ئەوەی لویسی چواردەهەم پادشای فەرەنسا موچەیەکی ساڵانەی بۆ بڕییەوە، بەو مەرجەی کە ئەم فەیلەسوفە یەهودیە یەکێک لە کتێبەکانی خۆی پێشکەش بەو بکات، بەڵام سپینۆزا ئەو بەخششەی ئەوی قبووڵنەکرد.

لەو دەمەشدا کە کارل لودیوک شازادەی ئەڵمانیا پایەی ئوستادی فەلسەفەی لەزانکۆی هایدلبورگ پێبەخشی، بەو مەرجەی کە ئەو کاری بەسەر ئاینی فەرمیی وڵاتـەوە نەبێت، دیسان سپینۆزا بەو پلە و پایەش قایل نەبوو، لەکاتێکیشدا کە ئەم نانە چەورونەرمانەی بۆ پێشنیار دەکرا ئەو قبوڵی نەدەکردن، بەڕاستی گیرۆدەی دەستی بەدخۆراکی وسەختی ژیان بوو. جاری واهەبوو شەو وڕۆژێکی بەیەک قاپ سوپ، یان کاسەیەک شۆربا بەسەردەبرد. زۆر جاریش بەڕاستی هیچ خۆراکێکی نەبوو خۆی

پێ تێربکات. جەستەی ئەو لەبەر بەدخۆراکی و کاری زۆر، وەخت بوو ببێتە ئامانجی نەخۆشی سیل، بەڵام ئەم فەیلەسوفە ورد ئەندام و بزێو و سەرمەستی هەقە، نەک تەنیا هاوکاری و یارمەتی شا و شازادەکان، بەڵکو کۆمەکی نزیکترین دۆستانی خۆشی پێ قبووڵ نەدەکرا.

سپینۆزا ئەوەندە بەتوانا بوو، کە توانی بە تاک و تەنیایی لەسەر پێی خۆی ڕاوەستێت، کلێسای یەهودی لە تەمەنی بیست و دوو ساڵیدا ئەویان لە ڕیزی خۆیان دەرکرد و لە کۆمەڵگەی جولەکە دەریان پەڕاند، بەڵام ئەو تاکو دوایین ڕۆژانی ژیانی نەچووە ڕیزی هیچ ئاینێکی دیکەوە و ئەو خۆی ئاینێکی هێنایە گۆڕێ، کە ئەوەندە بەرفراوان بوو، تەنگی بە کلێسا و کەنیسەکانیش هەڵچنی بوو، چونکە فەلسەفەی (یەکێتیی بونگەرایی)ی سپینۆزا بەقەدەر گەورەیی و مەزنیی دنیا بوو. سپینۆزا فەیلەسوفێکی شۆڕشگێڕ بوو، بەڵام شۆڕشەکەی ئەو جۆرێکی تایبەت بوو، لە شۆڕشەکانی تر نەدەچوو، *خوشکەکەی لە دابەشکردنی میراتی باوکیدا ئەوی فریودا، کەچی ئەو داوای لەسەر*

ئەو خوشكەی تۆماركرد و لە دادگادا داواكەی بردەوە، ئەوجا هەموو میراتەكەی بەخشی بە خوشكەكەی. سپینۆزا وەكو كۆنفۆشیوس، هەرگیز لە بەرامبەر ئێش و ئازار و مەینەت و شۆكدا، خۆی نەدایە دەست توڕەیی و نەفرەتەوە. كاتێك كە ڕەبەنەكانی ئەمستردام ئەویان دەركرد و تێكڕای كەشیشەكانیان ڕاسپارد، وەكو سەگێكی گلاو ڕەفتاری لەگەڵدا بكەن. كەچی ئەو بێ ئەوەی هیچ نەفرەت و ڕق و كینەیەك بگرێتە دڵ بەرامبەر ئەو كۆمەڵگایە، كۆمەڵگای یەهودی بەجێهێشت، چونكە دەیزانی كە ڕەبەنە یەهودەكان ئەوكارە بۆ بەرگریكردن لە ئاینێك دەكەن. كە بەلایانەوە زۆر جێگای ڕێزوستایشە. ئەو ئەیزانی كە ئەگەر ڕەبەنە جولەكەكان بە جۆرێكی تر كاربكەن، هیچ پابەندییەكیان بە ئاینەكەی خۆیانەوە نامێنێت، بەڵام ئەوەشی دەزانی كە ئەگەر خودی ئەویش جگە لەو ڕەفتارەی كە كردبووی، هەرچیەكی تری بكردایە، ئەوە مانای ئەوەبوو كە هیچ وەفادار نەدەبوو بە بیروباوەڕەكەی خۆی.

ئەو هیچ بڕوایەكی بە ئاینی جولەكە نەمابوو،

بۆیە لەم ڕووەوە جولەکەکان کارێکی دروست و لۆژیکییان کردبوو، کە ئەویان وەدەرنابوو لە ڕیزی خۆیان و لە زومرەی بێ بڕوایانیش دایاندەنا. دوای دەرکردنی لە کۆمەڵگای جولەکە سپینۆزا ناوە یەهودیەکەی خۆی لە (بارۆخ)ـەوە گۆڕی بۆ (بندیکت)، بەڵام نەیتوانی مێشک و زهنی خۆی بگۆڕێت.

تیۆری کەلامی ئەو بەشێوەیەکی سەرەکی لەسەر بنەمای فەلسەفەی عیرفانی (کابالا) دامەزرابوو، کە دەزگایەکی هزریی یەکگرتووی بوونی عیبرانی بوو، ئیلهامبەخشی بەشی هەرە زۆری بڕوا ئەخلاقیەکانیشی، نوسینەکانی پەیامبەرانی بەنی ئیسرائیل بوون. سپینۆزا لەبەر وەدەرنانی لە کۆمەڵگای یەهودی زیاتر خوی دایە خوێندنەوەی هزروباوەڕی گەلانی غەیرە یەهودی، لەلای زانایەکی هۆڵەندی زمانی لاتینی خوێند، کەناوی ڤاندناندە بوو، ئەو کابرایە زانایەکی زمانناس وبیرمەندێکی بەگومان بوو، چەندساڵێک دواتر لەبەر ناکۆک بوونی لەگەڵ لویسی چواردەهەم لەبەردەم جەماوەردا لەداردرا. ڤاندناندە کیژێکی هەبوو کە لەکاری

وانەوتنەوەدا یارمەتی باوکی دەدا، سپینۆزا مەست وعەشقی ئەو کچە بوو، داوای لێکرد بەهاوسەری خۆی پەسەندیبکات، بەڵام ئەو کچە داواکەی سپینۆزای ڕەتکردەوە، مێردی کرد بەخوێندکارێکی دیکەی باوکی کە لە دوو شتدا لە سپینۆزای زیاتر بوو، یەک پارەدار بوو، دوو جولەکە نەبوو. سپینۆزا بەرگەی ئەو شکستە گەورەیەشی گرت و ڕووی لە عاشق بوون بە فەلسەفە کرد. ئەو فەلسەفەی ڕۆژهەڵاتی و هزرە فەلسەفییە دواییەکانی خوێندەوە. فەلسەفەی یەکێتی بونگەرایی گوردانۆ برونو (کەلەبەر هزری تازەگەری ئەویان بەئاگر سوتاند) و هزرە ئەبستراکتە بیرکارییەکانی دیکارت (کە لەبەر خاتری دەرخستنی هزر گەلی تەبا و گونجاو لەگەڵ ئاین کەوتبووە بەر ڕێزوستایشی شاهانەوە) و زیاتر لەهزرە فەلسەفیەکانی تر سپینۆزایان خستبووە ژێر کاریگەری خۆیانەوە. مێشک وزهنی بەرفراوانی سپینۆزا، کە هەرچیەکی دەخوێندەوە خێرا وەریدەگرت، تائەو ڕادەیەی کە فەلسەفەکەی لەشێوەی جۆرێک لەعیرفانی یەهودی، بەچەشنی

ڕێبازەکەی ئەفلاتون و گومانکاری ڕێبازەکەی ئەپیکۆر لەقاڵبی فەلسەفەی یەکێتی بونگەرایی گوردانۆ برونۆی ئیتاڵیدا، هاتە داڕشتن ولەبەرگی ئەندێشە بیرکارییەکانی دیکارتی فەرەنسی دا، کەوتە بەردەستی جیهان. سپینۆزا تەواوی نوسین و ئاسەوارەکانی خۆی بەزمانی لاتینی وبەشێوازی شیشرون نووسی. لەجیهانی هزردا کەمتر مێشک وزهنێک بەفراوانی بیری سپینۆزا دەبینرێت، بەڵام باوەڕە ئەخلاقیەکانی ئەو هەروەک پێشتر ئاماژەی پێدرا سەرچاوە ئیلهام بەخشیەکەی ئەشعیا پەیامبەر بوو.

سپینۆزا لەبیست و هەشتەم بەهاری تەمەنیا ئەمستردامی جێی لەدایکبوونی خۆی بەجێهێشت و لەڕینسبورگ کەسەر بە لیدن بوو گیرسایەوە، لەوێ وەکو پەیامبەرانی سەردەمی دێرینی ئیسرائیلی بژێوی خۆی بەعارەقەی ناوچەوانی خۆی پەیدا دەکرد وکاتی بێکاری وبێئیشی خۆی بەتێڕامان وبیرکردنەوەو نووسین دەربارەی نهێنی وڕازەکانی زاتی پەروەردگاری باڵاومانای ژیانەوە بەسەردەبرد. سەرگەرمی سەرەکی ئەو لەوساتە خۆشانەدا بوو کەلەشتە

نامۆوسەیرو سەمەرەکانی ژیانی جاڵجاڵۆکانە ورد دەبــۆوەو دیمەنی شــەڕو ململانێی ئەو جاڵجاڵۆکانە جاری واهەبوو بەچەشنێکی وەها ئـەویـان دەخستە قـاقـای پێکەنین، کـە لـەبەر تـونـدی پێکەنینەکەی فرمێسک لەچاوەکانی دەهات. تەنیا کاتێ سپینۆزا جێگاکەی جێ‌هێشت وتـورەدەبـوو، ئـەو دەمـە بـوو کەخزمەتکاری ماڵەکە تـاروتـۆڕی جاڵجاڵۆکەکانی لەسوچ وگۆشەکانی ژوورەکەی ئەودا دەماڵی. سپینۆزا کە لەتەواوی ئەو ماوەیەدا دادەنیشت نوقمی تەماشای تۆڕ وتاری جاڵجاڵۆکەکان دەبوو، لەو دەمەدا خەریکی ڕستنی تاروتۆڕی فەلسەفەکەی خۆی بوو. یەکەمجار کتێبی (پەیامێک سەبارەت بـە ئـایـن وســیـاســەت-ATREATISE ON RELIGION AND POLITICS)ی نووسی، لەم کتێبەیدا، کتێبی پیرۆزی خستە بەرسەرنج ورەخنەوە ئەوسا بەم شێوەیە خوای تۆڵەسێنی سەردەمی کۆنی دەرکردو ڕووی کردە خوای بەرەحم ومیهرەبانی سەردەمی تازەی خۆی. سەردەمی نوێی سپینۆزا بریتیە لەکتێبەکەی، کتێبی ئەخلاق کەکتێبێکی پیرۆزە لەشێوەی

ئەندازەدا دارێژراوە، هەوڵێکە بۆئەنالیزەکردنی سەروسروشت لەڕێی بیرکارییەوە، بەستێکە لەجیهانی نەبینراو، وێناندنێکە لەژیانی نەبینراو، وێناندنێکە لەژیان لەچوارچێوەی ئەبەدیەتدا. جێگای خۆیەتی کەهەڵوەستەیەک بکرێ سەبارەت بەدەریای فەلسەفەی سەرو سروشتی سپینۆزا، دەکرێ مرۆڤ بەناو قوڵایی دیدگای فەلسەفەی ئەودا ڕۆبچێت تادەگاتە کەناری ناوەڕۆکی ئەم فەلسەفەیە.

سپینۆزا وەک هەموان حەزی لەدوو پرس بوو، دوو پرسیار سەرقاڵیان کردبوو: چ کەسێک ئێمەی خوڵقاندوە؟ ئێمە بۆچی هاتوینەتە ئێرە؟ ئەو بۆئەوەی وەڵامی ئەم پرسیارانە پەیدابکات دەستی کردە ئەنالیزەکردنی ماهیەتی پەروەردگار، بونیادی جیهان وزهنی مرۆڤ. ئەو لەلێکەڕێنی خۆیدا دەربارەی خواوەند بەم دەرئەنجامە گەیشت کەیەزدان لەهەموو شتێکدا ئامادەیەو، هەموو شتێک لەخواوەندایە، ئەو ئەقڵێکە کەجیهانی دروستکردوە، جیهانێکە بەهۆی ئەو عەقڵەوە دروستبووە، ئەو هەم عاقڵەو هەم مەعقوڵە. سنعەتکارێکە کەبەکارگەی

خرۆشانی زەمان قەبای ئەختەر وهەسارەکان، دەچنێ. جیهانی بینراو جەستەی خواوەندو ئەو هێزەی کەئەو جیهانە هەڵدەسوڕێنێ رۆحی خواوەندە، بەڵام رۆح وجەستەیەک شتە(هەروەکو چۆن زانایان بۆیان دەرکەتوە کەهێزو مادە یەک شتە). بەدەربڕینێکی دیکە، خواوەند گەوهەری ناکۆتای جیهان وهزری ناکۆتای ئەوە، خواوەند هەمان ئەو جیهانەیە هەرقەدە گیایەک، هەر زەڕە خاکێ، هەرگیانداری چەند بچوک وناچیزیش بێت، زەڕەیەک لەزەڕاتی ئەوە، گەورەترین شێوەی گەردونی ئاسمان وبێ نەواترین هەژاری سەر ڕووی زەمین لە هەڵبەستی ئەفراندنی ئەودا، چەند ڕیتمێکن کە بایەخ و گرنگیان یەکسانە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو هۆزانە کە سەرقاڵی عەقڵێکی لایتناهییە، بە گوێرەی یاساو خواست گەلی عەقڵە ناکاملەکانی ئێمە دروست نەکراوە.

عەقڵ و زهنی خواوەند بە هیچ جۆرێ لە عەقڵ و زهنی مرۆیی ناچێت. ئەو مەبەستەش کە ئەو لە چوارچێوەی شانۆی ژیاندا دەیخاتەڕوو، لە دەرەوەی سنوری تێگەیشتنی

ئێمەوەیە، دادوەری ئەو لەو بارەوە لە ڕادەو سنوری ئێمەدا نیە، چونکە جیهان لەبەرخاتری ئێمە دروستنەکراوە، ئەوانەی وا بیردەکەنەوە کە جیهان بۆ مرۆڤ خوڵقێندراوە، ئەو بیرەیان تا ئەوەندە مەعقوڵ و لوژیکیە وەکو ئەوە وایە کەسێک وای دابنێت کە جانەوەر لەبەر ئەوە دەست و پێی پێ بەخشراوە، تا بتوانێ کەسانی تر بگەزێت، یاخود لوت بۆیە دراوە بە مرۆڤ تا چاویلکەی لەسەر گیرو بەرقەراربکات. ئێمە نابێ بەحیکمەتی نادروستی مرۆیی خۆمان، دەربارەی حیکمەتی بێ کۆتایی یەزدان دادوەری بکەین بەبڕوای ئەسپینۆزا خوا پوخت وهەست و ویژدانە، نەک بینەرێکی مەزاج ڕەنگی کە لەئاسماندا دانیشت بێ و گوێی گر بێ بۆ دوعا ئێمە. ئەوەی لە دیدی ئێمەدا وەک کەسێک یان مرۆڤێک، باش بێت یان خراپ هیچ پەیوەندیەکی بەخواوەندەوە نیە. پەروەردگار ئەوەی دەبێت بە گوێرەی یاسا گەلی هزری خۆی دروستی دەکات. ئەو هەمان ئەو مەکینە گەورەیە کە جیهان دەجوڵێنێ یان هەڵدەسوڕێنێ، لە هەمانکاتیشدا ئەو هزرەی کە

ئەو مەکینە مەزنە ڕێبەری دەکات و ئەو هێندەی کە دەیخاتەکار، هەر خۆیەتی. هەر هەمووشمان ددانـــەی پێویست و زەروری ئـەو مەکینە ئۆتوماتیکیە هەمیشە بە بزاوت و جوڵەیەین. ئیرادەی خوا یاسای سروشتە. ڕووناکی، نور لە ئەستێرەیەکەوە دەدرێت بە ئەستێرەیەکی تر. مـرۆڤ جـادەو شەقامی نێوان بێداری و ئاگاداربوونی خود لە میانی دووخەوندا دەپێوێ تەنها بۆ ئەوەش کە هەردوو ملکەچی ئیرادەی یەزدانن واتە یاسای نەگۆڕی ڕووناکی و ژیانن. ئیرادە گەلی مرۆیی ئێمەش ملکەچی یاسا گەلی جەبرو زەرورەتـە. ئیرادەی ئـازاد لە جیهاندا بوونی نیە. ئێمە مەخلوقی پێداویستیەکان و بەری ژینگەی خۆمانین ئەسپینۆزا، دەنووسێ (کەلـەدەروونـدا ئیرادەی ئـازاد یاڕەها بوونی نیە. ئیرادەومەیل بۆشتەکان مەعلولی عیللەتێکە کەئەو عیللەتە خودی مەعلولی عیللەتێکی ترە، و ئەو عیللەتەش مەعلولی عیللەتێکی ترەو بەم چەشنە دەڕوات تا ناکۆتا)، بەگوزارشتێکی تر تـەواوی کردەوەکانی ئێمە وەک ئەندامانی ڕووخسارمان و ماسولکەکانی لەشمان پشتیان

بەستوە بە هێزە سروشتیەکانەوە، کە لەدێر زەمانەوە تا ئەو جێیەی کە مێشکی مرۆڤ توانای هەیە لە کارکردنا پێ بەپێی یاساگەلی حەتمی سروشتی ئاوا قەرار دراوە کە لە جیهانی ئەزەلیدا بتهۆڤن پەیدابببێت کەئاهەنگە ئاسمانیەکان پۆلێن بکات و، هیتلەرێک بێتە دنیاو ملیۆنەها مرۆڤ بەربداتەوە ناوئامێزی ترسناکی مەرگەوە. کردەوەکانی ئێمە بەهەمان ئەندازە ئازاد و بەگوێرەی ئیرادەی خۆمانن کە بارینی باران لەئاسمانەوە، دەرچوونی ئەو تیرەی کە لە کەوانەوە ڕەها دەکرێ، تەنها جیاوازیەک کەلەنێوان ئەو تیرەی کەلەکەوانەکەوە ڕەها کراوەو دەرئەچێت لەگەڵ کاروکردەوەی مرۆڤەکان ئەوەیە کەمرۆڤ لەکاری خۆی بەئاگایەو بەهەڵەش ئەم ئاگاداربوونە بەتوانای بەڕێوەبردن و وێنادەکات.

ئێمە لەوەی بەئەنجامی دەگەیەنین ئاگادارین، بەڵام ئەو ئازادی و دەسەڵاتەمان نییە کە بە جۆرێکی تر کاربکەین، ئێمە پابەندی چارەنوسی خۆمانین، بە ئێمە مۆڵەت دراوە کە تەماشاکەری دراماى بچوکی ژیانی خۆمان بین، بەڵام لە

دەرهێنانی ئەو درامایە و گۆڕینیدا هیچ ڕۆڵێکمان نیە. ئێمە توانای بینینی کردەوەکانی خۆمان هەیە و ئەو توانایەمان بە ئیرادەی ئەنجامی ئەو کارانە بەهەڵەدا دەبەین. بڕیارەکانی ئێمە نەک تەنیا لە ئەنجامی ژیانی ئێمە خۆماندایە، بەڵکو حاسڵی ژیانی ڕابردووی باب و باپیرانمانیشە.

بەم شێوەیە سپینۆزا نە شکسپیر لەبەر زیرەکی و بەهرەمەندیەکەی ستایشی دەکات و نە یەک کەسی بکوژ لەبەر تاوانەکەی ڕیسوادەکات. لەم ڕووەوە دەنووسێت : (من گەلێک زەحمەتم کێشاوە نەک بۆئەوەی کە کار و کردەوەی مرۆڤەکان بخەمە بەر گاڵتەجاڕی، یان ستایش و پیاهەڵدان، بەڵکو بۆئەوەی کە تێبگەم). ئەگەر سپینۆزا تاوانبار بە شایستەی سزا دەزانێت ئەوە لەبەر گیانی تۆڵەسێنی نیە لەودا، بەڵکو ئەوە لەبەر پاراستنی کۆمەڵگایە لە شەڕ و خراپەکاری ئەو تاوانکارە. سپینۆزا لە بەرامبەر ئەوانەدا کە قسەی پڕوپوچ و بێ سەروبەریان پێدەووت و لە بەرامبەر ئەو دوژمنانەشیدا کە ئازاریان دەدا، هەمان هەڵوێستی پێشووی هەبوو، چونکە

پێیوابوو هەموو ئەڵقەکان لازم و پەیوەستی بێ کۆتایی عیللەت و مەعلولن. ئەو لە ڕەهەندێکی هەمیشەییەوە دەیڕوانییە هەر ڕوداوێکی سروشتی و کار و کردەوەیەکی مرۆیی. لە هزری فەلسەفی سپینۆزادا هەر مرۆڤێک بەشێکە لە خوا، ئەندێشەیەی قابیلی دیتنە لە هۆزانی ئەبەدیەت کە لەسەر ڕووی زەمان نەخشێنراوە، ئەگەر ئەو ڕووە بشکێنرێ و ورد بکرێت، شێوەی نوسراوی ئەو شیعرەش ون دەبێت، بەڵام هزرەکەی هەر دەمێنێتەوە. کاتێک کە کتێبی هەڵبەستەکانی شکسپیر دەدڕێت و پەڕە پەڕە دەبێت، هەڵبەستەکانی لەناوناچن، بەڵکو ئەوە شێوە چاپیەکەی ئەوانە کە دەفەوتێن، بیر و هزری شکسپیر لە گەلێ لاپەڕەدا تۆمار کراون دەکرێ ئەو لاپەڕانە بدڕێنرێن، بەڵام هزرەکانی کە ئەو هەڵبەستانە شێوە مادییەکەیانە، مەحاڵە لەناوببرێن. جەستە دەمرێت، بەڵام ڕۆح دەمێنێتەوە. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە بابڵێین هەریەک لە ئێمە وەکو پارچە شوشەی ڕەنگاوڕەنگین لەناو دەزگایەکی ڕەنگین نمادا، هەر وەکو چۆن شوشەکە بشکێت ڕەنگەکەی

لەناوناچێت، بەڵکو لەناو تیشکی سپی خۆری ئەبەدیەتدا دەتوێتەوە. بە دەستەواژەیەکی تر ڕۆحی خودا، یان ئەگەر ئێوە پەسەندی دەکەن خودا بە شێوەیەکی ڕەها، وەکو خۆر بێت و جەستەی مرۆڤیش وەکو گۆماوێکی لێڵ، هەروەکو چۆن گۆماوەکە وشک ئەبێتەوە واتە جەستەکە دەمرێت، تیشکدانەوەی تیشکی هەتاو ئیتر تیایدا نامێنێت، ئەمە لەکاتێکدا کە خۆر بە بەردەوامی بە ڕووناکی خۆیەوە درەوشاوەیە.

بە گوزار شتێکی تر هەر مرۆڤێک بەشێکە لە یەکەیەکی خودایی، کاتێک کە مرۆڤ دەمرێت، ڕۆح وەکو دڵۆپێک ئاوە دەگەڕێتەوە بۆ ناو ئۆقیانوس، یان نەغمەیەکە لە گەورەیی سەمفۆنیادا بزردەبێت، یاخود هزرێکی. بەرزە لە دەقی فانی ئەم جیهانەدا هەڵدەفڕێت و لە چوارچێوەی ئەبەدیەتدا قەرار دەگرێ. (نەفسی مرۆڤ بە مردنی جەستە بە شێوەیەکی ڕەها هەرگیز لەناوناچێت. نەفسەکان لە ئامێزی نەمری و جاویدانیدا دەمێننەوە).

بەرامبەر بەمە هەبووە مرۆییەکان چەند تاکێکی جیاکراوە لە یەکتری نین کە هەر

یەکێکیان بە تەنیایی بۆ خۆی بژی و سەرقاڵی کاری خۆی بێت، بەڵکو ئەوانە بەش گەلی وابەستە و هاوبەندی یەک یەکەی خودایین. هەموو ئێمە بزانین، یان نەزانین بۆ یەک مەبەستە لەهەوڵداین. ئێمە تەنیا ئەندامگەلی یەک خێزان نین و بەس، بەڵکو ئێمە ئەتۆم گەل و گەردی پێکهێنەری یەک جەستەین. ئەگەر ئێوە زیان بگەیەنن، تەنانەت بە بچوکترین و بێ دەسەڵاتترین کەسێک، مانای وایە زیانتان لە پەیکەری گشتی مرۆڤایەتی داوە. هەرکارێک یان بێدادیەک بەرامبەر بە هەرکەسێک بکرێت، ئەوە تاوان و جینایەتێکە بەرامبەر تێکڕای مرۆڤایەتی. واتە ئەو زوڵمە دژ بەپەیکەری یەکە یەکەی هەرهەموویان ئەنجامدراوە.

ئەو کەسە پتر لەگەڵ ڕۆحی ژیان هاوئاهەنگە، کەزیاتر لەکەسانی تر بەرامبەر بەهاوجۆرانی خۆی هەست بەهاودەردی وسۆز وبەزەیی ئەکات.

سپینۆزا پێیوایە مەبەست لەژیان ئەوەیە، کەمرۆڤ لەڕێی خۆشحاڵ کردنی کەسانی ترەوە، بەختەوەری خۆی پتربکات، پیاوی عاقڵ

وحەکیم (بۆخۆی ئارەزووی شتێک ناکات، مەگەر ئەو کاتەی کەئەو شتەش بۆهاوجۆرانی خۆی ئارەزووی بکات. کەمێک ئاسودە بەو نەفرەت بەئەوین لەنێوبەرە و چارەنووسیش بە جوامێرییەوە پەسەندبکە، ئەمەیە کورتە و گەوهەری ژیانی شایستە یان بەقەولی خودی سپینۆزارەوشتی تەواو تێکڕای ژیان).

شادمانبە بەو پەیوەندیە پاک و دۆستانەیانەی کە لەگەڵ تێکڕای مرۆڤەکاندا گرێت دەدات. لەیادتبێت کە ژیانی تۆ، ژیانی هاوسێکەی تۆ هەرچەندە ڕەنگە بە شتێکی کەم و ناچیزە سەیربکرێت، لە چینی ڕەهەندەکانی ژیانی جیهانیدا تاڵە داوێکی پێویستن.

مەزنترین هێز و چاکە پەیبردنە بە یەکێتی دەروون لەگەڵ تەواوی جیهانی سروشت، ئەگەر دنیا بۆتۆ دروست نەکرابێت لای کەم بۆ دنیا دروستکراوە، تۆ لاپەڕەیەکی گرنگی لە پەڕتوکی ژیان، ئەگەر تۆ نەدەبووی ئەو کتێبەش کەم و کورت و ناتەواودەبوو.

لاپەڕەی ژینی خودی سپینۆزا قەشەنگ، بەڵام کورت وکۆتا بوو، ئەو هەمیشە لەجموجوڵ

وجەوەلاندا بوو لەجێیەکەوە دەچووە شوێنێکی تر تا سەرئەنجام لەماڵی دۆستێکی لەشاری لاهـای بـەرقـەرار بـوو. ئـەم مـاڵـە تـەنانـەت لەسـەردەمـی ژیانی سپینۆزاشدا زیارەتگای کۆمەڵێکی زۆر لەبیرمەندە گەورەکانی ئەو زەمانە بوو. ئەو لێرەدا کتێبە بەنرخەکەی خۆی کتێبی(ئەخلاق) ethics ی نووسی. ئەم کتێبە تاکو دوای مردنی سپینۆزاش چاپنەکرا، بەڵام دۆستەکانی دەسنوسەکەی ئەویان خوێندبۆوە بەشێوەیەکی زارەکی لەمیانی خۆیاندا بۆچوون وسەرنجەکانی خۆیانیان دەربارەی دەردەبڕی. لـەو مـاوەیـەدا ئاگری شـەڕ لەنێوان فەرەنسا وهۆڵەندادا کڵپەی دەسەند، بەڵام سپینۆزا بەبێ لایەنی وبێبایەخیەوە دەیڕوانیە ئەو جەنگە. ئـەو پێیوابوو دەبێت ڕێـزی دوژمنەکانیش بگیرێت وەک چۆن ڕێز لە خەڵکی وڵاتەکەی خۆی دەگیرێت. ئـەوەی کە ئـەو مەبەست و ئامانجی بوو تەنیا فەلسەفە بوو، جارێکیان وەکو منداڵێکی مەعسوم بێتاوان بۆ گفتوگۆو مشـتومـڕی فـەلسـەفی ڕۆیـشـت بـۆ داوەتـی شـازادەی فـەرمـاندەی سـوپای دوژمـن، ئەم

کارەی خەریک بوو ببێتە نرخی ژیانی.

ئەسپینۆزا تەمەنی زۆر نەبوو زستانی ساڵی 1677 ئەوەندە سارد بوو، کە سنگە لاوازو نەخۆشەکەی ئەو بەرگەی نەگرت لە ڕۆژی یەک شەممە کە بەردەستەکانیماڵەکە چووبوون بۆ کڵێسا، ئەو گیانی سپارد.

کاتێک کە مردیش تەمەنی 44 ساڵا بوو، لەم ڕووەوە مێژوونوسی فەرەنسی دەبێژێت هەر چەندە ئەسپینۆزا تەمەنی کورتبوو، بەڵام (دروستترین دیدگایەک، کە تا ئێستا مرۆڤایەتی بەرامبەر بە یەزدان هەی بێت) لە دوای خۆی بەجێیهێشتوە.

سەرچاوە:

-هنری تۆماس، بزرگان فلسفه چاپ 1379

ژیان و بەرهەمەکانی سپینۆزا

سپینۆزا

وەرگێڕانی: ئاوات محەمەد

1- جولەکەی ئەمستردام

سپینۆزا لە 24ی تشرینی دووەمی ساڵی 1632 لە ئەمستردام لەدایکبووە، لە خێزانێکی جولەکەی پورتۆگالی پەناهەندە لە هۆڵەندا، لەو شارە ژمارەیەکی زۆری جولەکەی لێبوو، لە هەموو شوێنەکانی دوورگەی ئایبریەوە هاتبوون، کە شەریعەتی موسا تەنها بە نهێنی مومارەسە دەکرا، ئەم کۆمەڵە خێزانە گروپێکی پتەویان پێکهێنابوو، ئەوەیش بەهۆی ئەوەی زمانی ئیسپانییەکەی خۆیان پاراستبوو، کە زمانی باڵادەستی ئەو کاتە بوو، هەروەها خاوەنی کنێست و قوتابخانە بوون، (کە قوتابخانەی Keter Torah سەرەکیترین قوتابخانەکانی بوون)، ئەم کوڕە لەناو کەشێکی خاخامیدا گەورە بوو، کە دەقی تەوراتی بە زمانی عبری خوێندووە و تەلمودی لەبەرکردووە، پێدەچێت فەلسەفەی جولەکەی سەدەکانی ناوەندی خوێندبێت، هەروەها فەلسەفەی Maimonide خوێندووە، جگە لە نوسینەکانی جاسدئای کریسکاس Chasdai Crescas، کە لە سەدەی شانزەدا زۆر دژی ئەرەستۆ بووە و لە رەهاگەری راماوە[1].

ئاسایيه ئـەم حـەزی فێربوونه وەهـا له سپبینۆزا بکات، خۆی له نەریتی جولەکەیی رزگـاربـکـات، کـه ئـەم گـروپـه جـولـەکـەیـەی ئەمستردام نەیاندەتوانی بەدەر له کاریگەرییه دەرەکییەکان بن و بەسەرخۆیاندا دابخرێن، که لەناو خۆیاندا جێگیرییەکی رەها دروستنەکەن، زۆربەی ئەندامانی ئەم گروپه تازه لەو نیمچه دوورگەیەوه هاتوون، که سەر بە(مارانییەکان) بوون[2]، له ژێرەوه جولەکه بوون، رقیان لەوه بـوو وەک مەسیحی دەربـکـەون، ئەگەرچی ئازاریان زۆر چەشت بەدەست ئەوەی ئەم ئاینه بەسەریدا سەپاندبوون و دەبوایه وەریانبگرتایه، له زۆر بـاردا ئـەم ئـازاره لـەوه کەمتر نەبوو که رۆشنبیری زانکۆ ئیسپانیەکان بەسەریاندا دەیسەپاند، نیشتمانی خۆیان بەجێهێشت تاکو مومارەسەی باوەڕی خۆیان به ئازادی بکەن، بـەڵام هەندێکیان لـەو فشـارەی ئـەو گروپەی تێیچووبوون زۆر بێزار بـوون، بـەرەو رووی دوو حاخام بوونەوە، که توندیان باس دەکرا، که هـەندیجار وەک دادگـای پشکنین[3] ناویان دەهێنان.

بەپێچەوانەی ئەوەی لەناو کۆمەڵە جولەکاندا هەبوو، دەوڵەت لەو وڵاتەی جولەکەکان هەستیان دەکرد پەناگەیەکە بۆ ئەوان، ئازادییەکی زۆر زیاتری دەدا بە کەنیسەکان، لە بەرامبەر کالڤینیەتی فەرمی[4]، کاسۆلیکی رۆمانی هەبوو بەشێوەیەکی تایبەتی تایەفە پرۆتستانتیەکان: لەوانە مژدەبەخشەکان Remontrants یان ئارمینیە بەرهەڵستکارەکانی دژی گۆمارییەکان[5]، لەناو کالیڤینیەکاندا، پاشان لۆسەریەکان[6]، هەروەها مینۆنیتیۆنەکان[7]، (ئەوانەی لە لاهوت و راهیبیەت و راکردوو لە خزمەتی سەربازی)، کوەیکرزەکان[8]، سۆسینۆیەکان[9]، کە باسیان لە دووبارە تەعمید دەکردەوە، و ...هتد، دواجار گروپی (دەستەی کاهینەکان)[10]، بە کۆکردنەوەی ئەو هەموو جۆرە تایەفەیە، جگە لە دۆگماتیزمەکان لەناو پەرستنێکی ناوەکی پوختدا، ئەویش لەپێناو کۆنترۆڵکردنی ئەو هەموو دژبەیەکە.

باوەڕی ئاینی نەیدەتوانی پشت بە ئەمانەتی تەقلید ببەستێت، بەتایبەتی لەناو ئەو هەمەچەشنیو جیاوازیانەدا، بەڵکو رێک

پێچەوانەی ئەمانە لەخۆدەگرێت، لە هەراوزەنا و گەڕان بەدوای ئاینێکی باشتردا، گفتوگۆکانی نێوان هەمەجۆر تایفەی مەسیحی هەمەجۆر بووەوە، هەروەها لەناو خودی گروپە جولەکەکاندا بەرەو بەخۆداچوونەوە گەڕانەوە، حاڵەتێک هەیە پێویستە باسی لێوە بکەین، ئەویش حاڵەتی ئارییل داکۆستایە Uriel da costa، کە ئەمیان جولەکەیەک بوو لە پۆرتۆ، بەپێی مەزهەبی کاتۆلۆکی گەورە بووە، دواتر بەدزیەوە بۆ ئاینی جولەکە گەڕایەوە، پاش ئەوەی هەموو خێزانەکەی گەڕاندەوە بۆ سەر دینی خۆی، گەیشتە ئەمستردامو چووە ناو گروپێکی جولەکەوە، دواتر لەئەرسەدۆکسیەت دوورکەوتە جیاوازییەکانی لەگەڵ کنێست وای لێکرد لەساڵی 1640 خۆی بکوژێت[11].

ئەو بارودۆخەی وای کرد سپینۆزا لەرووی فکریەوە ئازادبێت، ناکرێت چاو لەو واقعە بپۆشین کە لەئەمستردام لەقوتابخانەی فرانز ڤان دین ئاند Franz van Den Ende، هەیبوو، کە دکتۆرێک بوو پێشتر مەسیحی بووە، کە یارمەتی کلارا ماریای کچی لە خوێندندا دەدا،

کە لە پێشبڕکێیەکدا لەبەردەم هاوەڵێکی دۆڕا، کە لەو دەوڵەمەندتربوو، هەروەها لۆسەرییەک بەناوی کرکیرینگ Kerkering کە دواتر لەگەڵ ئەمەدا هاوسەری گرت و بووە کاتۆلیک، بەڵام بەگوێرەی ڤان دین ئاند بە شێوەیەکی زۆر تراژیدی گیانی لەدەستدا، بەهۆی ئەوەی لە پیلانێکدا لە ساڵی 1674 بەشداریکرد لەسەر ئەمە لەسێدارە درا، ئەویش لەو ئۆپەراسیۆنەی لەنۆرماندیا لەدژی لویشی شانزە، ئەوەی پێویستە بەهەند وەریبگرین، لەم ماوەیەی ژیانی سپینۆزا، ئەوەیە لەخوێندگاکەی ڤان دین ئاند، کەمێک فێری لاتینیو یونانی بووە، کەئەوەندە نەبووە راستەوخۆ بتوانێت ئینجیلی پێشیبکاتەوە، کەئەمەش سپینۆزا خۆی دانی پێدا ناوە، بەڵام بەفێربوونی لاتینی دەروازەیەکی بۆ تێگەیشتن لەفەلسەفەی مەسیحی پێفێربوو لەسەدەکانی ناوەڕاست، بەتایبەتی فەلسەفەی تۆماس داکین، هەروەها لەفەلسەفەی ئەفلاتونیەتی نوێکراوی سەدەی رۆشنگەری

(لەوانە فیسین Fisein، برۆنۆ Bruno، هەروەها دەتوانین لەگەل ئەماندا باسی لۆنی

عبریش بکەین)، هەرەها سەبارەت بەفەلسەفەو کارەکانی ئەو تافە، هەروەها دانراوەکانی بایکۆن، هۆبز، دیکارت، هەروەها دیکارتییەکانو نەیارەکانی، کەئەمانە لەولاتی نشیۆدا زۆر چالاک بوون، بەبێ ئەوەی باس لەوە بکەین کەخوێندنەوەی بۆ کاری ئەوانەی دەیانویست جۆرێک لەهەمرایی لەنێوان دیکارتیەتو سکولاستیکدا بکەن، لەنمونەی هێریبۆرد لە Meletemata Phllosophica. لاتینی دەرگـای زانستی نوێیو کەلتووری فکری لەخۆرئاوا لەبەردەم سپینۆزادا کردەوە، لاتینی زمانێکی ئازاد بوو لەبەردەم فکری وابەستە بەنەریتخوازی جولەکە. (دەتوانین ئەم حاڵەتە بەوەی ئێستامان کەناوی رۆشنبیری جەماوەری ناوی دەبەین)[12].

نامۆ نییە بەو هەموو خواستە فکرییەی سپینۆزاوە لەلای سەرکردەکانی کنێست گومانلێکراو بێت، کە سوورن لەسەر ئەوەی گروپی جولەکان پێکەوە بەستراون بن و دەست لە شەریعەتی جولەکە نەدەن، هەروەها نامۆ نییە لەو کاتەی کۆمەڵێک رستەی هەرتەقی

لێوە دەردەچێت، لەگەڵ مامۆستا کۆنەکانیدا بکەوێتە کێشمەکێشەوە، کەبەناوبانگ ترینیان حاخام شاوول لیڤی مورتاپیرا بوو، ئەگەر بڕاوا بەو تاوانبارکردنانەی ئاورۆ بیۆ دی کاسترۆ Orobio De Castro مارانی بکەین، کەساڵی 1662 گەیشتە ئەمستردام، ئەو نارۆشنیەی کەوتە سەر سپینۆزا بەهۆی ئەو تێکەڵبوونەوە بوو کەلەنێاون ئەمو ئەو دکتۆرە جولەکەیەدا روویدا لەئیسپانیا، کەناوی جوان دی برادۆ بوو، کەگومانی کافربوونی لێدەکرا، کەدیالۆگی زۆر مەترسیداری لەگەڵ کنێستدا هەبوو، کەدواتر هاتو بۆ رزگار بوون لەو هەڵوێستە داوای لێبووردنی کرد، تاکو بەشێوەیەکی کاتی ئەو حەرامەی لەسەری بوو هەڵبگیرێت[13]، بەڵام سپینۆزا ئەو ئەستۆپاکیەی رەتکردەوە، کەدوای لێکرابوو، پێدەچێت ئەو حوکمەی کەلە 17ی تەموزی 1656دا بۆی دەرچوو بۆ رزگاربوونی وەریگرت، کە دەستی بەوە کرد بەرپرسیارەیەتی داپچڕانی لە کنێست خستە ئەستۆی خۆی، کە ئەمە لە کتێبەکەی بە ناونیشانی (مورافەعەیەک بۆ پاکانەکردن

له جیابوونه‌وه له کنێست) نووسی، که ده‌قی ئه‌م مورافه‌عه‌یه وون بوو، له‌وانه‌یه جوان دی برادۆ ئه‌و ئه‌بیکۆریه کافره بێمانایه بێت، به‌ڵام ئارییل داکۆستا نمونه‌ی که‌سێکی پڕ دڵه‌ڕاوکێی تراژیدی بوو، له‌به‌رئه‌وه سپینۆزا ناچاربوو که‌فکر بکاته قه‌ده‌ری خۆی‌و که‌رزگاربوونی خۆی به‌ده‌ستی خۆی وه‌ربگرێت، ئه‌ویش به‌گه‌ڕان به‌دوای هه‌قیقه‌تدا.

2- گۆشه‌گیریه‌که‌ی له ریجنسبۆرگ

ده‌رئه‌نجامێکی پراکتیکی بوو که سپینۆزای لاو له‌هه‌موو شتێک مه‌حروم بکرێت، که‌له‌کارو باری خێزانه‌که‌ی دوور بکه‌وێته‌وه، هه‌روه‌ها له‌و دوکانه بازرگانیه‌ی له میچال دی سپینۆزای باوکییه‌وه بۆی مابووه‌وه، که‌به‌ر له‌دوو ساڵ له‌م رووداوه مرد، واته له‌ساڵی 1654دا، ئه‌بوایه ئیداره‌ی ئه‌م شوێنه‌ی بۆ گابرێلی برای به‌جێبهێشتایه، ناوانین هیچ به‌شێکی له‌م شوێنه بۆخۆی به‌جێهێشتبوو، به‌دڵنیاییه‌وه بۆ ماوه‌یه‌ک تووشی گرفتی دارایی بوو، ئه‌وبوایه ئه‌و کاره‌ی شاره‌زای بوو کارایی تێدا په‌یدا بکردایه،

کەئەویش چاککردنی ئاوێزەی چاویلکە بووە، هەروەها ئاوێزەی تەلسکۆبو مایکرۆسکۆبی دروســـت دەکـــرد، ئـــەم کـــارە لـەناوچـەیـەکی قەرەباڵغی ئـەو شـارەدا داهاتێکی باشی بۆ مسۆگەر کـردبـوو، هـەروەهـا کاتێکی بەتاڵی زۆریشی بۆ هێشتبووە، جگە لەمە یارمەتیشی لەلایەن هاوڕێیانیەوە پێدەگەیشت، لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا سوور بوو لەسەر ئەوەی ئەمستردام بەجێبهێڵێت، کەوەزیرە پرۆتستانتیەکان لەگەڵ حاخامەکاندا هاوپەیمانیان بەستبوو، تاکو ئەوە لەدادوەری شارەکە وەربگرن، کەنیشتجێبوونی لــەو شـــارەدا لـێـقـەدەغـە بـکـەن، مـاوەیـەک لەئۆفەرکوکی دەوروبەری ئەمستردام مایەوە، کەگۆڕستانێکی جولەکەکانی لێبوو، لەساڵی 1660 لە ریجنسبۆرگ لەنزیکی لاید نیشەجێ بـوو، لـەو گـونـدەی کەشوێنگەی دەسـەڵاتـی کەهنوتی بوو، لەگەڵ هاوڕێکانی لەئەمستردام هەمیشە لەپەیوەندیدا بـوو، لەوانە بازرگانی وەک سیمۆن دی فرێس، بیار بالینگ جێلیس، و دکتۆرەکانی وەک لویس مایەرو جان بۆفمیستر، تاساڵی 1663 لەو گوندەدا مایەوە، ئەویش

ئەو ساڵەیە کەیەکەم کتێبی بەناونیشانی (بنەما فەلسەفیەکانی رینیە دیکارت» بەشی یەکەم و دووەم») کە لەرووی ئەندازەییەوە لەلایەن بینوا سپینۆزاوە سەلمێندرابو، کەخاوەنی بیرکردنەوەیەکی میتاییە.

لەم کتێبەدا، کە تەمەنی لە سی ساڵی تێپەڕی نەکردبوو، سپینۆزا نایەوێت باوەڕێکی نوێ و رەسەن دابمەزرێنێت، بە پێشکەشکردنی بیروڕای فەلسەفی دیکارت دەستی پێکرد وەک گەنجێکی خوێندکاری زانکۆی لاید، کەناوی جان سیزار بوو، سپینۆزا بڕیاری دا ببێتە مامۆستای ئەو، بەڵام بەوەی فەلسەفەی دیکارتی بەشێوەی ئەندازیارەکان پێشکەشکرد، بەو میتۆدەوە پەیوەست بوو کەدەیەوێت جێبەجێبکات ئەویش ئاکارناسیە، بیروڕا میتاییەکانی پشکنی، کەبووە پاشکۆی کتێبەکە، هەروەها هەموو چەمکە تەقلیدیەکانی میتاییەکانی پشکنی، بەتایبەتی چەمکی خەلق، کەئەم بەشێوەیەکی ریشەیی چاکسازی تێدا کرد، ئەمەش بووە نمونەی ئەوەی فەیلەسوفێک بێت کەدووبارە بیرکردنەوە فەلسەفیە میرتگیراوەکان بپشکنێت، هەموو

هەوڵیشی بۆ ئەوە بوو، تاکو لەکارەکەی خۆی بگات، ڕەسەنی نووسەر لەو پێشەکیە درێژەی بەشی یەکەمدایە، بەئامانجی هەڵوەشاندنەوەی ئەڵقی دیکارتی، بۆ دەربازبوون لەو گومانە قەبەکراوە، کە پێویست نییە بەڵگە بۆ بوونی خوا بهێنیتەوە، بەڵکو ئەوەندە بەسبێت بیرۆکەیەکی ڕۆشن و جیاوازت لەبارەیەوە هەبێت[14].

بڵاوکردنەوەی ئەم کتێبە ناوبانگێکی باشی بۆ نووسەرەکەی بەدەستهێنا، تائەو کاتە دەنگی سپینۆزا تەنها لەئەڵقە بەرتەسکەکانی نێوان هاوڕێیاندا نەبێت نەبیسترابوو، کەبەزمانی لاتینی هێڵکاریەکی بەرایی لەسەر ئاکارناسی بۆ کردن، کەلەدوو بەش پێکهاتبوو، بەڵام بیرۆکەی ئەم هێڵکارییە، بەشێوەیەکی ئەندازەیی دانەڕێژرابوو، نەگیشتە دەستمان و بەچاپنەکراوی مایەوە، تەنها لەو وەرگێڕانە نەزرلەندیەی ساڵی 1862 دا نەبێت، کە لەژێر ناونیشانی (نامەیەکی کورت سەبارەت بەخواو مرۆڤ و بەختەوەریەکانی) بوو.

بەنزیکی لەهەمان ماوەدا، لەو کاتەی سپینۆزا لەریجنسبۆرگ دەژیا، نامەیەکی تر دەستپێکرد

بەناونیشانی ریفۆرمی ئەقڵ کەبەتەواو نەکراوەیی مایەوە، لەو کاتەی لەهەوڵی ئەوەدا بوو، ئامانجێک بۆ تێڕامانی فەلسەفی دیاریبکات، کەئەویش بریتیە لەزانینی خێری پیرۆز، خەریکی دانانی ئەو میتۆدە بوو، کەبیگەیێنێتە ئەم مەبەستە.

3- جێگیربوون لە فۆربۆرگ

سپینۆزا لەساڵی 1663 گۆشەگیریەکەی خۆی ریجنسبۆرگ کۆتاییپێهێنا، رۆیشت لەفۆربۆرگ لەنزیک لاهای نیشتەجێبوو، ئەم شارە پایتەختی وڵات نەبوو، بەڵام ئەو شارەیە کەحکومەتی لێیە، لەوکاتەوە خەریکی بەرفراوانکردنی جوغزی پەیوەندییەکانی بوو، کەپەیوەندی لەگەڵ زانایانی وەک کریستیان هایجنس گردو لەگەڵ ئاوڵد نبرگ نامەگۆڕینەوەکانی بەردەوام بوو، کەئەمینداری کۆلێژی پاشایەتی بوو، کەلەو کاتەی ئەم لەریجنسبۆرگ بوو سەردانی کردبوو، دواتر پەیوەندیەکانی بەناوەندە سیاسیەکانەوە دەستی پێکرد، پەیوەندی لەگەڵ فەرمانبەرێکە گەورە دروستکرد (سەرۆکی

دەسەڵاتی جێبەجێکردنی هۆڵەندا)، جان دو وایت، سەرۆکی پارتی لیبرالی، کەدژی سیاسەتی ئاورنجیەکان بوو، کەبەپاڵپشتی کالڤینیەکان دەیانویست دەوسەڵاتی کارەکانی شتاتساودر بۆ دەسەڵاتی پاشا وەربگرنەوە، لێرەوە سپینۆزا دەستی بەتێڕامانە میتاییەکانی کرد، لەسەر ئەو کتێبەی وەستا کەناوی نامەیەک بۆ ریفۆرمی ئەقڵ بوو، لەئامادەکردنی ئاکارناسیدا زۆر خاو بوو، کە دەبێتە کاریگەری سەرکی لەسەر ژیانی سپینۆزا، فەیلەسوف خەریکی ژیانی ناوخۆی ئەو کاتە بووە، (هەندێک ئەرکی نیشتمانی لەخۆ دەگرێت)، خۆی تەرخانکرد بۆ نووسینی نامەیەک سەبارەت لاهوتی سیاسی.

4- نامەی «لاهوتی-سیاسی»

ئەم کتێبە، وەک بەرگریکردنێک لەئازادی بیرو ڕا بەرامبەر دەمارگیری لاهوتیەکان، دەرکرد، ئەویش بۆ زامنکردنی ئەو ئازادییە، تادەسەڵاتی ئاینی بخاتە ژێر دەسەڵاتی مەدەنییەوە، ئەو دوو سیمای ئەم مەسەلەیە دیاریدەکات، ئەو لەلایەکەوە ڕەخنەگرتن لەلاهوت زامن دەکات،

بەوەی کەخواستیەتی مومارەسەی دەسەڵاتی سیاسی لەدەروەی بواری خۆی بکات، لەلایەکی ترەوە تیۆریەک بۆ دەسەڵاتی سیاسی مسۆگەر دەکات، بۆ سەرچاوەی ئەو دەسەڵاتەو بنەماکانی، لەرووکاری یەکەمەوە نووسەر گوزارشت لەوە دەکات، چۆن کاردانەوەی کەسی سپینۆزا بەرامبەر ئەو دەسەڵاتی حوکمی کردووە، دەتوانین لەوێوە دەست لەمە بدەین، ئەویش لەزایەڵەی ئەو مورافعەیەی نوسیویەتی، پاش ئەوەی لەکنێست دەردەکرێت، روکاری دووەمی لەنووسەر ئەو پاڵپشتیەیە لە سیاسەتی جان دۆ وایت ئەیکات، هەروەها ئەو بیرو ڕایانەی فەرمانبەری گەورە ئۆڵدنبار نیڤلت Oldenbarnevelt بەرگری لێکردو لەساڵی 1619دا حوکمی مەرگی لەسەر وەرگرت.

أ-ئەم لێکۆڵینەوەیە لەبەشی لاهوتیەکەیدا، هەراو زەنایەکی گەورەی نایەوە، ئەویش لەبەرئەوە نا کەسپینۆزا بەراشکاوانە بەرگری لەعەقیدەیەک دەکات پێچەوانەی عەقیدەی ئاینییە، ئەو را تایبەتیانە روون ناکاتەوە کەسەبارەت بەخواو خەلقو چارەنووسی

خودن، هەروەها نایەوێت بیرو ڕاکانی هاوتای بیروڕای باوی ئەو کاتە بکات، بەڵکە ئەو هەوڵی تێڕوانینێکی جاڕسکەرانەی بۆ سروشتی خود هەبوو، هەروەها سەبارەت بەعەقیدەی ئاینی، بەپێی ئەوەی ئەم نووسینەکانی ئاراستەی ئەو خوێنەرانە دەکات، کەپێیانوایە کتێبی پیرۆز سروشێکی خواوەندانەی تێدایە، واخۆی دەرخست کەئەمیش بەشداری هاوڕاییان دەکات، ئەویش بەخاتری ئەوەی ئەوەیان بۆ ڕۆشنبکاتەوە، ئەوە چییە کەبەتێڕاونینی ئەم دەپوکێتەوە، بەدیاریکراوەیی ناوەڕۆکی سروش، ئەو ئەرکەی خستە ئەستۆی خۆی، کە ئەبێت عەقیدەی ئاینی کاڵبکاتەوە، لەوە رزگاری بکات کەجۆرێک لەلادانو دۆگمایی تێدایە.

ئەگەر تەورات کتێبێکی سروشئامێز بێت، ناکرێت پرسیار سەبارەت بە ڕاستی شێوەی گەیشتنی بە ئێمە بکەین، کە کتێبە پیرۆزەکان دەبێت لە بواری سەرچاوە و دانەر و ئەوانەی گواستویانەتەوە بپشکنرێت، ئەویش بەپێی میتۆدی فقهی زمانی بەسەر کتێبەکانی تردا دەچەسپێت، بەم شێوەیە سپینۆزا گەیشتە

ئەوەی نکوڵی لەدانانی هەر پێنج سفرەکە لەلایەن موساوە بکات، کە دەبینێت ئەم پێنج سفرە دواتر لەلایەن عەزراوە دانراوە، (بەشی هەشتەم)، بەم شێوەیە سپینۆزا بەرەو رەخنەگرتن لە تەورات هەنگاوی نا، ئەو رێگایەی ریچارد سیمۆن ئەندامی دەستەی گوتاربێژی Oratarien گرتیەبەر، بەڵام ئەم شۆکە چەندە توند بێت، بۆ هاوچەرخەکانی سپینۆزا، لە دەرئەنجامی ئەم پێشنیارەوە، رەخنەی فقهی زمان، تاکە هۆکارێک بوو بەدەست سپینۆزاوە، ئامانجیش لەو رەخنەیە، شیکردنەوەی کتێبی پیرۆز و دیاریکردنی ماناکانی بووە (بەشی حەوتەم).

کتیبی پیرۆز لای هەندێک راڤەکار، مانایەکی تەمومژاوی و شاراوەی هەیە، بەهۆی رێنیشاندانێکی میتاسروشتیەوە نەبێت، ناتوانین ئاشکرای بکەین، بەڵام ئەگەر مەسەلەکە ئاوا بێت ئەوا مژدەبەخشی پێغەمبەران و پەیمبەران دەبێت مەسەلەیەکی ناتێگەیشتوو، ناسەرکەوتوو، دەلالەتی کتێبی پیرۆز هاوشێوەی هەمیشەی هەقیەقەتە، هەروەها خۆی لەبەردەم مەعریفەی سروشتیدایە، کەئەمەش رای ئیبن مەیمونو

لویس مایەر بووە، کە هاوڕێی سپینۆزا بوون لەکتێبی Philosophica sacrae Scrioptuae Interpres 1674 بەڵام سپینۆزا ئەم هاوشێوەییەکی بڕیار نەدا، کتێبی پیرۆز بەتێڕوانینی ئەم هەندێک شتی تێدایە لەگەڵ مەعریفەی ئەقڵیدا ناگونجێت، هەروەها دەبینێت کەناکرێت لەناو کتێبی پیرۆزدا گەڕان بۆ زانیاری لەسەر سروشت و سروشتی خوا بکەین، بەڵکو پێویستە تەنها بەدوای چەند ئاماژەیەکدا، سەبارەت بەچۆنیەتی ژیان بە شێوەیەکی باشتردا بگەڕێین، ئەو مژدەبەخشیەی پێغەمبەرو پەیامنێرەکان دەکەین ئامانجی هیدایەتدانی دڵ و رێککردنەوەی هەڵسو کەوتمانە، لەبەرئەوە دەبینین مژەبەخشی بەزمانێکی ساکار دەکرێتو لەبەردەست هەموواندایە، خاوەنی مۆرکێکی هزری ئەو تافە دیاریکراوەیە، بۆ گەلێکی دیاریکراو، تەنانەت مەزاجی نووسەری سروشبەخش، ئەمە شتێکی نامۆ نییە، لە چیرۆکی تەوراتیداو لەقسەی پێغەمبەرانو پەیامنێرەکاندا هەندێک چیرۆک ببیسین لەگەڵ مەعریفەی ئەقڵیدا یان لەگەڵ هزری هاوچەرخدا

هاوکۆک نابێت، بەدیاریکراوەیی ئەمە واقعی مەسەلە ئەفسانەییە مەبەستدارەکانن، کەبەهۆی ئەندێشەی گوێزەرەوەکەی و ئەوانەی گوێیلێدەگرن دەبزوێت، کەدەچێتە پیرۆزی ئیمان و فەزیلەتەوە، بەڵام سپینۆزا لێرەدا وەک لاهوتییەک ئەوە بەهەند وەردەگرێت، گەورەیی خوا بەگوێرەی ئەقڵە بیرکەرەوەکانەوە دەردەکەوێت، بەگوێرەی هزرە بیرکەرەوەکانەوە، ئەویش لەچوارچێوەیەکی جێگیری سروشتدا، بەشێوەیەکی باشتر لەچوارچێوەی موعجیزەکاندا دەردەکەوێت، کەدەبێتە هۆی سەرسوڕمانمان(بەشی شەشەم).

ئەوەی جێگەی تێبینیە، مالبرانش کاهینی گروپی گوتاری Oratarien و بیرکلی قەشەی ئەنکلیکانی، رایەکی هاوشێوەی ئەوەی سپینۆزایان هەیە،، بەڵام ئەمان ناگەنە دەرئەنجامی نەشیانی موعجیزە، بەڵام ئەسپینۆزا بەپێچەوانەی ئەمانەوەیە، هەموو ئەو تێڕوانینانەی لەئەندێشەدا جێگەیان دەبێتەوە، یان گوزارشتکردن بێت لەلایەنی مێژوویی رۆشنبیری، لەکتێبی پیرۆزدا، تەنها

وەک هۆکارێکی سروش ئەگونجێت، بەڵام بەشێکی تەواوکەری کرۆکەی پێکناهێنێت، بەم شێوەیە سپینۆزا رێگە لەبەردەم ئەوانەدا خۆش دەکات، کەدەیانەوێت لایەنی خورافی لابەرن لەناو باوەڕی ئاینیدا، ئەمەش مانای وانیین سپینۆزا بیەوێت بەڵگەکانی ناوکتێبی پیرۆز کورتبکاتەوە بۆ هەقیەقەتێکی ئەقڵی پوخت، ئەم نووسینە بەتێڕوانینی ئەو زانیارییە تیۆریەکانمان کەخاوەنی مۆرکێکی مەزهەبی نین بۆمان ناگوازێتەوە، زانیاریەکانی بەرو ئاراستەیەکی کردەیی دەچن، ئەو تەنها فێری ئەوەمان دەکات، چە پێویستە بۆ هەڵسوکەوت لەگەڵ ژیانو رزگارکردنی دەروون، ئەگەر باوەڕمان بەوە هێنا، کتێبی پیرۆز قسەی خوای تێدایە، ئەبێت دانبەوەدابنێین ئەو قسانە سەرچاوەکەی شەریعەتی خواوەندییەو لەدڵی مرۆڤدا چاپکراوە، هیچ شتێکی تر ئەوەندە بەڕاشکاوانە رێنمایماننناکەن، هەروەها بەو روونییە تەواو بەشێوە راستەوخۆیە، ئەم وەسیەتە دوانەکییە، کەلەوەدا کورتدەبێتەوە، ئەوەی پێغەمبەرەکان هێناویانەو بەسەر

پەیامنێرەکانیدا دابەشیان کردووە، ئەمە هەمان شتە مەیسح جەختی لێکردووەتەوەو پەیامنێرەکانی بڵاویانکردووەتەوە.

سروش وەک لەو لێکۆڵینەوە مێژوویو رەخنەیانەدا هاتووە لەسەر کتێبی پیرۆز، لەگەڵ مەعریفەی سروشتی هاوتایە، بەوەی ئەمەی دوایی، بنەمایەک نییە بۆ تێڕامانی تیۆری، بەڵکو بنەمایەکە تەنها بۆ هەڵسوکەوت، سروش هیچ پەیوەندییەکی بەئەقڵی تیۆرییەوە نییە، بەڵام بەشێوەیەکی تەواو لەگەڵ ئەقڵی کرداریدا دەگونجێت (بەشی دوانزە).

بەم شێوەیە، لەنێو ئازادی فەلسەفییەوە هەوڵی خۆرزگارکردنی لەحوکمی لاهوتی داوە، لەبەرئەوەی تێڕامانی فەلسەفی لەدەروەی بواری تێڕامانی ئاینی کاردەکات، کەتەنها بەسەر ئاراستەکردنی هەڵسوکەوتو رێگای رزگاربووندا دەچەسپێت، بەڵام لەوە دڵنیانییە کە دەتوانێت تێڕوانینێکی تۆکمە بەپەیوەندییە فەلسەفیو باوەڕە ئاینییەکان ببەخشێت، ئەو خۆی لەپێکدادانی نێوان ئەقڵو لاهوت لادەدات، شەریعەتی خواوەندی لای ئەو

لـەوەدا کورتدەبێتـەوە، کـەچۆن وەسیەتێکی دوالیزمەیی بۆ خۆشەویستی و نزیکبوونەوە لەخوا پێکبهێنێت، کەئەمەش بەتێڕوانینی ئەم بنەمای سەرەکی ئاینی هەقیقی کاتۆلۆکییە، واتە گشتگیرو هاوبەشە لەنێوان هەموو مرۆڤایەتییدا، کەمرۆڤی دیندار بەتەواوەتی ملکەچی شەریعەتی خوایە، ئەویش بەپێی چەند باوەڕێکی سەرەکی، کەسپینۆزا وەک بنەماکانی بـاوەڕی گشتگیر تەماشای دەکات، کە بریتین:

«خوا ئامادەیی هەیە، سەرپەرشتی ئەو هەموو شتێک دەگرێتەوە، تەواوی توانای هەیە، بەفەرمانی ئەو خۆشنوودی بۆ چاکەکاران دەهێنێت هەروەها دەردەسەریش بۆ بەدکاران، رزگاربوونی ئێمە تەنها بەبەخشندەیی ئەو دەبێت».

ئەم روکنانە هاوتای روکنی ئاینی سروشتی یان خواوەندین[15]، وەک هێربەرت شێربۆری دایڕشتووە، مەبەست لێی بەرەنگاربوونەوەی دەمارگیری لاهوتییە، بەڵام ئەگەر ئەم باوەڕە وەربگرین، ئەبێتە مەسەلەیەک هـەر ئەبێت رووبـدات، نابێتە هـۆی ئـەو رێو شوێنانەی لـەدژی بێئاینی ئەگیرێتە بـەر، جگە لەمە ئەم

باوەڕە باوەڕی سپینۆزا نییە، لەبەرئەوەی خواوەند لەمدا وەک سەردارێک یان دادوەرێک بەرجەستەدەبێت،، بەوەی ئەو لایەنەی کەدەبێتە ئەندێشە سپینۆزا دووری دەخاتەوە، لەئاکارناسیدا، لەبەرئەوەی تێڕوانینێکی گومڕایە[16]، ئەم باوەڕە والەچاکەکار بکات ڕێگەی خۆی بدۆزێتەوە، ئەویش بەملکەچی بۆ شەریعەت، بەڵام ئاقڵی سپینۆزیی ئەو درک بەو چاکەیە دەکات بەخۆشەویستی بۆ ئەو بیرکردنەوەی جەخت لەناسینی هەقیەقەتی خواوەند دەکات، بەم شێوەیە ئیمان لای سپینۆزا تەنها ڕۆڵێکی لاوەکی دەگێڕێت، بۆ جەماوەری بەرفراوانی خەڵک پێویستە، کەناتوانن بگەنە ئاستی مەعریفەی فکری، یان خۆیان بۆ چاکەکاری تەرخانبکەن، ئەویش تەنها لەڕێگەی ئەقڵەوە، بەبێ دەرخستنی کتێبی پیرۆز، کەپێماندەڵێت رزگاربوون شیاوە، تەنها بەوەی ملکەچی سادەی شەریعە سروشیەکان بن، بەڵام پێویستە لەسەرمان، بەنیزیکی هەموومان، ئەبێت گومانمان لەرزگاربوون بێت (بەشی پانزە).

هەموو دادگاییەکانی پەیام گریمانەی ئەوە دەکەن کتێبی پیرۆز سروشێکی خواوەندی لەخۆی دەگرێت، لەبەرئەوەی بۆ ئیمانداره روشنفکرەکان ئاراستە کراوە، ئەمانە ئەوانەن سپینۆزا دەیەوێت قەناعەتیان پێبهێنێت، بەڵام ئایا سپینۆزا لەلای خۆیەوە بڕوای بەوە هەیە کەخوا ئەمەی بۆ پێغەمبەرەکنای ئاراستە کردووە؟، ئەو لانیکەم دانبەوەدا دەنێت، ناتوانێت لەچۆنیەتی روودانی سروش تێبگات، کەلای ئەو ناکرێت تەنها کارێکی میتا سروشتی بێت، کەچاکەکاریو تەقوا وەک دوو نمونە لەئەندێشەی هەندێک کەسدا درووستیکردبن، بەڵام ئەمە هاوتای مەعریفەی فەلسەفی نییە، لەتێڕوانینی سپینۆزا، تەنها بۆ ئەو کەسانە شیاوە، کەناتوانن درک بەم مەعریفەیە بکەن، بەم شێوەیە سروش دەبێتە چاکەکاریەکی سەرپەرشتی خواوەندی، لەگەڵ ئەوەی ناتوانین لەوە تێبگەین، چۆن هاتووەتە ناو راستای رووداوە سروشتیو مێژوویەکانەوە، ئیمان هاوتای بیرکردنەوە نییە، کەلای مەزهەبی سپێنۆزیی ناتوانێت بێجگە لەشوێنێکی لاوەکی

هیچی تر بێت. (هەردوو بەشی یەکەم و دووەم).

بەڵام سپینۆزا پێدەچێت بڕیار لەشێوەیەکی سروش بدات، بەڵام لەئاستێکی بەرزتردا، ئەگەر پێغەمبەرەکان وەک خاوەنی تێڕوانین وەسفکرابن، سروشی خواوەندیان پێگەیشتبێت، ئەویش لەرێگەی زیندووکردنەوەوە، (کەناکرێت زیندووکردنەوە بۆ ئەندێشە کورت بکرێتەوە)، لەم حاڵەتەدا سپینۆزا ئەوە بەهەند وەردەگرێت، کەموسا لەهۆی هەنگاوێکی دەگمەنەوە، توانی خواوەند روو بەڕوو ببینێت، واتە خوا بەشێوەیەکی هەستپێکراو بەدیار کەوت، موساش قسەی لەگەڵ کرد، بەڵام عیسا خواوەندی لەناو هەقیەقەتەوە خوای ناسی، لەڕێگەی سروشی ناڕاستەوخۆوە، پەیوەندیەکی فکری پێوەی هەبوو، کەخوا بەخۆی گوزارشتی لەخۆی کردووە، ئەویش بەهۆی دەمو زمانی مەسیحەوە، سپینۆزا ئەمە شیدەکاتەوە:» بەم مانایە دەتوانین بڵێین، حیکمەتی خواوەندی، واتە حیکمەتی سەرو مرۆیی بەمەسیحدا سروشتێکی مرۆیی وەرگرتووە، (بەشی یەکەم 23-24، بەشی پێنجەم 31-32).

بەدڵنیاییەوە سپینۆزا لەو نامەیەی بۆ ئۆلدنبۆرگی نارد (نامەی سی‌و حەوت)، مەسەلەی ئەوەی خوا شێوەیەکی مرۆیی وەربگرێت، لای ئەو زۆر ناماقوڵە: ئەمە وەک ئەوە وایە بڵێین بازنە بۆخۆی شێوەی چوارگۆشەی وەرگرتووە، بەڵام ئەم بەراوردکارییە تەواونییە، بەپێی تێڕوانینی سپینۆزایی: بازنەو چوارگۆشە دوو درێژی ناکۆتان، ئەوەی دژبەیەکە، کەسروشت یان جەوهەرێکی دیار کراوو ئاڵو گۆڕ بکات، بۆ جەوهەرێکی ترو شکلێکی تر، بەڵام سروشتی خوا سروشتێکی ناکۆتایە، یان تەواو وردتر قسە بکەین، ئەو نمایشێکی ناکۆتایە، کەناکرێت دژ بەیەک بێت، کەئەوەی ناکۆتاییەک گوزارشتی لەخۆی لەکۆتاهاتوویەکدا بکات، لەمرۆڤیەتی مەسیحدا، بەم جۆرە قسانە، سپینۆزا بەروە فەلسەفەیک بۆ ئاین چووە، کەئێمان بۆ فەیلەسوف عەیبدار نییە[17].

ب- لە بەشی سیاسیی نامەکەیدا سپینۆزا، کە لە بەشەکانی کۆتایی پێکهاتووە (لە بەشی شانزە بۆ بەشی بیست)، ئامانجی رزگارکردنی دەسەڵاتی سیاسیە لەباڵادەستیی ئاینی،

هەروەها بەرگریکردن لە عەلمانیەتی دەوڵەت، ئەویش بەپێی ئەوەی مارسیل دی بادۆ لە Defensor Pacis دا هەوڵی بۆ داوە، ئەو دەبوایە ئەوەی دەرخستایە، کە دامەزراوەی دەوڵەتی دامەزراوەیەکی هەقی خواوەندی نییە، کەنمونەکەی لەتیۆکراتییەتی عبریەکاندا دەهێنێتەوە، هەروەها لەسەر هەقی سروشتیش پێکنەهاتووە، ئەگەر بەشداری گرۆتیۆس بکەین لەوەی مافی سروشتی پێویستیەکە ئەقڵی هەمەکی دەیسەپێنێتو لەیاسای مەدەنیدا گوزارشتی لێوە دەکرێت، کەمافی نێودەوڵەتی یان مافی مرۆڤ پشتی پێدەبەستێت، سپینۆزا پێیوایە دەوڵەت بنەماکانی خۆی نەلەئاینەوە نەلەئاکارەوە وەرناگرێت، ئەویش لەبەرئەوەی هەردووک ئەقڵو سروش خاوەنی هێزی یاسایی نین، تەنها لەناو دەوڵەتدا نەبێت، لە دەوڵەتی سروشتیدا یاسا لەگەڵ خواستدا دژبەیەک نابن، هەق تەنها لەتوانای هەموو تاکێکدا بوونی هەیە، کەجیاکاری لەنێوان دادپەروەر و نادادپەروەردا بکات، لەنێوان ئەوەی ڕێگەپێدراوە و ئەوەی قەدەغەیە، بەهاوتا بوون لەگەڵ ئەمەدا، لەنێوان

چەمکەکانی کەموکورتی و ئازایی، کە تەنها لەدەوڵەتی مەدەنیدا بوونی هەیە، یاسا تەنها دەتوانێت لەگەڵ دەسەڵاتی باڵادەستدا یەکبگرێت، کەتوانای فەرهەمکردنی رێزی یاسای هەبێت، ئەو مافە سروشتیەی هەر تاکێک خواستیەتی زۆر پوچە، لەبەرئەوەی کەس توانای ئەوەی نییە لەبەرامبەر ئەوەی لەخۆی بەهێزترە بیپارێزێت، بۆ دەرچوون لەم نائامانییە، مرۆڤ بەخواستی خۆی یان بەناچاری یەکێتیان پێکهێناوە، کەتێیدا هەموو هێزەکانیان لەژێر یەک ئیرادەدا کۆکردووەتەوە، هەروەها گەیشتوونەتە ئەوەی بەڵێن بدەن کەبیپارێزن، ئەو جەستە سیاسیەی بەم شێوەیە درووستدەبێت، دەسەڵاتی تەواوی بەسەر ئەندامەکانیدا دەبێت، ئەویش تەنها بەپێی ئەو پەیمانەی نێوانیان نا، جائەو پیماننامەیە راشکاوانە یان ناوەکیانە بێت، کەئەندامان لەمافی سروشتی خۆیان بۆ دەسەڵات وازیان هێناوە، کەدەیانخواست هەقەکانی خۆیانیتێدا بەدەستبهێنن، بەڵکو بەپێی ئەوەی دەوڵەت خاوەنی هێزی رەهایە، هاووڵاتیان بەشێوەیەک ملکەچ نەبوون، بەڵام دەکرێت ناچار بمرێن بۆ

ئەم مەبەستە، لەبەرژەوەندی ئەوان نییە ملکەچ نەبن(بەشی شانزە).

ئەم تێڕوانینینە بۆ دەوڵەت و هەق، پێدەچێت بەرەو سەرکوتگەری بمانبات، بەڵام واقع بەپێچەوانەی ئەمەوەیە، لەبەرئەوەی دەسەڵاتی باڵا خاوەنی سنوری سروشتی خۆیەتی، لەسەر دەوڵەتە زامنی ئاسایشی هەمووان بکات، رێگە نەدات هیچ تاکێک بەپێی هەوەسەکانی خۆی هەڵسوکەوتبکات، کاری پێدانی هەق بۆ ئەو دەگەڕێتەوە، ئەوەو بڕیار لەسەر ئەوە دەدات چی عادلەو چە ناعادل، هاوولاتی ناتوانێت ببێتە دادوەرێک بۆ ئەوەی پەیوەندی بەمافی ئەوەوە هەیە، هەروەها ناتوانێت بەرو رووی بڕیارەکانی دەوڵەت بووەستێتەوە، بەڵام رێگەی ئەوەی لێناگیرێت بەئارەزوی خۆی ئەو حوکمانە بەکاربهێنێت، حوکمەکانی ناوەوەی خۆی ئازادە ناکرێت لێی مەحروم بکرێت، هەروەها ناکرێت هەقی لێوەربگیرێتەوە، لەدەرئەنجامی ئەمە دەسەلاتی بالای دەوڵەت، مافی ئەوەی هەیە بۆ هەموو هەڵسو کەوتەکانی هاوولاتی پەلبهاوێژێت، بەڵام ئەو لەهەورازی ویژداندا

دەوەستێت، کەئازادی بیرکردنەوە سروشتیەو ناکرێت لێسەنرێتەوە، کەناکرێت کەسێک لەوە قەدەغە بکرێت کەچۆن بیردەکاتەوە، حیکمەت لەوەدا نییە کەبیرکردنەوەی یەکتر گوزارشتکردن لێی قەدەغەبکرێت.

جوڵەی بیرکردنەوە، کە هاوتای مافی سروشتییە، ناکرێت دەستکاری بکرێت، کە بەمەش سنورێک لەبەردەم هێزی باڵای دەوڵەتدا دادەنێت، هەروەها لە بەرژەوەندیی رەعیەتە، بەرهەڵستکاری لە فەرمانی حاکم نەکەن، لە بەرژەوەندی ئەمەی دوایە، بەرهەڵستکاری بیرکردنەوەی ئازاد نەکات، لەبەردەم بەکارهێنانی گشتی ئەقڵدا لەمپەر دانەنێت، لەبەرئەوەی بەم شێوەیە بەرەورووی دوژنکاری بیرمەندان دەبێتەوە، کەبەسروشتی ئەمانە دەبنە باشترین پاڵپشتی، بەبەرنگاربوونەوەی ئازادی هاوولاتیان، زیاد لەپێویست بۆ سەقامگیرکردنی رژێمی گشتی، بەم شێوەیە دەسەلاتی تایبەتی خۆی تێکدەشکێنێت (بەشی بیست).

بیروباوەڕی سپینۆزایی سەبارەت بە هەق و دەوڵەت، بەرەو سەنتەرەیەتی ناوەندی لەنێوان

ئایدیالیستیەتی ئەقڵی گشتگیر و واقعیەتی هێز هەنگاودەنێت، لەنێوان گرۆتیۆس و هۆبز، لەنێوان رۆسۆ و مایکاڤیللی، ئەقڵانیەتی پوخت ناکرێت دامەزراوەکانی دەوڵەت لە حساباتی خۆیدا جێگا بکاتەوە، جا ئەگەر هەموو مرۆڤایەتی لە رووی فکرەوە کامڵن، ئەوا دەوڵـەت بێسوود دەبوو، ئەگەر مرۆڤ بگەیشتنایە بە کۆبوونەوەیەکی سیاسی، ئـەوا ئـەمـە بـەهـۆی بـەرژەوەنـدیو ترسەوە بووە، ئەویش لەپێناو رزگاربوون بەو هەستەی بێئامانییەی لەناویاندایە، تاکو چێژ لەئاشتیو نیعمەت وەربگرن، ئەوەی لەدەوڵەتدا گوزارشتی بۆ دەدۆزێتەوە، ئەقڵی رەهاو پیرۆز نییە، ئـەوەی قسە لەسـەر رواقیەکان دەکات، بەڵکو ئەو ئەقڵەیە کەبەسروشتی پێکهاتووە، لەژێر فشاری پێویستیدا، کەئامۆژگاری هەموو تاکێک دەکـات کەخـواسـتـە خۆپەرستەکانی بخەفێنێت، تەنانەت ئەو خواستە ئایدیالیستیانەی بۆ مەرجەکانی رژێمی گشتی هەیەتیو لەلایەن دەوڵەتەوە دیاری کراوە.

ئەم جۆرە تێڕوانینە بۆ دەوڵەتی سیاسی، دەکرێت وەک ئەزمونێکی ئەقڵانی جیکاری،

کە دوڵـەت لـە هـەقدا گوزارشتێکی ڕەهـا بۆ بنـەمـای پـیـرۆزی و میتایی نابینێت، بەڵکو وەک هۆکارێکی هاوسەنگی نێوان غەریزە سروشتیەکان و خواستە ئەقڵانیەکانی، مافی باو گوزارشت نییە لە یاسایی سروشتی و یاسای گشتیەتی ئەقڵ، بەڵکو ئەوە هەقی سروشتیە، ئەو خواستە خۆبەخۆییەیە بۆ ئازادی، ئەوپێویستیە کەبەبێ دەستلێدان دەیهێڵێتەوە، کەتەنها ئەو کۆتانە قبوڵ دەکات، کەبەێ بوونیان ناتوانین مومارەسەی بکەین(نامەی پەنجا)، بچۆرەوە بۆ نامەی سیاسی (هەردوو بەشی سێو چوار).

بـەم تـێڕوانـیـنـە سـپـیـنـۆزا دەگـاتـە ئـەو دەرئەنجامەی کە مافی هەر تاکێکە بۆ ئازادی بیرکردنەوە لـەلایـەک و عەلمانیەتی دەوڵـەت لەلایەکی ترەوە، تەقوا و پەرستنی ناوەکی لەناو ناخدا بکات، وەک ئـەوەی لە میحرابدا بن و ناشێت بیبەزێنیت، کەئەمیش وەک بیرکردنەوەی ئـازاد ناچنە ژێر ڕکێفی دەسەڵاتی گشتیەوە، بـەڵام مـومـارەسـەکـردنی سـروتـی پەرستنو مـومـارەسـەی کـاری چـاکـە، ئەمـانـە کـرداری دەرەکین، دەوڵەت مافی ئەوەی هەیە سانسۆری

لەسەر دابنێت، لەسەر دەوڵەتە بەرەو رووی هەموو دەمارگیریەک ببێتەوە، ئەویش بەخاتری زامنکردنی مومارەسەی هەموو پەرستنەکان، ئەویش لەچوارچێوەی رێزگرتن لەئادابی گشتی، نەمانبینی موسا سروتی پەرەستن دیسپلین بکات، تەنها لەو کاتەدا نەبێت، کەوەک حاکمو یاسادانەر وابوو، تەنها دوای مردنی نەبێت، دەسەڵاتی کەهنوتی پێکهات، کەئەمە دواتر بووە هۆکاری دابەشبوونی دەوڵەت، بەڵام ئاینی هەقیقی ناکرێت لەگەڵ دەوڵەتدا دژ بەیەک بن لەو بوارەی پێویستە، ئەویش پاراستنی ئاشتی گشتییە، ئەگەر ئەم جۆرە کارانە بکات لەوانەیە ببێتە هۆی تێکدانی ئەم کەشە گشتییە، هەروەها دەستبەرداری تەقواو کاری چاکەش بێت (نامەی لاهوتی- سیاسی، بەشی نۆزدە)(18).

5- دوا ساڵەکانی لە لاهای

نامەی لاهوتی- سیاسی لە ساڵی 1670 دەرکەوت، ناوی نوسەری لەسەر نەبوو، هەروەها ناوی بڵاوکەرەوەیەکی وەهمی لەسەربوو، بەناوی ئابود هنریکوم کۆنرات،

له هامبۆرگ، لەبری کریستۆڤەر کونراد، له ئەمستردام، تاکو له گێچەڵ بەدوور بێت، لەو کاتەوە سپینۆزا چووه له لاهای نیشتەجێ بووه، لەنزیک بنکەی پارێزگاریی جان دۆ وایت، کەپێشتر موچەیەکی بۆ بڕیبووەوه لەسەری دەژیا، بۆ ماوەیەکی لای ڤان فێلدی بێوەژن مایەوە، دواتر لەژورێکی سەرەوەی ڤان دێر سبیکی هونەرمەندی شێوەکار مایەوە، تاکو ئەو کاتەی ماڵئاوایی لەژیان کرد.

له ساڵی 1672دا لەشکری لویسی چواردە هۆڵندای داگیرکرد، که وەستانی ئەم هێرشه شیاو نەبوو، تاکو بەهۆی ئەوەی ئاوی دەریاوه نوقمکران، که بەشێکی زۆری وڵات ژێر ئاو کەوت، که سیاسەتی جان دۆ وایت بەرامبەر بەم وێرانکارییه تاوانبار کرا، جەماوەری تورە لێی هەستان، کەپارتی ئال ئۆرەنج خرۆشانیانو هەستان بەکوشتنی هەردوو برا دۆ وایت: جانو کۆرنلیس، سپینۆزا ئەوەی لێقەدەغەکرا که بەیاننامه بەدیوارەکاندا هەڵواسێتو ئیدانەی ئەو کوشتنه بکات، کەئیدانەی بکوژانی دەکردو بەبەربەری لەقەڵەمی دان، پاش ماوەیەکی کەم

لەساڵی 1673دا رووی کردە ئاوترخت، ئەویش لەسەر داوەتی ئەمیر دۆ کۆندە، کەلەگەڵ سوپای فەرەنسیدا لەوێدا بوون، کەئەم کەسە رقی لەگفتوگۆکردن لەگەڵ بیرمەندانی زیرەکدا نەبوو هەروەها بەکارێکی نهێنی فەرمانی پێدرابوو، دەڵێن سپینۆزا چاوی بەئەمیر نەکەوتووە، لەلایەکی ترەوە دەڵێن چاوی بەئەمیر کەوتووەو چەند پێشنیارێکی خەڵەتێنەرانەی خستووەتە بەردەمی ئەویش رەتیکردووەتەوە، چەند حەز دەکەین مانەوەی سپینۆزا لەئاوترخت سەرسوڕهێنەر بێت، وەک ئەو مانەوەی ئەفلاتوون لەسەرکۆسە، کەتەنها خورافەیەک بێت، ئەوەش ئاشکرایە لەهەمان کاتدا سپینۆزا، بەخواستی سەربەخۆیی کورسیەکی زانکۆی هایدلبرگ رەتکردووەتەوە، کەلەلایەن ئەوەی لەکۆشکی شاهانە هەڵبژێردرا پێدرا[19].

لەگەڵ هەموو ئەمانەدا، سپینۆزا کتێبی ئاکارناسی لە کۆتایی تەموزی ساڵی 1675دا تەواو کرد، گەڕایەوە بۆ ئەمستردام بۆ چاپکردنی کتێبەکەی، بەڵام لەم مەسەلەیە پاشگەزبووەوە، زانی کە هاوپەیمانیەتێکی لاهوتییەکان و زانایان خۆیان بۆ بانگەوازکردنی بێدینی ئەم لەسەر

ئـەم کتێبە ئامادە کـردووە، لەساڵی داهـتوودا چاوی بەلایبنێز کەوت، کەبۆ ئەڵەمانیا گەڕایەوە، ئـەویـش بـەداوەتـێـکـی دوک هـانـۆڤـەر، ئەویش پاش ئەوەی چوار ساڵی لەفەرنسا بەسەر برد، لەکاتی گەڕانەوەیدا بەهۆڵنداو بەریتانیادا تێپەڕی، کەلەو کاتەی لەفەرەنسا بوو شتێکی دەربارەی سـپـیـنـۆزای فـەیـلـەسوف بیستبوو، ئـەویـش لـەڕێـگـەی هـەنـدێـک گـوتـەی نـالـەبـەرکـراوەوە، کەیەکێک لەخوێنکارە ئەڵەمانیەکانی سپینۆزا درکاندبووی، کەئەویش تشیرنهاوسە، لایبنێز لەئەمستردام لەگەڵ ئەڵەمانییەکی تر پەیوەندی بەشت، کەئەویش شیللەرە، کەئەویش یەکێک بوو لەئەڵقەی سپینۆزایی، بەهۆی ئەمەوە توانی چاوی بەسپینۆزا بکەوێت، ئەویش لەژووری سەرەوەیی بافیلجۆ ئانگراخت، پێدەچێت لەمانگی تشرینی دووەمـی ساڵی 1676دا چەند جارێک چاوی پێی کەوتبێت، کەتوانی متمانەی لا پەیدابکاتو چاوی بەدەستنووسی ئاکارناسی بکەوێت، لەلای خۆیەوە لایبنێز وتارێکی کورتی نیشاندا، بەدوای بوونی بوونەوەرێکی پیرۆزدا دەگەڕێت، ئەندێشە ئـەوەنـدە چێژ لـەوە دەبینێت کەبگەڕێتەوە بۆ

چاوپێکەوتنی ئەم دوو فەیلەسوفە گەورەیە(20)، بەڵام سپینۆزا دوای ئەوە تەنها چەنمد مانگێک ژیا، لەبەرئەوەی نەخۆشی سیلی سی درێژخایەنی هەبوو، لەرۆژی 21شوباتی ساڵی 1677دا مرد، ئەویش پاشنیوەڕۆیەکی یەکشەممە بوو، لەو کاتەی هەردوو میوانەکەی ڤان دێر سبیکو ژنەکەی لەقەداسێکی لۆسەری بوون، تەنها هاوڕێ پزیشکەکەی لابوو، کەئەویش لویس مایەرە، لەوانەیە ئەو کەسە شیللەریش بێت(22).

لە هەمان ساڵدا کە سپینۆزای تێدا مرد، هاوڕێکانی بەبێ ئەوەی ناوەکەی ئاشکرا بکەن، یان ناوی ئەوەی چاپی کردووە، کتێبی Opera Posthuma چاپدەکەن، کە ئاکارناسی و نامە سیاسەیەکانی (کە تەواونەبووە کە پێیدا چووەتەوە و لەسەر چەندەها شێوەی حوکم جێبەجێ کراوە، هەروەها ئەوانەی لە دوابەشەکانی نامەی لاهوت- سیاسەتدا هاتووە)، لەخۆ گرتبوو، جگە لەمانەی هەندێک نامەی تر سەبارەت بەریفۆرمی ئەقڵ (کەئەمانیش تەواو نەبوون)، هەروەها هەندێک نامەی هەڵبژێردراوی تر، هەروەها کورتەی رێزمانی عبری.

پەراوێزەکان:

1- Cf. A. Goldenson، Reflexions Sur Quelques doctrines de Spinoza et de Hasdai Crescas، Melanges de Philosophie et de literature juives I-II، 19561957-، P95133-

2- مارۆنیەکان: جولەکەکانی ئیسپانیا بوو کەناچار کران ببنە کاتۆلۆکی، بەڵام بەنهێنی هەر لەسەر ئاینەکەی خۆیان مانەوە.

3- دادگای پشکنین: ئەو دادگایە بوو لەلایەن پاپاکانەوە دانرابوو لەسەرەتای سەدەی دووانزەدا، بۆ رادوونانی هەرتەقەکان، لەبەرەئەوەی لەو ماوەیەو دواتریش هەرتەقە زۆر بڵاوبووەوە، سنوری چالاکی ئەم دادگایە بەرفراون بوو، تاکو هەموو وڵاتانی مەسیحی گرتەوە، ئەو حوکمانەی لەم دادگایەوە دەردەچوون لەنێوان حوکمی هەتاهەتایی تا سوتاندن لەگۆڕەپانی گشتیدا بوو، چالاکی ئەم دادگایە لەئیسپانیا تاکو سەدەی شانزە بەردەوام بوو، کەبەتایبەتی بەداوی جولەکەکانو مارۆنیەکانەوە بوون.

4- کالڤینیەت: بۆ یۆحەنا کالڤین دەگەڕێتەوە، کەریفۆرمیستێکی برۆتستانتی بەناوبانگ بوو، کەمەزهەبێکی پرۆتستانتی جیاوازی لەهەموو مەزهەبەکانی تر دامەزراند، کەزۆر جەختی لەقەدەریەت دەکردەوە، ئەوەی کالڤینیەت جیادەکاتەوە، ئەو بۆ مەسیحیەتی سەرەتا دەگەڕێتەوە، کەسروتو

پەرستنەکانی لەسەر هەندێک سروتن کەخاوەنی بەهایەکی ڕەمزین
5- غۆماریەکان: بۆ فرانسوا غۆمارۆس دەگەڕێتەوە، کەکالڤینیەکی کەلەشەق بوو، ڕکەبەری ئارمینۆس بوو کە کالڤینیەکی میانڕەو بوو.
6- لۆسەریەکان: بۆ مارتن لۆسەر دەگەڕێتەوە، یەکەم کەس بوو دروشمی ریفۆرمی کەنیسەی بەرزکردەوە، بەتوندی بەرو ڕووی ئەو پارەوەرگرتنەی لەبەرامبەر لێخۆشبووندا وەردەگیرا، بووەوە، لەناوەڕاستی ئەورووپادا بانگەشەکەی بۆ
ریفۆرمی کەنیسە وەڵامدانەوەی زۆری هەبوو، لایەنگرەکانی کەنیسەی تایبەت بەخۆیان درووست کرد.
7- مینۆنیتیەکان: بۆ مینۆ سیمۆنز دەگەڕێتەوە، کەلەسەدەی شانزەدا تایەفەیەک پێکهات دەیانووت ئەبێت بۆ تەعمید بگەڕێینەوە
8- کۆیکرز: تایەفەیەکی ئاینی بوون، لەسەدەی حەڤدەدا سەریان هەڵدا، لایەنگرانی دەڵێن
ئێمە ڕاستەوخۆ لەرۆحی قودسەوە سروش وەردەگرین، دژی هەڵگرتنی چەکن، دان بەهیچ پلەداریەک لەکەنیسەدا نانێن.
9- سوسینیەکان: لایەنگرانی ئەم مەزهەبە بەرهەڵستکارە باوەڕیان بەسێکوچکەی پیرۆز نییە، ئەم مەزهەبە لەلایەن سۆسێنەوە دروستکرا
10-کۆمەڵگای کەهنوتی: دەستەیەک بوون لەکاهینە یاساییەکان کەخاوەنی کورسی ئەسقەفی نەبوون.
11- Cf. Die Schriften des Costa، edites par

C. Gebhardt (Bibliotheca Spinozanum، t. II.) Amsterdam- Heidelberg، 1922.

12- رۆشنبیری جەماوەری: essam ed erutluC کۆمەڵە ئایدۆلۆژیەتێکی باوە لەلای کۆمەڵێک خەڵک، بەبێ جیاکایە بوونیادە کۆمەڵایەتییەکەیان تەماشایان دەکرێت، ئەم رۆشنبیریەیان لەرێگەی تەکنەلۆژیای پیشەسازییەوە پێدەگات.

13- Cf I. S Revah Spinoza et le Dr. juan de Pardo Psris Lu Haye 1959.

14- Cf. E. Gilson، Spinoza interprete de Descartes Chronicon Spinozanum III، 1923، P. 6887-

15- خواوەندبوونیەتی، مەزهەبێکە باوەڕی بەبوونی خواهەیە، بەڵام وەحیو ئەدنیا رەتدەکاتەوە.

16- لێکچواندنی سیفەتی مرۆیی بەسەر خوادا، یان هەوڵدان بۆ وەسفکردنی خوا بەهەمان پێوانەی بۆ وەسفکردنی مرۆڤ بەکاردێت، ئەم بیرکردنەوەیە لەناو فکری عەرەبی تەقلیدیدا هەبووە، کەلەسەدەی دووەمی هجریدا بوونو لایەنگرانی

بەناوی لێکچواندن ناسرابوون.

17- Cf. S. Zac، Spinoza et L`interpretation de l`Ecritique paris 1965; A. MALET Le traite theologico- Politique de Spinoza et la pensee biblique، Paris 1966.

18- سەبارەت بەفەلسەفەی سپینۆزا تەماشای

Preporite، Spinoza et la liberte des homes،

Paris 1967، A. MATHERON، Individu et Communaute chez Spinoza، Paris 1969.

19- لەچیرۆکی فەلسەفەی نوێدا -بەشی یەکەم- کەلەنووسینی ئەحمەد ئەمەینو زەکی نجیب مەحمودە، کەسەرکردەی فەرنسی بامگی سپینۆزای کردووە بۆ سەربازگاکەی تاکو ئەو موچەیەی بداتێ کەپاشای فەرەنسا بۆی ناردووە، سپینۆزا بەبێ هیچ دوودڵیەک وەریگرتووە، لەبەرئەوەی ئەو خۆی بەفەیلەسوف زانیووە، هەقی بەسەر کێشەی

نێوان دەوڵەتەکانەوە نییە، خەڵکێکی زۆر لەدوای گەڕانەوەی لای سەرکردە فەرنسیەکە کۆببونەوەو ئەیانویست ئازاری بدەن، ئەوەندەی نەبرد بەبێدەنگی هەموو ئەو ناوەیان چۆڵکرد، ئەویش پاش ئەوەی زانیان ئەمفەیلەسوفە خۆی ناخاتە ناو گێژاوی رکەبەرو دوژمنەوە.

20- Cf. L. Stein، Leibniz und Spinoza، Berlin 1890، chap. IV، notamment، P. 5557-.

21- CF. J. Freudemment، Spinoza Sein Leben und Seins Lehre، I. Das Liben Spinoza، annotation a lap. 303، 1. 9 ou 289 de la 2eme ed.

22- بۆ زیاتر لەژیانی سپینۆزا گەیشتن بگەڕێرەوە بۆ:
St. Von DUNIN-BORKOESKI Spinoza، 4 vol، Munster، 19331936-، et en langue feancaise: Madeleine FRANCES، Spinoza dans les pays

meerloudais dans la 2eme moitie du XVII e siecle Paris 1937

سەرچاوە:

سبينوزا، ترجمه: عقيل حسين، سلسله اعـلام الفكر العالمى، المؤسسه العربيه للدرسات و النشر

سروشتی دەوڵەت
لای سپینۆزا

وەرگێڕانی: شاسوار کەمال مەحمود

تێگەیشتنەکانی سپینۆزا بۆ ئاین دەرئەنجامێکی سیاسیان لێدەکەوێتەوە، بە ڕادەیەک زۆربەی لێکۆڵەرەوان لە کارەکانی سپینۆزا پێیانوایە لە نوسینی کتێبی (ڕێکەوتن– Treatise) سپینۆزا ئەجندایەکەی سیاسی هەبووە، چونکە لەو کتێبەدا سپینۆزا ڕەخنەی توند ئاراستەی دەسەڵاتە ئاینییەکان دەکات، بۆ دەستخستنە ناو کاروباری سیاسییەوە. لەم کتیبەدا سپینۆزا زۆر بە قووڵی چەمکی دەوڵەت شیدەکاتەوە، لەکاتێکدا زۆر بە سادەیی لە کتێبی ئەخلاق –(Ethic)–دا پێشتر باسی کردبوو. ئاگاداربوون لە سروشتی ڕاستەقینەی کۆمەڵگەی سیاسی گرنگە بۆ ئاشنابوون بە ئارگۆمێنتەکانی سپینۆزا دەربارەی ئازادیی ڕۆشنبیری و ئازادی ئاین، چونکە بە بۆچوونی سپینۆزا ئازادیی نەک هاوسەنگی (سیاسەتی باش) دەپارێزیت، بەڵکو بناغەیەکی پتەوی ئەو سیاسەتەیە.

خۆپەرستی ئەخلاقی تاک دەکەوێتە دەرەوەی دەقی بەر لە سیاسەتەوە کە بە دەوڵەتی سروشت ناسراوە: ئەو دەوڵەتەی کە هیچ یاسا و ئاین و

مۆراڵێک تیایدا باڵادەست نییە تاک ئازادە لەوەی چی دەکات و چۆن خۆی پەروەردە دەکات، لەم جۆرە دەوڵەتەدا تاک تەنها لەژێر کۆنترۆلی سروشتدایە و سەربەستە لەوەی چۆن دەگاتە ئامانج و مەبەستەکانی لە ڕێگەی عەقڵەوە یان لە ڕێگەی سۆز و ئارەزووەوە. مرۆڤ هەوڵدەدات بۆ بەدەستهێنانی سودمەندیەکانی ژیانی بەهەر ڕێگایەک بێت: بەڕێگە (ڕاست و دروست) یان (هێز و تەڵەکە و درۆ) یان بە هەر ڕێگایەک کە بۆ خۆی بە گونجاوی دەزانێت، لە هەمان کاتدا ئەو مرۆڤە بۆ خۆی بڕیار دەدات. (کێ و چی) ڕێگر و دوژمنە لە بەرامبەر گەیشتن بە ئامانجەکانی، بەڵام لە ڕاستیدا ئەم جۆرە حاڵەتە لە ژیاندا ترسناکە و سەلامەت نییە. هۆبز پێی وایە -هاوکات (سپینۆزا)ش کە بەتوندی کەوتۆتە ژێر ئەم خوێندنەوەیەوە-: دەوڵەتی سروشتی (دەوڵەتیکی تەمەن کورت، تاکڕەو، هەژار، دڕندە)یە. وەک کائینێکی عاقڵ (ئیمەی مرۆڤ) زوو هەستدەکەین پێویستە واز لەم جۆرە ژیانە بهێنن و بگەینە ڕێکەوتن و تێگەیشتنیتکی

هاوبەش لەنێوانماندا بۆ ڕێگرتن لە خەون و حەزە (خۆپەرستییەکانی تاک) بۆ ژیان لەژێر سایەی یاسادا نەک لەژێر سایەی سروشتدا. بەم هەنگاوەش دەتوانین ژیان و سەلامەتی و بەرژەوەندیەکانمان بەیەکەوە بپارێزین. دەوڵەت ئەگەر (پادشایی) بێت. یان (حوکمی کەمینە) بێت یان دەوڵەتی (دیموکراسی) بێت، دەتوانێت پارێزگاری لە هێز و دەسەڵاتی خۆی بکات. هەرکاتێک سەرجەم تاکەکانی کۆمەڵگە (ڕێکەوتنی هاوبەشی) نێوانیان پاراست ئەویش لە ڕێگای نەشکاندنی (پەیمانی کۆمەڵایەتی) کۆمەڵگەکەیان. ملکەچبوون و گوێڕایەڵبوونی دەوڵەت پێچەوانەی ئازادیەکانی ژیانمان نییە، لەکاتێکدا ئەگەر ئەوانەی فەرمانڕەواییمان دەکەن، ئازادانە هەڵمانبژاردبن و هاوکات فەرمان و داواکارییەکانیشیان پێچەوانەی بەرژەوەندییە باڵاکانمان نەبن. لەسەر دەوڵەت پێویستە ئەو ئازادییە بپارێزێت و هەر یاسایەکیش دەربکات دەبێت ببێتە هۆی پتەوکردنی جەستەی دیموکراسی لە کۆمەڵگەدا. ئەم شێوەیە فۆرمی

(سروشتی) حکومەتە کە لە هەناوی (پەیمانی کۆمەڵایەتی) کۆمەڵگە گەشەدەکات، لە دەوڵەتی دیموکراسیدا کە خەڵکی تەنها گوێرایەڵی یاسا دەبن، ئەو یاسایانەی لە بەرژەوەندی باڵای کۆمەڵگەدایە و دژی خراپ بەکارهێنانی دەسەڵاتیشە لەلایەن دەوڵەتەوە. لە دەوڵەتی دیموکراسیدا دیموکراسیەت حوکمی گەل و دەوڵەتی ئازادی و سەلامەتییە، لەکاتێکدا دەوڵەتی پادشایی حوکمی تاکەکەسی دەوڵەتی چەوساندنەوەو پێشێلکاریە.

لەکاتێکدا ئاین رۆلێکی گرنگی هەیە لە رێکخستنی پەیوەندیەکانی نێوان هاووڵاتیان، بەڵام پێویستە لەسەر دەوڵەت کۆنترۆلی سەرجەم لایەنە (دینی و دنیا)ییەکانی کۆمەڵگە بکات، نابێت کڵێسا لە دامەزراوە دینی و دەوڵەتیەکان جیابکرێتەوە، چونکە بەم هەنگاوە رێگە لە تایفەگەری و ملمڵانیی ئاینی دەگیرێت. سەبارەت بە تقوس و سروتە ئاینییە دەرەکییە کولیەکانیش، پێویستە لەژێر دەسەڵاتی دەوڵەتدا بن، چونکە ئەمە لە بەرژەوەندی هەموو کەسێکدایە چونکە

لەم کاتەدا دەوڵـەت هەستدەکات جێبەجکردنی ئەم سروتانە تەریبە لەگەڵ ئاشتی و سەلامەتی کۆمەڵگە. دەوڵەت پێویستە بە شێوەیەک کۆمەڵگە بەڕێوەببات، کە جێبەجێکردنی فەرمانەکانی دەبێتە هۆی سەپاندنی یاساکانی خودا: پشتیوانی دەوڵەت لە دادگەری و چاکەکاری هێز دەبەخشێتە کۆمەڵگەی مەدەنی. سەبارەت بە بیروباوەڕ و قەناعەتە زاتییەکان ئەوانە مافی تایبەتی تاکەکەسن و دەوڵەت ناتوانێت کۆنترۆڵیان بکات و یاسایان بۆ دابنێت، هیچ کەسێک ناتوانێت بیرکردنەوە و بـیـروبـاوەڕی کەسێکی دی کۆنترۆڵبکات، ئەگەر دەوڵەت هەوڵێکی لەو شێوەیە بدات، ئەوا کارەساتێکی وێرانەکەری لێدەکەوێتەوە، چونکە هەموو تاکێک مافی تایبەتی خۆیەتی بە چی شێوازێک بیردەکاتەوە و ئازادیشە لەوەی چی جۆرە قەناعەتێکی هەیە. هاوکات هەوڵدان بۆ سیستماتیزەکردنی قەناعەتەکانی تاکەکانی وەک ئەوەی دەوڵەت دەیەوێ کارێکی حەتمییە و زیان رەفاهیەتی گشتی کۆمەڵگە دەگەیەنێت، چونکە مرۆڤەیەکان لە یەکتر جیاوازن و حەزو خولیا

جودایان هەیەو ناکرێت لەقاڵببدرێن. سپینۆزا پێیوایە رەفتار و گوفتاەرکانی تاک سنوردار ناکرێن تەنها لەو کاتەدا نەبێت کە ئەو رەفتار و گوفتارانە دەبنە هۆی هەرەس پێهینانی (پەیمانی کۆمەڵایەتی) گۆمەڵکە.

سەرەنجام دەگەینە ئەو تێگەیشتنەی کە باشترین دەوڵەت ئەو دەوڵەتەیە ئازادی بیرکردنەوەو ئازادی بیرو باوەڕ دابین بکات بە دڵنیاییەوە هەندێک جار لە هەناوی ئەو ئازادیەدا سوکایەتی و پێشیلکاری روودەدەن، بەڵام هەوڵدان بۆ کۆنترۆلکردنی سەرجەم لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵگە لە رێگای یاسایەوە وەک قووڵکردنەوەی گرفتەکانە نەک چارەسەرکردنیان. سپینۆزا پێیوایە فراوان بوونی مەوداکانی ئازادی دەبێتە هۆی گەشەپێدانی زانست و هونەر.

(سپینۆزا) زیاتر روونی دەکاتەوەو ئەڵێت: ئەو شوێن و کەسانەی دەسەڵاتدارانیان ئازادن لەسەرجەم لایەنەکانی ژیاندا سەرکەوتوون.

لەکۆتایی وتارەکەمدا دەگەنە ئەو قەناعەتەی مەحاڵە بتوانین باس لە ئازادی و لێبوردەیی بکەین بەپێی سپینۆزا.

سەرچاوە: ئینتەرنێت

Stanford Encyclopedia of Philosophy

لێبوردەیی و ڕاڤەکردنی کتێبی پیرۆز

وەرگێڕانی: ئارام جەمال سابیر

ـ 1 ـ

بوغزی لاهوتی (لە: نامەیەك سەبارەت بە لاهوت و سیاسەت، بەشی حەوتەم، نوسینی سپینۆزا[1])

ناونیشانی لاوەکییانەی «نامەیەک سەبارەت بە لاهوت و سیاسەت» دەرخەری ئامانجێکە، سپینۆزا بە نوسین ئەوەی لەبەرچاوگرتووە: دەیەوێت بیسەلمێنێت کە «ئازادیی فەلسەفە نەک هەر مەترسی نییە بۆ سەر تەقوا (ئاین) یان بۆ سەر هێمنی و سەقامگیریی وڵات، بەڵکو بە لەناوچوونی ئەو ئازادییە هێمنی وڵات، تەنانەت تەقواش لە یەک کاتدا لەناودەچن»، لەبەرئەوە لەپێناو ئازادیی فەلسەفەدا دەبێت داکۆکی لە دوو لایەن بکرێت: یەکێکیان لەڕووی پیاوانی ئاینییەوە، بکۆڵرێتەوە لەوەی کە ئاخۆ ئەم ئازادییە پێچەوانەی ئیمان نییە؟ ئەوی تریشیان لەڕووی سیاسییەوەیە، کە پێویستە بزانرێت ئاخۆ ئازادیی فەلسەفە زیان بە بەرژەوەندیی دەوڵەت ناگەیەنێت؟ بەڵام یەکەمین راستییەک کە سپینۆزا پێیدەگات، پەیوەندی بە بوغزی لاهوتەوە هەیە، یان بە واتایەکی تر پەیوەندی بە شێواندنی دەقی کتێبە پیرۆزەکانو هەروەها

ڕەشە خەڵکێکەوە هەیە کە کەسانێکی تر هەن دەیانەوێت ناچاریانبکەن گوێڕایەڵی خۆیان بن. ئاشکرایە لێرەدا سپینۆزا مەبەستی لە پیاوانی ئاینی سەر بەڕێبازی کالۆن[2] و دژە ڕیمۆنترانتسە[3] کە چەندین دۆگمایان بۆ لاهوت زیادکردووە – کە لە خودی لاهوت خۆیدا بوونیان نییە- لەگەڵ هێنانی چەندین «بیدعە» و «حوکم و داوەریی کوێرانە»، کە بەرگێکی ئیلاهییان دەدەنێ و لاهوت و ئازادیی بیرکردنەوە پێکەوە لەناودەبەن و دۆگما داتاشراوەکانی خۆیان، وەک ئەوەی قسە و گوتەی خودا بێت، دەسەپێنن. شان و شکۆیەک کە لای خەڵک هەیانە و دەسەڵاتێک کە بەو شێوەیە بەدەستیدەهێنن، جگە لە تووڕەیی لاهوتی ڕاستەقینە و گەندەڵبوو هیچی تریان تێدا نییە: کاری سپینۆزا شیتەڵکردنەوە و لێکۆڵینەوەی پرۆسەیەکە، کە دەبێتە مایەی ئەو سەرەوژێربوونەی لاهوت: هەربۆیە ئەو نیشاندەری ئەوەیە، کە چۆن پیاوانی ئاینی ئەو دەسەڵاتەیان بەدەستهێناوە، چۆن مرۆڤەکان چوونەتە ژێر ڕکێفیانەوە و چۆن ئەو جێگۆڕکێیە واتای کتێبی پیرۆزی شێواندووە.

پیاوانی ئاینی بۆ شێواندنی کتێبی پیرۆز، دەست بۆ ئەم جۆرە لێکدانەوانە دەبەن. باشە ئەگەر باوەڕیان بەوەیە «کتێبی پیرۆز، کتێبی خودایە و لە ئاسمانەوە بۆ مرۆڤەکان دابەزیوە»[4]، ئەی بۆچی ستایشی وتەکانی ئەو دەکەن، کەچی هەریەکەیان خۆی بە تاکە زانا دەزانێت لە لێکدانەوەی واتای دەقەکاندا و هەرچی لێکدانەوەکانی ترە بە تاوان دەزانێت، یاخود چەند پەرەگرافێک لە کتێبی پیرۆز لەڕووی لێکدانەوەی وشەوە بە لێڵ و ناکۆک دەزانرێت، کەچی پیاوانی ئاینی لە هەمان ئەو پەرەگرافانە چەندین سیمبوڵ و نهێنی دەخوڵقێنن و بەمەش یەکەمین کارێک کە ئەوان دەیکەن شێواندنی عەقڵ و مافی سروشتییە. ئەوان لەپێناو کەشفکردنی چەند نهێنییەک، کە لە کتێبی پیرۆزدا دۆزیویانەتەوەو لەپێناو گونجاندنی ئەو نهێنیانە لەگەڵ پێشداوەرییەکانی خۆیاندا چەند دۆگمایەکی تازە دادەهێنن و هەوڵدەدەن کتێبی پیرۆز لەگەڵ قوتابخانە فەلسەفییەکاندا بسازێنن، بەمەش نەک تەنها فەلسەفەو لاهوت، بەڵکو ئازادیی بیرکردنەوەو قسەکردنیش

لەناوبەرن. بەمشێوەیە «پەرستگا[5] دەبێتە شانۆی نواندنێکو کەسەکانی تر لەوێدا گوێیان لەگوتەی ئاینپەروەران نابێت، بەڵکو ئەوەی دەیبیستن گوتەی پیاوانی کڵێسایە، کەهیچ یەکێک لەوان نەیانویستووە خەڵک فێری شتێک بکەن، بەڵکو ویستویانە هەستی ستایشکردنیان ببزوێننو لەوێشەوە پەیوەندی خۆیان لەگەڵ لادەران «دەستەبازان»دا ئاشکرا بکەنو جگە لەچەند شتێکی تازەو نائاسایی، کەهۆکارەکانی سەرسوڕمانی خەڵکی رەشۆکە هیچی تریان فێر نەکەن»[6]. مافی سروشتی، وەک سەرچاوەی نائیمانداریی، بەزیویی‌و بیدعەکانی مرۆڤ، وەک رێنوماییەکانی ئیلاهی دەناسرێت، ئیمان بەساویلکەیی‌و خورافە دەژمێردرێتو ناکۆکییە مەزهەبییەکان لەناو دەوڵەتو کڵێسادا دنەی توندترین هەستی دووبەرەکی‌و شۆڕش دەدەن.

بەڵام هەرچی خەڵکی رەشۆکە، یان ئەو کەسانەی شوێنکەوتووی پێشداوەرییەکانی پیاوانی ئاینین، کراونەتە دیلی دەستی خورافەیەک کە «دەسەڵاتی بەسەر دەروونەکاندا هەیە». هەرچەندە پیاوانی ئاینی «رێگرن لەبەردەم

ئەوەی مرۆڤەکان دڵو دەروونی خۆیان لەگەڵ فەلسەفەدا نەرمبکەن»[7] و پێیانوایە لەتوانایاندایە هاوولاتیانیش بخەنەژێر باری داخوازییو داوەرییەکانی خۆیانەوەو خەڵک لەژێر باری فەرمانەکانی خۆیاندا قەتیسبکەن، بەلام دەبێت ئەوە وەبیربهێنینەوە کە گوێڕایەڵی خەڵکە رەشۆکەکە ئەنجامی کاریگەریی پیاوانی ئاینی یان نەبوونی ئازادیی بیرکردنەوە نییە لەولاتدا. سپینۆزا ئەوە دەسەلمێنێت، کە پێکەوەهەڵکردن لەگەڵ دەسەلاتی پیاوانی ئاینیدا رەگوڕیشەی لەماهیەتی مرۆڤ خۆی، یان بەواتایەکی تر رەگوڕیشەی لەبونیادی هەستو سۆزەکانی مرۆڤ خۆیدا هەیە. ئەی کەواتە لەبنەڕەتدا خورافە چییە؟ چەقی راگرتنی خورافە، نائاگاییە لەهۆکارەکانی پشت کاروبارە سروشتییەکانو حەزو ئارەزووەکانی مرۆڤو سوودخوازییەکەی. سپینۆزا پێیوایە مرۆڤەکان لەماهیەتدا خورافین، چونکە «بێئاگان لەو هۆکارانەی لەپشت شتەکانەوە ئامادەگییان هەیەو بەو بێئاگاییەوە لەدایکدەبنو هەر هەمووشیان بەشوێن ئەو شتەوەن، کەسوودی بۆ ئەوان تێدا بێتو ئەوە بەشتێکی باش دەزانن».

ئاكامی ئەو نائاگاییە ئەوەیە کەگەڕان بەدوای ئامانجدا جێگەی ناسینی هۆکارەکان دەگرێتەوە (واتە ئامانجەکان هۆکارەکانیان لەبیردەباتەوە – و. کوردی): بەدەستهێنانی سودو قازانج دەبنە ئامانجو خەڵک نائاگایی خۆی بەرامبەر هۆکارەکان وەک ئەوە لێکدەداتەوە کە خودی هۆکارەکە خۆی بوونی نییە. خولقاندنی خورافە پێشداوەرییەکی ئامانجگەرا دەهێنێتە ئاراوە کە نەک تەنها بەسەر مرۆڤدا (کەپێیوایە ئەو ئازادیی ئیرادەی هەیە) پیادەدەکرێت بەڵکو بەسەر سروشتیشدا (کەگوایە سیستمەکەیان بەشوێن ئامانجێکەوەیەو ئەمەش بەئیرادەی خودایەکی داهێنەر یان «باڵادەستی سروشت»[8] دەسوڕێت، وەکئەوەی بڵێیت «سروشتو خوداکان دووچاری هەمان شپرزەیی مرۆیی هاتوون»). ئەوان رەنگە بەم بیرکردنەوەیە شتێکی بەسوود لەدەستبدەن، کەئەمە زیاتر بەزادەی سروشت دەزانن تا هێزی خودیی، تووشی ترسو هەڵچوونە رۆحییەکان دەبن[9]، واتە تووشی هەژاندنو ناسەقامگیریی دێن و لەو رووەوە ئیمکانی ئەگەری هەرجۆرە داوەرییەکی ئازادانە لەدەستدەدەن. لەبەرئەوە

خورافه ئامرازێکی عاتیفییه، کەمرۆڤەکان هەر کارێکی ناعەقلانی (نائاگایی بەرامبەر هۆکارەکانی سروشت یان «شاراوەترین نهێنی»یە کە لەکتێبی پیرۆزدا شاراوەیە) بەشێوەیەکی بان- عەقلانیو بان- سروشتی لێکدەدەنەوە: لەنێوانو ترسو ئومێددا جۆلانە دەکەنو بەهۆی ئەمەوە تەسلیمی ئەو دەسەڵاتانە دەبن، کە بەلای ئەوانەوە، بەهۆی ئەو ئامرازانەی هەیانە ئیمکانی ئەوەیان هەیە دەستبەسەر چارەنوسو کەشفکردنی نهێنییەکانو گوزارەو واتای کتێبی پیرۆزدا بگرنو بەمەش لەهەمووان بەهێزترن.

جلەبەرئەوە، بەرگریکردن لەئازادیی فەلسەفە پێویستی بەئازادییە لەچنگ پێشداوەرییەکانی پیاوانی ئاینیو کاریگەرییخورافە. ئەم ئازادییە، بەهەمان هۆکار، مەرجدارە بەلێکدانەوەی کتێبی پیرۆز بە»شێوازی راستەقینە»، کەواتە دەشێت پێش هەر شتێک، کتێبی پیرۆز وەک بابەتێک بناسین کەدەکرێت دەستی تێوەربدرێت تابتوانین ماهیەتو واتای لاهوتی راستەقینە دەربخەینو ببینین کە ئاخۆ لەگەڵ فۆرمی کارو شێوەی مامەڵەکردنی پیاوانی ئاینیدا گونجاوە؟

دەق

هــەمــووان دەڵــێــن کتێبی پــیــرۆز وتــەی خودایە و بەختەوەریی راستەقینە، یان رێگەی رزگـاربـوون فێری مرۆڤەکان دەکـات. کەچی شێوە هەڵسوکەوتی مـرۆڤـەکـان شتێکی تر نیشاندەدات، چونکە خەڵکی عەوام بەرواڵەتدا بەشتێکی کەمتر لە ژیانێک، کە لەسەر بنەمای رێنومابییەکانی کتێبی پیرۆز بێت، دڵخۆش نابن، بەڵام ئاگاداری ئەوەین کە تارادەیەک هەمووان، بیدعەکانی خـۆیـان دەخـەنـە جێگەی قسەو گوتەکانی خودا و تەنها دەیانەوێت لەژێر پەردەی لاهوتدا کەسانی تر ناچاری ئەوە بکەن، وەک ئـەوان بیربکەنەوە. ئاگامان لەوەیە کەپیاوانی ئاین لەهەوڵی شێواندنی کتێبە پیرۆزەکاندان، بیدعەو داوەرییە سەربەخۆکانیان لەو کتێبانەوە دەردەهێنن‌و دەیانخەنە پاڵ قودرەتی ئیلاهی. کەمترین دوودڵـی‌و زۆرترین گوشلری ئەوانە تەنها لە لێکدانەوەی کتێبی پـیـرۆزدایـە، واتە لەلێکدانەوەی بیرۆکە رۆحی پیرۆزدایە، ترسیان نییە لەوەی کە لەو میانەیەدا چەند تیۆرەیەکی پــووچ بـخـەنـەپاڵ رۆحــی پـیـرۆزو لـەرێـگـەی رزگـابـوون دووربـکـەونـەوە. کەچی ترسیان

هەیە لەوەیکە کەسانی تر بەگوناهکاریان بزانن‌و لەئاکامدا نابودیی دەسەڵاتی خۆیان لەلایەن نەیارانەوە ببینن‌و لەچاوی کەسانی تردا سووک‌و ریسوا بن. بەدڵنیاییەوە، ئەگەر مرۆڤەکان گەواهی راستگۆیان لەگەڵ کتێبی پیرۆزدا بدایە، ئەوا رێگەیەکی تریان لەژیاندا دەگرتەبەر، باری دەروونییان بەهۆی جیاوازییەکانەوە هەڵنەدەچوو، جگە لەهەموو ئەمانەش، بوغز لەئاست یەکتردا بەشەڕی نەدەدان، مرۆڤێکی نابیناو ئازا کەدەیەوێت کتێبی پیرۆز لێکبداتەوەو لەرێیەوە چەند شتێکی تاوە لەلاهوتدا کەشفبکات، ناچێت ئەوان بخاتە خزمەتی خۆیەوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە، ئەوان جەسارەتیان نەکردووە جگە لەفێرکردنە سادەو ئاشکراکانی ئەو کتێبە وەک ئاین کتێبی پیرۆز پەسەند بکەن، سەرەنجام ئەو بێحورمەتیکردنە بەموقەدەسات‌و نەترسانیان لەشێواندنی کتێبی پیرۆز، لەزۆر بابەتگەلی تردا، ئەو تاوانەیان ئەنجام نەداوەو خۆیان ئالودەی ئەو بێحورمەتیکردنە بەموقەدەسات نەکردووە. هەڵپەو چاوچنۆکی تاوانکارانە بۆتەهۆی

ئـەوەی کە لاهـوت زیاتـر لـەوەی گوێڕایەڵی بێت بۆ وانـەکـانـی رۆحـی پـیـرۆز داکۆکیکار بێت لەبیدعەکانی مـرۆڤـو لـەوەش خراپتر، لەبری تەرویجدان بۆ جۆری دۆستایەتی نێوان مرۆڤەکانلەبەرگی غیرەتی ئیلاهیو دەمارگیریی توندد ا برەو بە سامناکترین دووڕوویيو بوغز دەدەن. لەسەروو هەموو ئەم بەدییو خراپیانەوە، خورافەشی هاتۆتە سەر، کەبەچاوێکی خراپەوە سەیری سروشتو عەقڵ دەکاتو ستایشی هەر شتێک دەکات بەچاکی کەپێچەوانەی سروشتو عەقڵ بێت

شتێکی سەرسوڕهێنەر نییە کەمرۆڤەکان بەمەبەستی چاککردنو ستایشی زیاتری کتێبی پیرۆز بیانەوێت بەشێوەیەک گوزارشت لەمە بکەن کە تا ئەوپەڕی لە کتێبی پیرۆزدا شاراوەیە.

هـــەمـــوو هـــێـــزو تـــوانـــای خـــۆشـــیـــان لـــەپـــێـــنـــاوکـــەشـــفـــکـــردنـــی ئـــــەوەدا دەخەنەگەڕوسوودمەندبوون

دەکەنە قوربانی بێهوودەیی. ئـەوانـەی کە بـەو وڕێنەیەوە داهێنان دەکـەن دەگەڕێنەوە

سەر رۆحی پیرۆزو هەوڵدەدەن بەهەموو هێزو بڕستیانەوەو بەئیحساساتێکی گەرمەوە داکۆکی لێبکەن. بەراستی مرۆڤەکان بەمجۆرەن: ئەوەی لەرێگەی پەیبردنی پەتییەوە بەدەستیدەهێنن تەنها بەیارمەتی تێگەیشتن‌و عەقڵ داکۆکی لێدەکەن، سەبارەت بەبۆچوونە ناعەقلانییەکانیش، کەچەندین کاریگەریی دەروونییان بەسەردا دەسەپێنێت، بەهەست‌و سۆزو ئیحساساتەکانەوە خۆیان دەخەنە راستای داکۆکیکردنەوە. لەپێناو دۆزینەوەی خۆماندا، بۆئەوەی بیرۆکەکانی خۆمان لەچنگ پێشداوەرییەکانی پیاوانی ئاینی ئازاد بکەین‌و بەئاسانی لەوە تێبگەین کە بیدعەکانی مرۆڤ وەک گوتەکانی خودا نین‌و پەیوەست نەبین پێیانەوە، دەبێت کتێبی پیرۆز بەشێوازی راستەقینە شرۆڤە بکرێت‌و بگەینە ئەو جێگەیەی کەدیدێکی روون لەبارەیەوە

بەدەستبهێنین: تا ئەو ناسینەمان بۆی نەبێت ناتوانین ئەو شتەی کتێبی پیرۆزو رۆحی پیرۆز دەیانەوێت فێرمانی بکەن، شتێکی یەقینمان چنگبکەوێت.

- 2 -

سپینۆزا، شێوازی راستەقینە بۆ راڤەکردنی دەقەکان، (لە: نامەیەك سەبارەت بە لاهوت و سیاسەت، بەشی حەوتەم، نوسینی سپینۆزا)

رەخنەگرتن و راڤەکردنی کتێبی پیرۆز، کە سپینۆزا گۆڕانی زۆری بەسەردا هێناوە، لەو گفتوگۆیانەی سەبارەت بە بیرۆکەی لێبوردنن جێگەیەکی ناوەندی هەیە. شێوازی راڤەکردنی کتێبی پیرۆز پەیوەندی خوێنەر بە شێوەیەکی یەکسان لەگەڵ دەقی کتێب و ئیعتبارەکەی و ناوەڕۆکە مەعریفییەکانیدا ئاشکرا دەکات. رەخنەی سپینۆزا لە لاهوتیەت و پێناسەکردنی دینخواریی و تەقوا و ئیمانداریی، وەک پەیوەندییەکانی نێوان فەلسەفە و لاهوت و مەزهەب، وەستاوەتە سەر ئەو شێوازە، لەبەرئەوە نەک تەنها فەرمانکردنی کتێبی پیرۆز، بەڵکو تەنانەت ئەوەی کە لەو کتێبەشدا نەهی لێدەکرێت جێگەی باس و لێکۆڵینەوەیە. مەسەلەی ئازادیی بیرکردنەوەو ئازادیی کاری فەلسەفی لەناو دڵی شێوازی راڤەکردنی

سپینۆزادایە: چیدی کتێبی پیرۆز نابێتە بابەتێکی تایبەت بە لاهوتیەت بەڵکو دەکرێتە مەسەلەیەکی سیاسیش.

شـێـوازی راڤـەکـردنـی سـپـینـۆزا لـەگـەڵ شێوازی راڤەکردنی سروشتدا، جیاوازی نییە: ئەو شێوازە بریتییە لە گردکردنەوەی چەندین دراوی ورد و گەیشتنە چەند پێناسەیەک لێیەوە. ئەمە چ مانایەک دەگەیەنێت؟ واتە دەبێت لەکاتی خوێندنەوەی کتێبی پیرۆزدا، رەگـــەزە مـێـژوویـیـەکـانـی پـێـکـهـاتـەی واتـــای دەقەکان: زمانێک کە پێی نوسراوە، چۆنێتی کاریگەریی وەرگێڕانەکان، فرە واتای واژەکان، ئەوخەڵکانەی لایەنگری گوتار بوون، رەوش و حاڵ و بیروباوەڕەکانی نوسەرەکان، هەموو ئەمانە لەبەرچاوگیراون. ئیلهامو سروشەکانیش لەگەڵ باوەڕەکانو خووڕەوشتی پەیامبەراندا گونجاونو پەیوەستە بەخەیاڵی ئەوانەوە نەک بەبیرکردنەوەیەکی کامڵترەوە[10]، کەواتە زانینی واتــای پـەیـامـبـەران پێویستی بەهۆشیارییە لـەبـارەی خـەیـاڵـی پـەیـامـبـەرانـەوە. ئـەوەی

لەڕێسای یەکەمدا جێگەی سەرنجدانە دوو لایەن لەخۆدەگرێت: لەلایەکەوە نیشانیدەدات کە سپینۆزا سروشت لەبەرامبەر کتێبی پیرۆزدا راناگرێتو خولْقاندنی خورافەش، کەخوارکردنی عەقڵو سروشتەو تەنها ستایشی دەقی کتێبی پیرۆز دەکات، لەیەکتر هەڵدەوەشێنێت. کتێبی پیرۆز بەکۆمەڵێک حیکایەت دەزانێت نەک شتێکی میتافیزیکی. «سەیرکردنی سروشت بەچاوی مێژوونوسەوە» ئەوە نیشاندەدات کە کاری ئەو، وەک فرانسیس باکۆن[11]، سروشتگەرایانەیە: دەقی کتێبی پیرۆز وەک سروشت یان وەک بابەتێک سەیردەکات. ئەم دەقە حاڵەتی یەک سەنەدی غەیرە لاهوتی، یان کۆمەڵە گەواهییەکی هەیە کە بەهۆی ئەوانەوە دەتوانرێت مەبەستەکانی کتێبی پیرۆز بدۆزرێتەوە. لەو رووەوە کتێبی پیرۆز تەنها بابەتێک نابێت قابیلی ناسین بێت، بەڵکو چیتر لەسەر پیاوانی ئاینی تاپۆ ناکرێتو هەمووان دەستیان پێیڕادەگات. لەلایەکی ترەوە سپینۆزا دەیسەلمێنێت کە نابێت بونیادی یاسای کتێبی

پیرۆز سەرپۆشێک بێت بۆ کاری مێژووناس، چونکە بەمە نکۆڵی لەپیرۆزیی دەق دەکرێت: ئەو بە پەنجەدانان لەسەر ناهەماهەنگییەکان، دووبارەکردنەوەکان، هەڵەکانی رەچەتەنوسان یان هەڵە مێژووییەکان، باوەڕیی بەکەماڵیی وێنەی کتێبی پیرۆز بەپووچ دەزانێت. ئەو کتێبە یاسایەکی نییە کە یەکێتی سروشنووسانو قەشەو بەخواییبوونیان نیشانبدات. بەهۆی رەسەنی نوسەرەکانەوە کتێبی پیرۆز دوودڵ دەکرێت (سپینۆزا هێشتا دەریدەخات کە {حەزرەت}ی موسا پێنج ئەسفارەکەی نەنوسیوە. مەبەست، شتێکی تازەی تێدا نییە بەڵام جەنجاڵانە دەبزوێت). سپینۆزا باوەڕی بەبوونی چەندین لوغزی شاراوە هەیە لە کتێبی پیرۆزو لەستایشی واتای وشەکانو دەستێخستنی پیاوانی ئاینی لەراڤەیەکدا کە دەتوانرێت تێیدابکرێتو ئەمەش بەکارێکی ناپەسەند دەزانێت.

مەسەلەی سەرەکی لە راڤەکردنی کتێبی پیرۆزدا، مەسەلەی «تەنها نوسراوە و

بەسەﮪ»یە[12]: دەبێت لە خودی کتێبی پیرۆز خۆیەوە کتێبی پیرۆز بناسرێت. نابێت کتێبی پیرۆز بە پاڵپشتی داناکانی دەرەوەی خۆی لێکبدرێتەوە. راڤەکردنی کتێبی پیرۆز ئەوە نیە کە تێیدا بۆ «هەقیقەت» بگەڕێین، کەهەندێکجار ئەو هەقیقەتە عەقڵ پەسەندبکاتو هەندێکجاریش پەسەندی نەکات، بەڵکو دۆزینەوەی «واتا»ی ئەوە، تەنانەت ئەگەر ئەو واتایە لەگەڵ عەقڵیشدا نەگونجێت. ئەنجامەکانی ئەو راڤانەی سپینۆزا لەم راستایەدان: کتێبی پیرۆز چەند لێکۆڵینەوەیەکی تیۆریی بەرزی لەخۆنەگرتووە، بەڵکو تەنها چەند رێنماییەکی لەخۆگرتووە کەزۆر سادەن بەجۆرێک هەمووان تێیدەگەن. کتێبی پیرۆز جگە لەگوێڕایەڵی، هەقی بەسەر تەقواو عەدالەتو دۆستایەتییەوە نییە. رێنماییەکانی فەلسەفی نین، بەڵکو ئەخلاقین. ئەوەی مەحکومی دەکات تەنها بەگوێنەکردنە، نەک نەفامی، لەبەرئەوە لەپانتایی دۆگماکانو باوەڕە لاهوتییەکاندا، ئەنجامدانی تاوان واتایەکی نییە، بەڵکو تەنها لەکاروکردەوەکاندا،

واتە ئەنجامدانی تاوان لەرووکاری پراکتیکیانەی دینداریی‌و تەقوادا ئەگەری بوونی هەیە، هەربۆیە سپینۆزا فەلسەفە لە لاهوت جیادەکاتەوە. لاهوت لەخزمەتی عەقڵدا نییەو عەقڵیش لەخزمەت لاهوتدا نییە. لەرووویەکەوە هەقیقەت‌و حیکمەت ئامانجیەتی، لەرووویەکی تریشەوە ئامانجەکەی ئیمان‌و تەقواو گوێڕایەڵییە. لەبەرئەوە لاهوت شێوازی هەڵهێنجانی داوەرییە جازیمەکان بەعەقڵ دەسپێرێت‌و بەمەش ئازادی بیرکردنەوە دابیندەکات.

دەق

بۆ ئەوەی قسەکە کورتبکەمەوە، بەکورتی باسی ئەو شێوازە دەکەم و دەڵێم، کە هیچ جیاوازییەکی لەگەڵ شێوازی راڤەکردنی سروشتدا نییە، بەڵکو لە هەموو روویەکەوە لەگەڵیدا گونجاوە. ئەوەی راستی بێت هەرچۆن راڤەکردنی سروشت لەسەر بناغەی ئەوەیە کە سەرەتا لە دیدی مێژونوسەوە سەیری سروشت بکەین، دوای ئەوەی کە دراوە راست و بەڵگەنەویستەکان گرددەکەینەوە، ئینجا

پێناسەی کاروباری سروشتی دەردەهێنین، بەهەمانشێوە بۆ راڤەکردنی کتێبی پیرۆزیش پێویستە شارەزاییەکی مێژوویی وردمان لەبارەیەوە هەبێت، دوای ئەوەی کە ئەو شارەزاییە، واتە دراوەکانو شتە بنەڕەتییە وردەکانمان دەستدەکەوێت دەتوانین بەچاکی پەی بەبیرکردنەوەی نوسەرانی کتێبی پیرۆز بەرین. بەمجۆرە (دەخوازم بڵێم ئەگەر هیچ بنەماو دراوێکی ترمان، جگە لەوەی لەخودی کتێبی پیرۆزو رەخنە مێژووییەکەیەوە دەردەکەوێت، لە راڤەکردن و روناککردنەوەی ناوەڕۆکەکانیدا پەسەند نەکرد) هەرکەسێک دەتوانێت، دوور لەئەگەری هەر هەڵەیەک، رێگەی خۆی بگرێتەبەرو بەهەمان ئەو دڵنیاییەی کە رووناکی سروشت دیاردەکانمان بۆ رۆشندەکاتەوە، خۆی لەبارەی خواستەکانی دوور لەتێگەیشتن، سەیریبکات، لەپێناو ئەوەیکە بەرۆشنی نیشانی بدەم کە ئەو رێگەیە نەک تەنها رێگەیەکی دڵنیاکەرە بەڵکو تەنها رێگەیەو لەگەڵ شێوازی راڤەکردنی سروشتدا گونجاوە، پێویستە ئەوە

بیربهێنمەوە کە کتێبی پیرۆز عادەتەن لەو شتانە دەدوێـت کە لەبنەما ناسراوەکانی سروشت نییە، رووداوە مێژووییەکانو سروشەکان بەشـی سـەرەکـی کتێبەکە پێکدەهێنن بـەڵام رووداوەکـانـی مێژوویی زیاتر موعجیزەکان (هـەروەک لەبەشی پێشتردا نیشانمدان) واتە ئەو داستانانە لەخۆدەگرێت کەباسی رووداوی نائاسایی سروشتی دەکەن، کە بەهۆی باوەڕو داوەرییەکانی مێژوونوسانیانەوە گونجێنراوە. هەروەها وەحیش لەگەڵ باوەڕەکانی پەیامبەراندا بەجۆرێک گونجاوە کە بەراستی (وەکئەوەی لەبەشی پێشتردا نیشانمدان) لەتێگەیشتنی مرۆڤ تێدەپەڕێت، هەربۆیە ناسینی ئەو شتانە، واتـە تـاڕادەیـەک تـەواوی نـاوەڕۆکـی کتێبی پیرۆز دەبێت لەخودی ئەو کتێبەوە بەدەستبێت. بەهەمانشێوە ناسینی سروشتیش لەخودی سروشت خۆیـەوە دەستەبەر دەکـرێ. بەڵام رێنماییە ئاکارییەکانی کتێبی پیرۆز، ئەگەرچی دەتـوانـرێـت بـەشـێـوە بـیـروهـزرە بـاوەکـان بسەلمێنرێت، بەڵام ناتوانرێت بەو تەرزە فیکرییانە

ڕێنماییەکانی کتێبی پیرۆز بسەلمێنرێتو ئەمەش تەنها بەخودی کتێبی پیرۆز دەکرێت. تەنانەت ئەگەر بمانەوێت بەخواییبوونی کتێبی پیرۆزمان بەدوور لەداوەرییە پێشوەختەکان بۆ ئاشکرا بێت، دەبێت ئەوە لەخودی کتێبی پیرۆز خۆیەوە پێیبگەین کەئەخلاقی راستەقینەمان فێردەکاتو تەنها بەم ڕێگەیە دەتوانین بەخوایبوونەکەی بسەلمێنین، چونکە ئەوەمان نیشاندا کەبنەمای یەقینی پەیامبەران دادخوازییو چاکخوازییانە. بەهەمووانیش دەبێت خودی خۆمان بەدەستبهێنین، تا بتوانین ئیمانیان پێبهێنین. پێش ئەوە نیشانماندا کە خوداییبوونی خودا ناتوانرێت بەموعجیزە بسەلمێنرێت. ئەوەی کە مننا‌خوازم قسە لەو بارەیەوە بکەم، کە هەر پەیامبەرێکی درۆزنیش دەتوانێت موعجیزەیەکی خۆی نیشانبدات. خوداییبوونی کتێبی پیرۆز تەنهادەبێت لەو شوێنەدا ڕوودات، کە دینداریی و تەقوای راستەقینە فێربێت. ئەو کردەی بەدەستهێنانە ڕوونادات تەنها لەڕێگەی خودی کتێبی پیرۆز

خۆیەوە نەبێت، کە ئەگەر بەدەستنەهات تەنها بەهاوکاری پێشداوەرییەکی گرنگەوەیە کەرەنگە خودی ئەوەمان چنگبکەوێت‌و گەواهی لەسەر ئەوخودایبوونە بدەین. کەواتە سەرلەبەری زانینەکانی ئێمە لەبارەی کتێبی پیرۆزەوە دەبێت لەخود ئەوکتیبەوە دەربچێت. سەرەنجام، کتێبی پیرۆزیش وەک «سروشت»، وەک شتگەلێک کەقسە هەڵدەگرن، پێنایەک نادات بەدەستەوە. هەروەکچۆن ناسینی هەر شتێکی سروشتی دەبێت لەرووداوە جیاوازەکانی سروشتەوە پێیگەین، ئەو پێناسانەشی کە

کتێبی پیرۆز دەریناخات، دەبێت لە داستانە جۆربەجۆرەکان پێیبگەین، کە لەبارەی مەسەلە جیاوازەکانەوە لە کتێبی پیرۆزدا دەبینرێت. کەواتە دەبێت لەراڤەکردنی کتێبی پیرۆزدا ئەو رێسا گشتییە لەبەرچاوبگیرێت کەهیچ ئامۆژگارییەک، بەدەرلەوەی لێکۆڵینەوە مێژووییەکان بەرۆشنی سەلماندبێتیان، لەو کتێبە نەزانین.

پەراوێزەکان:

1. Brauch Spinoza(1632–1677) فەیلەسوفی هۆڵەندی.

2.کالۆنییەکان یان دژە ریمۆنترانتسەکان: نەیارانی ریمۆنترانتسەکانو کالوینستە توندڕەوەکانن کە لەئەمستردام چالاکییان دەنواند.

3.Remontrants (هۆشمەنداران) گروپێکی سەر بە مەسیحییانی ئامی نین (شوێنکەوتووانی ئارمی نیوس) ـە، کە لەسەرەتای قۆناغی هەڤدەهەم لەهۆڵەندە چالاک بوونو لەبەرامبەر بزووتنەوەی توندڕەوی کالوینیدا بەتوندی وەستان. بارەگایان لەشاری رۆتردام بوو.

4 .نامەیەک سەبارەت بەلاهوتو سیاسەت.

5 .Temple (پەرستگا) وێڕای واتای ئەسڵی لەرووی زمانەوانییەوە، زاراوەیەکە پرۆستانییەکان بۆ جێگەی پەستنی خۆیان بەکاریانهێناوە. لێرەشدا سپینۆزاش مەبەستی لەهەمان ئەم واتایەیە.

7. سیهەمین نامەی گوتار بەئۆڵدنیۆرگ، نامەی سیاسی، نامەکان.

8 .rectors naturae

9. flactuatio animi

10. نامەیەک سەبارەت بەلاهوتو سیاسەت.

11. Francis Bacon(1561–1626) گـەورە پێشەنگو فەیلەسوفی ئینگلیزی.

12. Scriptura Sola

سەرچاوە:

–تساهل در تاریخ اندیشەو غرب – ژولی سادا– ژاندرون – نشر نی – ل–85 93

تـــیۆری ئاکار
لای سپینۆزا

د. فواد زەکەریا

وەرگێڕانی: حسێن لەتیف

گرنگترین فۆرم کە تیوری ئەخلاق لای سپینۆزا نوێنەرایەتی دەکات، ئەو وتەیە کە پێیوایە مرۆڤ ناتوانێت لە سروشت و یاساکانی دوورەپەرێزبێت. سپینۆزا بە توندی رەخنە لەوانە دەگرێت کە پێیانوایە مرۆڤ لەناو سروشتدایە، وەک وڵاتێک لەناو وڵاتێکی تردا، گومان لەوە دەکەن، دەسەڵاتی رەهای بەسەر کردەوەکانی خۆیدا هەبێت، هیچ شتێک لەودا حکوم ناکات خۆی نەبێت»[1]. خاڵی سەرەتا و بنەرەتی لەم تیوری ئەخلاقییەدا درککردنێکی زانستییە بە پەیوەندیی نێوان مرۆڤ و سروشت بە شێوەیەکی گشتی، پاشان دڵنیابوونەوە لە سەروەریی هزری پێویستی لە بواری مرۆڤ و رۆڵ گێڕانیدا. مەحاڵە مرۆڤ بەشێک نەبێت لە سروشت، یان نەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەو گۆڕانکاریانەوە، کە دەشێت لێی تێبگات بەو سیفەتەی هۆیەک بێت بۆی»[2].

گرنگترین شت کە لە ئەنجامی ئەم تێڕوانینەوە بۆ مرۆڤ سپینۆزا خولّقاندی، دەمامکی سۆفیەتی و ئاڵوزی لە جیهانی ناوەوەی مرۆڤ داماڵی، کە ئەوانەی پێشوو خۆیان پێدەشاردەوە، پاشان

لەنێو ئەو دیاردە زانستیانەدا پلەبەندی کرد، کە ملکەچدەبن بۆ لێکۆڵینەوە و شیکردنەوە، لەهەمانکاتدا لێیکۆڵیەوە، هەروەکو لە پێشەکی بەندی سێهەمی کتێبی ئەخلاقدا دەڵێت: وەک چۆن لە هێڵ و رووەکان و تەنەکان دەکۆڵێتەوە». بەو شێوەیە جەختدەکاتەوە ئامانجی زانستی ئەخلاق تەمێکردن و ئیرشادی نییە، بەڵکو لێکۆڵینەوەو تێگەیشتنە، بەو جۆرە ئەخلاق لە بوارێکەوە کە پێویستە ببێت دەگوێزرێتەوە، بۆ بوارێک کە پەیدابووە، جەخت لەوە دەکاتەوە، ئەرکی ئەو وەک لێکۆڵینەوەیەکی ئەخلاقی رەقلێبونەوە، یان رەخنە لێگرتن نییە، بەڵکو لەسروشتی مرۆیی بەو شێوەی کە هەیە تێدەگات. بەو شێوەیە سپینۆزا ئاستەنگەکانی نێوان واقیع و نموونەی باڵا، لەنێوان ئەوەی کردەیەو ئەوەشی پێوەری باڵایە، نکۆڵی لە خێری رەها دەکات، بەتایبەتی جیهانی نیازەکان، کە ئەخلاقی نموونەیی چاوی بڕیوەتە سەر. ئەم سیفەتە بنەرەتیە، ئەو شەقڵە دەگمەنە راڤە دەکات، کە لای سپینۆزا ئەخلاقی پێ جیا دەکرێتەوە، ئەخلاق لە گۆشە نیگایەکی تایبەتدا لە میتۆدی ئەودا مەحاڵە، لە گۆشە

نیگایەکی ترەوە بنەمای ئەو میتۆدە رەگەزێکی گەوهەریە، تیایدا راڤەکردنی ئەو دووفاقییە نامۆیە مەحاڵە، مەگەر لەمیانەی پەیوەندی تۆکمەی نێوان بابەتی ئەخلاقەوە بێت، کە مرۆڤە و لەنێوان پێویستبوونی سروشت لە هەموویدا، هەروەکو هفدنج دەڵێت: مەحاڵە ئەخلاق لەمیتۆدێکدا سەیری بوون بکات لەمیانەی وێنەی ئەزەلەوە»[3].

لە وەها میتودێکدا پێویستی رەها تا رادەیەک دەگرێتەوە، کە لە توانایی هزرمەنددا، نابێت هیچ بابەتێک چارەسەر بکات، لە گۆشەنیگای تەنیا مرۆڤەوە، کە گۆشەنیگایەکی پێویستە لە ئەخلاقدا، بەڵام هفدنج بە جیاکاری لەنێوان گۆشەنیگای ئەزەلی و گۆشەنیگای کردەیی ئەو ئاستەنگە تێدەپەڕێنێ، دەوترێت قسەکردن لەئەخلاق چارەسەری سروشت دەکات بەو پێیەی کەشەقڵ لەسەر دانراوە نەک شەقڵ دانەرە، یان بەو پێیەی بوونەوەرە بەشیانەی رەفتاریکردەیی کوتاداریان هەیە لەگەڵیاندا یەکدەگرێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا ئەستەمە لە گۆشەنیگایەکی ئەوەهاوە، رێنوێنێ بۆ جیگایەک

بکرێت کە ئەخلاق لە میتۆدێکدا لە رووە ئەزەلیەکەوە بڕوانێتە بوون، دەشێ لە گۆشە نیگایەکی ترەوە بوترێت، ئەخلاق بابەتێکی بنەڕەتیە، لە هەموو ئەو فەلسەفانەدا، کەس هەرگیز سەری سوڕنەمێنێ کەئسپینۆزا ناوی ئەخلاق، لەسەرەکیترین کتێبی دەبێت، لەکاتێکدا لەهەردوو بەندی یەکەمیدا، بابەتگەلێکی میتافیزیکی چارەسەردەکات، لەبەرئەوەی ئاستی جیاکردنەوە لەنێوان لێکۆڵینەوە لە سروشت، لە ڕووە فراوانەکەیەوەو لێکۆڵینەوە لە مرۆڤ، بە تەواوی لای سپینۆزا خۆی دەشارێتەوە.

ئاماژەی روونی لێکۆڵینەوە میتافیزیکیە سەرەکییەکان، لە کتێبی بابەتی ئەخلاقدا ئەوەیە، سپینۆزا گۆڕانێکی بنەڕەتی لە تێڕوانینی فەلسەفی بۆ بواری ئەخلاقدا کرد، ئەو بە تەواوی جیاکاری لەنێوان فەیلەسوفە سوننەتیەکان لە بواری مەعریفەی تیوری پەتی کە میتافیزیکایە دەکات، لەگەڵ بواری مەعریفەی کردەیی، کە ئەخلاقە. (بەو شێوەیە روونەبێتەوە جیاکاریەکەی هفدنج، کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد، وەڵامی تەندروست بۆ کێشەکە ناخاتە

ڕوو) ئەو دڵنیاماندەکاتەوە، هەرچەندە زیاتر قووتڵببینەوە لەتێگەیشتن لە یاسا سروشتیە فراوانەکاندا، توانای تێگەیشتنمان لە ڕەفتاری مرۆڤدا زیاتر دەبێت، یان بواری ئەخلاق جگە لە سەنتەرێک کە تیایدا تیشکەکانی مەعریفەی مرۆییە تێکڕایی لقەکانیەوە بە یەکدەگەن، تیایدا زانستی مرۆیی بە هەموو ئەنجامەکانیەوە پراکتیکدەکرێت، هەموو ئەوەی کە پێویستە لەسەر تۆ، بۆ ئەوەی قوڵ ڕۆبچێت لە تێگەیشتن لە ڕەفتاری مرۆیی و پەیوەندی ئاڵوگۆڕ لەنێوان خەڵکدا، پێویستە تێڕوانینت بۆ سروشت تێکڕایدا تیروانینێکی تەندروست بێت و تێکەڵ بە ئەفسانەو پێگەکانی و خورافاتەکانی. لەو کاتەدا هەموو شتێکی پەیوەست بە مرۆڤت لە بەر تیشکە تەندروستەکەیدا بۆی ڕووندەبێتەوە و لە پەیوەندیدا بە هەموو ئەگشافەوە، تەنها لەم میانەیەوە نەبێت، ناتوانین تێگەیشتنیان مەحاڵە.

هەروەکو چۆن پێویستە بوترێت، لە گۆشەنیگایەکی ئەوهاوە، ئەخلاق مەعریفەیەکی تیۆرییە و بەگشتی حاڵی وەک حاڵی عەقلی زانستی وەهایە، هەروەها مەحاڵە بوترێت

زانست مۆرکێکی کردەیی ئەخلاقی هەیە، زانست و مەعریفە پێکەوە دەرگاکانی ئەخلاقمان بۆ دەکەنەوە، هەروەکو چۆن ئەخلاق ڕێگا بۆ مەعریفە خۆشدەکات. گرنگ ئەوەیە ئەخلاقێکی پەتی دابڕاو، لە ڕێڕەوی گشتی زانستی مرۆیدا لەئارادا نییە. بەو جۆرە سپینۆزا، بەو واتایە جیاکاری نێوان واقیع و ئەرکدا تێپەردەکات، لەنێوان زانستی تیوری و بینینی کردەیی و، لە نێوان ئەخلاق و زانستدا.

سروشت و بەهای ئەخلاقی

دەتوانین بڵێین ڕواڵەتی سەرەکی جیاوازی لەنێوان گۆشەنیگای سپینۆزا و گۆشەنیگای تەقلیدی بۆ ئەخلاق ئەوەیە، کە بەهای ئەخلاقی لای سپینۆزا جێگایەکی نییە لە ڕێڕەوی کردەیی سروشتدا، ئەمە لەکاتێکدا بەهای ئەخلاقی لەدیدگای فەیلەسوفە تەقلیدیەکاندا ئەوەیە، نیازی کۆتایی تێکڕای ڕەفتاری سروشتە. ئەم جیاکاریە سەرەکیە، جیاوازی لە نێوان دیدگای زانستی یەکلاکەرەوە، لای سپینۆزا و دیدگا نیازییە باوەکانی پێش ئەو دەکات و سروشت لای

سپینۆزا بە تەواوی خاڵیە لەبەهای مرۆیی (من سیفەتی جوانی و سلیتم و بەریەککەوتن نادەمە پاڵ سروشت، مرۆڤ ناتوانێت بڵێت شتەکان جوانە، یان ناشیرین، رێکخراوە، یان تێکچووە، تەنها لە دیدگای خەیاڵەوە نەبێت»[4] خێر و شەڕ تەنها لەبیری ئێمە نەبێت بوونیان نییە، تەنانەت لە سروشتیشدا، هیچ ئاماژەیەکی میتافیزیکیان نییە، بەڵکو ئەوان تەنها بەستراون بەدیدگای مرۆڤەوە»[5]، بە گوزارەشێکی تر خێروشەڕ ئاماژە ناکەن، سیفەتی چاکە لە خودی خۆیانەوە لێیان بڕوانرێت، بەڵکو ئەوان دۆخی فیکر، یان بابەت گەلێکی فیکرین لەبەراوردکردنی هەندێک لە شتەکان بە یەکتر، ئێمە دروستیان دەکەین، بەو شێوەیە دەشێت شتێک لەیەککاتدا خێروشەڕ بێت چاک بێت لە بەرانبەر ئەو ئەویتردا»[6]، بۆ نمونە دابەزینی نرخی کاڵا، دەشێت لەدیدی کڕیاردا خێر بێت، و لەدیدی فرۆشیاردا شەڕ بێت، بەڵام لەدیدی کەسێکی تردا، کە نە کڕیاربێت و نە فرۆشیار، پەیوەندی پێوە نەبێت، ئەو رووداوە، هیچ بەهاو واتایەکی نییە، ئەگەر پاش ئەوە پرسیار دەربارەی رووداوەکە بکەین، واتە

دابەزینی نرخی ئەم کالاَ، وەک ئەوەی لەخۆیدایە، وەلاَم ئەوە دەبێت رووداوەکـە لەخۆیدا لەسەر بەهاو ئاماژەی ئەخلاقی پێکنایەت، بەڵکو ئەم ئاماژەیە لەدیدگای ئێمەوە وەردەگرێت، بەرهەمی بەراوردکردنی ئێمە، دەبێت بە رووداوێکی تر لەژیانماندا.

بـەم ئاڕاستەیە سپینۆزا هـزری خۆی بۆ چارەسەرکردنی پرسێکی دێرین دەقۆزێتەوە! پرسی بوونی شەڕ لە جیهاندا، تەبابوون لەنێوان بوونی شەڕ و لەنێوان کارایی خودایدا، دەتوانین بڵێین ریگەی تایبەتی سپینۆزا لە چارەسەرکردنی ئەم کێشەیەدا، نمونەیەکی روونە لە نمونەکانی مـیـتـۆدە تـایـبـەتـەکـەی، مـەبـەسـتـم مـیـتـۆدی هاوکێشەکانە، کەتێدایە پرسە تەقلیدییەکان بـەدەربـریـنـێـک، کـە لـە روالـَـەت و رۆڵـەکـەیدا تەقلیدییە، چـارەسـەردەکـات، بـەلاَم لە ئاماژە راستەقینەکەیدا زۆر نوێیە، دەربازبوونێکی بنەڕەتی لە کلتور دەنوێنێ.

دوو ڕوو بۆ چارەسەرکردنی پرسی شەڕ پـەیـوەسـت بـە کـارایـی خـودایـیـەوە هـەیـە، کە سپینۆزا هێناویەتی:

أ- له رووی یەکەمدا، سپینۆزا جەخت لەوە دەکاتەوە، شەڕ نەبوون (privation-عـــدم)ـە و پەیوەندی بەچیەتی شتەکانەوە نییە، ئەو ئەم عەدەمە لە نامەی ژمارە (21) راڤە دەکات، بەوەی (پێگەیەکی عەقڵییە-etrederaison) رێگەیەک لە بیرکردنەوەماندا، کاتێ بەراوردێک دەکەین. پاشان سپینۆزا نمونە بەکەسێک دەهێنیتەوە کە ئێمە پێی دەڵێن کوێرە، چونکە بەراوردمان کردوە بە ئەوانی تر کەدەبینن، بەڵام لەدیدگایەکی خوداییەوە، ئەوە ناکرێت، ناکرێت بە بەرد بڵێن کوێرە(چونکە ئەو پیاوە ناتوانێت خاوەنی شتێک بێت، جگە لەوەی کە عەقڵی خودایی و ئیرادەیی خوادایی پێبەخشیوە، هەروەکو چۆن خودا هۆی نەبینی چاوی ئەو پیاوە نییە، ئەوەهاش مایەی نەبینینی بەر دەکە نییە، بەڵکو حاڵەتەکە پەیوەستە رووتەوە».

لە نامەی ژمارە 23دا سپینۆزا زیاتر هزرەکەی رووندەکاتەوە کاتێک دەڵێت: لە پرنسیپەکانی بیرکردنەوەی مندا، خودا هۆی رەها و حەقیقییە بۆ هەموو شتێک، کە چییەتی بدرێتە پاڵ، بەبێ هەڵاواردن. ئەگەر لەتواناتدایە بیسەلمێنێ

کەشەڕو هەڵە و تاوان و ...هتد، گوزارشت لە چیەتی یەکدەکەن، ئەوا بەبێ مشتومڕ خۆم بەدەستەوە دەدەم، لەگەڵت دەبم، خودا هۆکاری شەڕو هەڵەو تاوانە، بەڵام گوماندەکەم بتوانم، بیسەلمێنم، ئەوەی بۆ شەڕو هەڵەو تاوان زیاد دەکرێت، شەقڵە تایبەتەکەی، هەرگیز شتێک نییە گوزارش لەچیەتی یەک بکات، لەوێوە ناکرێت بوترێت، خودا هۆکارەکەیەتی، نیرون دایکی خۆی دەکوژێت، ئێمە لەپێناویدا سەرزەنشتی دەکەین، تاوانێک نییە لە مۆرکی چاکی ئەو کارەدا، کەئەنجامی داوە. لەهەمان شێوە کردەی ئۆرست oreste بەدیوە رواڵەتییەکەوە لەو دەچێت، کە بەختوخۆڕا دایکی خۆی دەکوژێت، بە بێئەوەی شیانی ئەوەبێت ئەو سەرزەنیشتەی بەسەرداببڕێت، ئەی تاوانی نیرون، کەواتە لەچیدا تەوق دەبێت؟ تەنها لەوەدا تەوق دەبێت، کەبەوکوشتە سپڵەیی و دڵڕەقی و کەلەیی خۆی بسەلمێنێ، ئەوانەش سیفاتگەلێکی گوزارش لەهیچ چیەتیەکە، ناکەن، خوداش هۆکارەکەی نییە، ئەوەی هۆکاری کردەوەکەیە نیرون و نیازەکەیەتی.

لێرەوە دابەشکردنە زانراوەکەی هۆکارە و بۆ بکەر و نیاز دەردەکەوێت، هۆکاری بکەری تاکە حەقیقەتێکە لەخۆیدا لەسەر بەهایەک دانامەزرێت، بەڵکو تەنها کردەی چاک دەخولقێنێت، بەڵام هۆکاری نیازی بەهای خۆی، لەدیدگایەکی مرۆییەوە دەخاتە سەر کردەوەکان، بەڵام لەدەرەوەی ئەم گۆشە نیگایەوە، هیچ پێگەیەکی نییە، ئەگەر لەگۆشەنیگایەکی ئەزلی و پێویستیەوە لە سروشتدا سەیری ئیشەکان بکەین حەقیقەتی نییە، دەشێت کردەیەک بە جۆرەها نیازو بەها ئارایشت بکرێت، بەبێ ئەوەی هیچ کاریگەرییەک لەسەر چیەتی دروست بکات، بەو پێیەی بەرهەمی هۆیەکی کارایە، بەو جۆرە سپینۆزا دابەشکردنێکی دوانەیی دیدگاکان بۆ شتەکان دەکات! دیدگایەکی خودایی، تەنها بەچیەتی راستەقینەو هۆکاری کارایی و پەیوەستە بە دیدگایەکی مرۆڤانەوە، کەنیازو بەهای درێژکراوەی بەراوردکردنی شتەکانمان بەگوێرەی ئامانجە تایبەتەکانمانکردوە، دەخاتە سەر چیەتی بەپێشوەکان، شەڕبوونی نییە، تەنها لەدیدگای دووەمەوە نەبێت، لەسەر

ئەوەش ناکرێت بووترێت ئەوە بەرهەمی کارایی خودایییە.

ب- رووی دووەمی چارەسەرکردنەکەی سپینۆزا بۆ گرفتی پەیوەندی شەڕ لە کارای خودایییەوە، پەیوەندییەکی تۆکمەی بە رووی بنەڕەتیی یەکەمەوە هەیە، ئەگەر شەڕ گوزارشت لە چییەتییەکی چاکە نەکات، بەڵکو عەدەمێکی پەتی بێت، درێژکراوەی بەراوردکردنی رووداوەکان بێت، کە بەگوێرەی ئامانجەکان خۆمان کردومانە، ئەوا خێر بە سروشتی حاڵ دێژکراوەی بەها کۆمەڵایەتیەکانە، کە بەرهەمی هەندێک خەڵکە بە هەندێکی ترەوە، بەوپێیەی ئەگەر وێنای دۆخی سروشتی خەڵکمان کرد، تێدا کاریگەری بەها کۆمەڵایەتیەکان دەرناکەوێت، مەحاڵە شەڕ تێدا بوونی هەبێت (لە دۆخی سروشتیدا، کەواتە وێناکردنی هەڵە مەحاڵە، هیچ بوونی نییە، تەنها لە دۆخێکدا نەبێت، کە هەندێک خەڵک لەسەر مانای خێرو شەڕ کۆک بن و لەسەر هەموو کەسێک دیاریکرابێت دەوڵەت بپەرستێ، لەحاڵەتی سروشتیدا، ناتوانین وێنای ئارەزووی بەخشینی هەموو مافێک بەخاوەنەکەی بکەین،

بە گوزارەشێکی تر لەحاڵەتی سروشتیدا، شتێک نییە هاوچەشنی دادو ستەم بێت، هزرگەلێکی ئەوەها لەدەوڵەتێکی کۆمەڵایەتیدا نەبێت دروست نابێت، لەهەموو ئەوانە دادوستەم ڕووندەبێتەوە، هەڵەو چاکە، هزرگەلێکی دەرەکین، سیفاتگەلێک نین لەسروشتی عەقڵەوە پەییان پێبرابێت»[7].

ئەو چارەسەرکردنە ڕوویەکی تری زمانی سپینۆزای لاهوتیمان بۆ ئاشکرا دەکات، کە بۆ گوزارشتکردن لە ماناگەلێک بەکاربراوە، کە هەرگیز پەیوەندی بە بواری لاهوتەوە نییە، دیدگای خودایی کە واتای شەڕی تێدا نییە، لە سیستەمی پێویستی بۆ شتەکان زیاتر نییە، دەوترێت خودا ناکرێت هۆکاری شەڕ بێت، چونکە خودا بەتەنها هۆکاری چیەتیە چاکەکان نابێت بەتەنها، لە دەربڕینێکی قوتابخانەیی بەولاوە زیاتر نییە، لەبارەی ئەوەی دەوترێت، ئەگەر سەیری سروشتمان لەپێویستیە فراوانەکەیدا کرد، بەها بەمانا مرۆڤانەکەی ناناسێت، بەڵکو ئەو مرۆڤاکانی لە ڕێرەوی پێویستی سروشتی ڕووداوە دیارەکاندا دەبڕن و لەبەرژەوەندییە تایبەتیەکانی خۆیانەوە سەیریدەکەی و خێرو شەڕ دەبین.

لە رواڵەتدا زمانی بەکاربڕاو، لێکچونێکی روونی تێدایە لەنێوان سپینۆزا و فەیلەسوفی قوتابخانەییەکاندا، ئەو بە رۆڵی خۆی، دەیەوێت راڤەیەک بۆ دیاردەی شەڕ لە جیهانیکدا بکات، کە خواوەندیی تێدا باڵادەستە، بەڵام ئەم لێکچوونە رووکەش و فریودەرانەیە، ئەنجامی راستەقینە، بیرکردنەوە جیاوازە لە هەموو حاڵەتێکدا، لەوی تر و دواجار لە هەموو جیاوازییەکیش، چونکە قوتابخانەییەکان و لاهوتیەکان هەوڵیانداوە، هزری شەڕ لە کارایی خودایی دووربخەنەوە، بۆ ئەوەی ئەم بکەرە شەقڵە خێرەکەی بمێنێتەوە، ئەگەر شەڕ لەدیدگای ئەواندا، وەهمێکی دوور لە راستی بێت، ئەوا خێر راستییەکی هەڵنەگرەو دەلالەتی میتافیزیکی، یان ئەنتۆلۆجی بنەرەتی هەیە، ئەوەش ئامانجی دوورە، کەهەموو کردەوەیەکی خودایی دەیەوێت بیپێکێت، بەڵام رێگای تایبەتی سپینۆزا لەدورخستنەوەی هزری شەڕ لە کارایی خودایی، یان لەرێرەوی پێویستی شتەکان، لەهەمانکاتدا دوورخستنەوەی خێریش دەگرێتەوەو هەموو بەها لێکچووەکان، لەهەمان ئەو بوارەدا، ئەو

بە پێچەوانەی قوتابخانەییەکان نکۆڵی لەشەڕ ناکات بۆ ئەوەی خێر بەتەنها لە گۆڕەپانەکەدا بمێنێتەوە، بەڵکو گۆڕەپانەکە لەهەموو بەهایەکی گونجاوو نەگونجاو لەیەککاتدا چۆڵدەکات. بە سروشتی حاڵ ئەمە ئامانجێکی تەواو جیاوازە لەوەی قوتابخانەییەکان دەیانەوێت، بەڵکو لەواقیعدا بنەمای هەموو بیرکردنەوەیەکی قوتابخانەیی تێکدەدات، بەو پێیە خێر دوور دەخاتەوە، لەو سیفەتەی نیازی رێرەوی روو داوگەلێکە، لەگەردووندا نکۆڵیکردنی ئەم جۆرە لە ئامانج، لەگەڵ نکۆڵی کردنی شەڕ-دەگات بە نکۆڵیکردنی ویستی چاودێریکردنی خودایی لە جیهاندا، بەوپێیە سبەینێ رێرەوی رووداوەکان، بە بێباکی دەڕوات و قورسایی لەسەر مرۆڤ نابێت. لەم جۆرە حاڵەتەدا تەنانەت، ئەگەر مرۆڤ قسە لەسەر پرەنسیپی خودای یەکەم بکات، ئەوا بوون و نەبوونی لە دیدگای مرۆڤدا، یەکسان دەبێت، هەر چەند ئەو وەڵامی مرۆڤ، بەهیچ شێوەیەک نەداتەوە. بەو جۆرە مەودای جیاوازی گەورەی نێوان ئەنجامگیری سپینۆزا، ئەنجامگیری قوتابخانەییەکان ئاشکرا دەبێت،

سەرەڕای ئەوەی بەئەنجامگەلێک دەگات، لەڕێگەی کۆمەڵە دێباچەیەکەوە، لە زمانەکەیدا تارادەیەکی زۆر لە زمانی ئەوان دەچێت.

ڕەخنەکردنی فیکری ئازادی ئیرادە

ناوکۆیی ئاڕاستەی حەتیمی ئەخلاقی سپینۆزا بە روونی لە رەخنەکردنیدا لە فیکری ئازادی ئیرادەدا دەردەکەوێت، بەپێچەوانەی زۆربەی مەزهەبە فەلسەفییەکانەوە، ناتوانن وێنای ئەخلاق بەبێ ئیرادەی ئازاد بکەن، سپینۆزا جەخت لەوەدەکاتەوە، باوەڕ بە ئیرادەی ئازاد، وەهمێکی بۆشە، جێکەوتێکە، لە جێکەوتەکان جەهل بەهۆکارە راستەقینەکانەوە، ئێمە ناتوانین لەحەقیقەتی مرۆڤ بگەین، بەتایبەتی لە سروشتی رەفتاری، لەکاتێکدا گریمانی فیکرێکی بۆش، لەم جۆرەمان پێشەکی کردوە، لەنامەی ژمارە(58)دا سپینۆزا رێگەی تایبەتیەکەی خۆی روونکردوەتەوە، لە تێگەیشتن لە ئازادی دەڵێت: (شتێک لەدیدی مندا ئازاد دەبێت، کە هەبێت و بەگوێرەی پێویستی سروشتی رەفتار دەکات، هەروەها بێزراو دەبێت کەشتێکی

تر هەڵیسوڕێنێت و بەگوێرەی ڕێسایەکی دیاریکراو ڕەفتاربکات) سپینۆزا باوەڕی مرۆڤ بە ئازادی ئیرادەی خۆی لە ڕێگەی لێکچوونێکی وەک ئەمەی خوارەوە دەکات، بەردێک ناجووڵێت، ئەگەر هۆیەکی دەرەکی پاڵی پێوە نەنێت، باوای وێنا بکەین، ئەو بەردە باوەڕیوایە لەکاتی جووڵانیدا هەوڵی خۆیەتی، وای لێدەکات بجووڵێت، ئەگەر جگە لەهەوڵی خۆی هۆشمەندی لەبارەی شتێکی ترەوە نەبێت، لەکاتێکدا هۆکارە دەرەکیەکان نازانێت، کە ڕۆڵی لە جوڵاندنیدا هەیە، بەو شێوەیە وێنای خۆی بە ئازاد دەکات.

ئازادیی مرۆڤیش هەر هەمان حاڵەتە، ئەوەی لە پێناسەی سپینۆزادا بۆ ئازادی تێبینی دەکرێت ئەوەیە، لەگەڵ پێویستیدا ناکۆک نییە، بەڵکو لەگەڵ تەحەکوم، یان ناچارکردنی دەرەکیشدا ئازادی پێویستییەکی ناوەکییە، یان بوونەوەرێک ئازاد دەبێت، ئەگەر شتێک لە دەرەوەی خۆی ناچار، یان بێزاری نەکات، بەڵکو ڕەفتاری لەگەڵ پێویستی ناوەکی سروشتی خۆیدا کۆکە، ئاشکرایە ئازادی بەمانا ڕاستەقینەکەی، لەم

حاڵەتەدا بەمانا گشتگیریەکەی دوورناکەوێتەوە کەشتێک تەحەکومی پێوە نەکات و شتێک لە دەرەوەی نەبێت، تابوترێت ئەو بێزاری دەکات، ئەوەش مانای گوزارەیەکی درێژراوە بەزمانی لاهوتی، کەدەڵێت تەنها خودا خۆی ئازادە.

ئەنجامی دووەمی ئەم تێگەشتنە تایبەتییەی، ئـازادی و پـەیـوەسـتـکـردنـەوەی بـە ئـازادیـی ناوەکی، پەیوەستکردنە لەنێوان باوەڕی بەتاڵ بە ئـازادی ئـیـرادەی مـرۆڤ و لەنێوان جەهل بەهۆیەکانییەوە. (خەڵک هەڵدەکەن، لەکاتێکدا واگومـانـدەکـەی ئـازادن، ئـەو بـاوەڕیـان پەرچ دەبێتەوە بۆ هەستیان بەکردەوە تایبەتەکانیان، کەواتە هزری ئەوان دەربارەی ئازادی شتێک نییە، جگە لە جەهلی خۆیان، بەهەر هۆیەک بێت بۆ کردەوەکانیان کەواتە بیر کردنەوەی ئەوان دەربارەی ئازادی، جگە لەجەهلی خۆیان بە هەر هۆیەک بێت بۆ کردەوەکانیان زیاتر نییە، بەڵام ئەو وتەیان کە پێیوایە، کردەوەکانی مرۆڤایەتی لەسەر ئیرادە دەوەستێت، جگە لە گوزارشی کە لەگەڵ هیچ هزرێکدا نایەتەوە، زیاتر نییە، هیچ یەکێک لەوانە، نازانێت ئیرادە

چییە، چۆن جەستە دەجوولێت، بەڵام هەموو ئەوانە شانازی بەم جۆرە مەعریفەیەوە دەکەن، خەیاڵا بەجێگایەکەوە دەکـەن، کە نەفس تێدا نیشتەجێیە، جگە لەپێکەنین و گاڵتەجاری هیچی تر ناوروژێین)»[8]، کەواتە مەحاڵە مرۆڤ بتوانێت ئازاد بێت، بەو واتایەی کە رێگەیەک یان ئیرادەیەک لە بینینی خۆیدا بیگرێتەبەر، بەبێ ئەوەی هیچ هۆکارێکی دەرەکی رۆڵی تێدا هەبێت، ئەگەر مرۆڤ لە پەیوەندیەکی بەردەوام بێت، بەو هۆکارە ناکۆتایانەوەکە دەوریانداوە، مەحاڵە رێگایەک بگرێتەبەر، ئەگەر ئەم هۆکارانە بەهەند وەرنەگرێت.

(بیر ئیرادەی رەها، یان ئازادی نییە، بەڵکو لە ئـارەزوی لەم شت، یان لەو شتدا، هۆیەک حوکمدەکات بەرۆڵی هۆیەکی تر، کە رۆڵی هۆی سێهەمی دەبێت، بەوشێوەیە هەتا کۆتایی)»[9].

سەرەڕای ئەم پێویستیە رەهایە، هەستێکی دڵنیاکەرانە بە ئـازادی لای مـرۆڤ هـەیە، هەروەها ئارەزوی بەسەر شتەکاندا هەرچەندە مرۆڤ لە بـوارە تایبەتەکەی خۆیدا نکۆڵیکەر بێت. بەوشێوەیە سپینۆزا سـەرەڕای ئەوەی

باوەڕی فیکر پێویست هەیە، جیاوازی لەنێوان یاسا سروشتیەکان و ئەو یاسانەدا دەکات کە هاوتەمەنی مرۆڤە، باوەڕ بەجۆری دووەم لە یاسا کە ملکەچی ئیرادەی مرۆڤە، راڤە دەکات بەوەی دەگەڕێتەوە بۆ جەهلی ئێمە بەهۆکارە کۆتایی کورتەکان و گفتوگۆ وروژاندن لە بارەی هۆکاری نزیکەوە، بە پەسەندکردنی بیرۆکەی خستنەرووی شتە دەگات، بۆ ئەوەی سەبارەت بە ئێمە ژیان بکرێت«[10].

ئـەوەی روون و ئاشکرایە، لـەم بیرۆکەی دوایدا، سپینۆزا ئایدیای ئازادی لەسەر ئاستە جیاوازەکان راڤە دەکات، لەسەر ئاستی رەها هەموو شتێک پێویست دەبێت، بەڵام لە ئاستی رێژەیدا، هەندێک لە شتەکان تەنها خستنەڕوو دەبن، ئەگەر بەهۆکانیەوە مەعریفەمان لە ئاستی پێویستدا نەبوو، ئەگەر ئارەزوومان بەهێز بوو لە گرتنەبەری رێگایەکدا، هەرچەندە بە فیعلی بـەرێوەی بـەرین، بـەو شێوەیە لای سپینۆزا پێویستی دەبێتە نموونەی باڵای مەعریفە، ئەگەر لە گۆشە نیگایەکی مەعریفی تەواوەوە لەشتەکان رابمێنین، یان وێناکردنێکی تەواو مەرعریفیمان

بـەوردی لە سروشت هەبوو، ئەوکاتە باوەڕ بە ئازادی، ئیرادە دەبێت شاردرێتەوە، هەموو شتێک دەبێت پەیوەندییەکی پتەوی پێویستی بەهۆیە زانراوەکانی هەبێت، بەڵام هەڵویستی مرۆڤانـەمـان رێـگـای بـەو مـەعـریفە تـەواوە پێنـادەن کـە هـەمـوو رووداوێــک لەسایەیدا دەبن، بە پێویستی مەعریفەمان، بە سروشتی کورتیەوە ناکرێت هەموو شتێک هەزم بکات، ئەو جەهلەش کە ئێمە بە پلەی جیاکەی تیایدا دەژیــن، وادەکــات بـیـرۆکـەی ئـازادی ئیرادە بــەردەوام جێگەیەک لە بیرکردنەوەی ئێمەدا داگیر بکات، کەواتە بیرۆکەی ئازادی ئیرادە واقیعییە، بەڵام بیرۆکەی پێویستی، گوزارشتە لە نموونەی باڵای زانستی، هـەردوو بیرۆکە دەچنە ناو دوو دیدگای جیـاوازەوە، دیدگای کـردەیی ژیـان لـەلایـەک و دیدگـای نموونەی بـاڵای مەعریفەی زانستی لـەلایـەکی تـرەوە، ئاشکرایە سپینۆزا نیازێکی تری نییە جگە لە رزگـارکـردن ئەم دەرئەنجامە، یان کە دەڵێت ئێوە دەتوانن وابیر بکەنەوە ئیرادەتان ئازادە، هەرچەندە هۆکاری راستەقینەی دیاردەکات

فەرامۆش بکەن، لەوەدا من رەخنەتان لێناگرم، بەڵام ئەوەی لە ئێوەم دەوێت ئەوەیە دان بەوەدا بنێن، کە مەعریفەی تەواو دەربارەی ئەم هۆکارانە زامنی تێپەڕاندنی ئەو بیرکردنەوەی ئێستاتانە دەربارەی ئیرادە، تێڕامان لەشتەکان لەدیدێکی گشتگیرەوە دەکات، بەسەروەری هزری پێویست نکۆڵیکردن لە ئازادی ئیرادە و جەختکردن لەسەروەری پێویست، تەنانەت لەسەر ئاستی نمونەی باڵای مەعریفە-حەتمەن پرسیار لە بارەی لێپرسراوێتی و پاداشتەوە دەورژێنێت. بەلای کەمەوە ئێمە دوونوێنەری سپینۆزا ئولدنبرج و بلینبرج دەبینین، هەمان ناڕەزایی دەردەبڕن، ئەگەر پاداشتی خودایی بریتی بێت لە سنراو چاکەدانەوە، ئەو کاتە هیچ مانایەک نامێنێتەوە، ئەگەر هەموو بخرێتە ئەستۆی خودا بەو سیفەتەی ئەو هۆیەکەیەتی بەدەربڕینی تر، ئەگەر پێویستی رۆڵی لە بەرێوەبردنی هەموو کردەوەکانماندا هەبێت، ئەو کات هەموو گوناهەکان رێگە پێدراو دەبن، هەموو شەڕێک بیانووی خۆی هەیە.

سپینۆزا لە وەڵامی نارەزایەتیەکەدا لە نامەی

ژماره 57دا، دەڵێت پێویستە یاساکانی خواوەند و یاسا مرۆییەکان تێپەڕ نەکات. هەمیشە ئەخلاف سودی خۆی هەیە هەرچەندە فەرمانکردن تێیدا، وێنەی یاساکان، یاخود شەریعەتی خودایی، یان هەر وێنەیەکی تر لەخۆبگرێت، نەخواسە ئەگەر روانینمان نەوەک ئەوی گشت دەیکەن.

بۆ یاسا ئەخلاقیەکان وابوون بەو پێیەی کە خودا قازییە و لەوەوە دەردەچن، یاخود ئەگەر وەها لێمانڕوانی لە پێویستی سروشتەوە دەردەچێت، لەهەموو دۆخێکدا بۆ ئێمە سودبەخش دەبێت، هەروەها شەڕەکانیش لە هەڵچوونی ئێمەوە سەرچاوە دەگرن، لەبارەی ئەم بیرۆکەوە سپینۆزا لەو پرسیارەوە، وەڵام دەداتەوە، کە نکۆڵی لەوە دەکات، مرۆڤ سزای خراپەکانی بدرێت، لەکاتێکدا گوناحەکانی لە سروشتیانەوە سەرچاوەی گرتبێت، دەڵێت: ئەگەر سزای ئێمە کورتببێتەوە، بۆ ئەوانەی بە لە باربردنی ئیرادەیان و هەڵبژاردنی ئازاریان، بۆچی ماری ژەهرڕێژ لەناوبەرین، کە بەسروشت گوناهبارەوە، لەوەش زیاتر هیچ نییە؟»[11]. بەو شێوەیە سزادانی گوناهبار

دەگەڕێتەوە، بۆ ئەوەی زیان بە ئەوانی تر دەگەیەنێ، یان سروشتی ئەو زیان بە ئەوانی تر دەگەیەنێت.

سزدان- و بەرپرسیاریتی بەشێوەیەکی گشتی- ئامانج لێیان بەرژوەندیی کۆمەڵگەیە، بەتەنها ئەنجامی خودی کردار نییە، ئەگەر خودی کردار، پێشتر جارێک جەختی لەسەر کرایەوە، نە هەڵەیە و نە شەڕە تەنها لە روانگەی مرۆڤەوە نەبێت، بەلام لە وێنە پێویستە ئەزەلیەکەدا، هیچ بەهایەکی لەو جۆرەی نییە، شتێک بەناوی یاخیبوون لەئارادا نییە، کە ئێمە لەبارەی یاسا سروشتییەکانی گەردوونەوە قسە دەکەین، یان بەزمانی لاهوتیەکان- هیچ کردەوەیەک پێچەوانەی ویستی خودا نییە. لە بارەی چاکەدانەوە، یان پاداشتدانەوە دەڵێت:چاکە شایانی پاداشت نییە، ئەگەر لە خۆیدا نیاز بێت، وەک لە کۆتایی هەردوو بەندی دووەم پێنجەمدا دەڵێت: پاداشت دانەوەی لە وازیکردنیدا تەوق دەبێت، نەک لەو ئەنجامەی بەدوای خۆیدا دەیهێنێت.

(هەڵچونەکان و هۆکاری زاڵبوون بەسەریدا)

لە پێشەکیی بەندی سێیەمی کتێبی ئەخلاقدا، وێنەی میتۆدیک بۆ لێکۆڵینەوە لە هەڵچونەکان و ئامرازی زاڵبوون بەسەریدا دەکێشێت. جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە دەستپێکردنی لەو بوارە مرۆییەی تێیدا مانای دەرچوون لە پرەنسیپی حەتمی دامەزراو لە سروشتدا نییە، بەڵکو هەڵەی سەرجەم تویژەرەوەکانی بەر لە ئەو ئەوەبوو، ئەو پرەنیسپانەیان بەسەر سروشتدا پراکتیزە دەکرد، هەمان پرەنیسپیشان بەسەر مرۆڤدا پراکتیزە دەکرد بەشێوەیەکی گشتی. تێڕوانینی ئەوان بۆ مرۆڤ وەک هەڵاوێردێک لەرەوشی گشتی سروشت و دانانی لە چەقێکدا، کە تیادا رەفتاری لەسەر رووتی تێکڕای دیاردە سروشتیەکانەوە بوو لە ئەنجامی ئەوەدا، سروشتی مرۆڤ لای ئەوان بەنادیاری مایەوە. لەبەرگرنگی گەورە لە روونکردنەوەی میتۆدی سپینۆزا، لە چارەکردنی تیودی ئەخلاقەکەیدا، دەقێکی درێژ لەم پێشەکیە وەردەگرێت، هەندێک لەوانەی لەبارەی هەڵچونەکان رفتاوی مرۆڤەوە دەنوسن، وەک ئەوەی لە بارەی شتێکەوە بنوسن، لەدەرەوەی سروشت بێت، زیاتر

لەوەی بیانەوێت چارەسەری دیاردەگەلێک بکەن بە گوێرەی یاسا گشتیەکانی سورشت بەڕێوە دەچێت، بەو شێوەیە ئەوان وا وێنای مرۆڤ دەکەن، وەک چۆن هەرچەند لەسروشتدا سەنتەری وڵاتێک لەناو وڵاتێکی تردا داگیربکات! ئەگەر گومانی وا دەبەن لەدەرەوەی سیستمی سروشتە، زیاتر لەوەی رەخنەلێگراوی ئەو بێت، باوەڕیانوایە دسەڵاتی تەواوی بەسەکردەوەکانی خۆیدا هەیە، جگە لە خۆی ملکەچی هیچ نابێت، هێندەی ئەوەی من دەیزانم کەس پێناسەی سروشت و هێزی هەڵچوونی نەکردوە، توانای بیرلە بەرەنگاربوونەوە و سەرکوتکردنیدا.

بەڵام پلانی من ئەمەیە! شتێک نییە لە سروشتدا رووبدات و وەها ڕاڤە بکرێت، دەرچوونە لە سروشت، کە سروشت هەمیشە لە کارکردندایە، هەمیشە، لەگەڵ حکومەتەکانی و تواناى لە کرداردا وەک یەکن، یاساکانی سروشت و فەرمانەکانی کە هەموو شتێک لە سروشتدا بەهۆیەوە روودەدات و لە وێنەیەکەوە دەگۆڕێت بۆیەکی تر، هەریەکێک لەهەموو شتێک و لەهەموو سەردەمێکدا، بەو

پێیە پێویستە میتۆدێک هەبێ بۆ تێگەیشتن لە سروشتی هەمووشتەکان، مەبەستم لەمیان یاساو ریساگەلێکی بەوشێوەیە هەڵچوونەکانی رق و تورەیی و ئیرەیی و هاوشێوەکانیان، ئەگەر لەخۆیەوە سەیر بکرێت، ئەوا بە گوێرەی هەمان پێویستی و ئەحکام لەسروشتدا بەرێوە دەچێت و دەگەرێتەوە بۆهۆکارگەلێکی دیاریکراو لەمیانەیەوە تێیدەگەین، تایبەتمەندی گەلێکی زانراوی هەیەو شایانی ئەوەیە بیانزانین، گرنگی ئەو وەک گرنگی تایبەتمەندی هەرشتێکی ترە تێرامان لە خۆی دەمانگەیەنێت، بەرازی بوونمان، لەبەرئەوەش سورشتی هەڵچونەکان و هێزەکەشی بە گوێرەی ئەو میتۆدە چارەسەر دەکەم، کە پێشتر لە لێکۆلینەوەکانمدا دەربارەی خوا و عەقڵ بەکارمبردووە، پاشان دەروانم کردەوەکان و ئارەزوە مرۆییەکان تەواو، هەروەکو چۆن لە هێڵەکان و روەکان و تەنەکان بکۆڵمەوە). ئەم تێروانینە بۆ مرڤ و هەڵچونەکانی بەشێکی دانەبراوە لە سروشت، هەمان یاسای بەسەردا تێپەر دەبێت کەبەسەریدا تێدەپەرێت، سپینۆزا چارەسەرکردنی هەڵچونەکانی کرد،

بەدیاردەگەلێکی سروشتی پەتی و دایماڵی لەهەموو ئەو شانازییانەی لەسەردەستی فەیلەسوفەو نەریتگەراکان دراو بە پاڵی، کە لەهۆکاری هەڵاواردنی هەڵپەسێردراوە، تەنها بە بواری مرۆڤەوە، بەم جۆرە لە پێشەکی بەندی سێهەمدا ئەم پێناسەیە بۆ هەڵچوون دەکات، (هەڵچون کە بەخراپی دەروون ناودەبرێت، بیرۆکەیەکی، یان ئاڵۆزە، هۆش بەهۆیەوە، دەربارەی جەستەیان هەر بەشێکی تری. جەخت لەتوانی بوون زۆر، یان کەم لەوەی کەپێشتر هەیبووە دەکاتەوە، لەبوونی ئەودا حوکم لەهۆشیدا دەکات، بەو شێوەی بیر لە شتێکی دیاریکراو بکاتەوە لەبریتی شتێکی تر» پاش کەمێک سپینۆزا ئەو پێناسەیە زیاتر ڕووندەکاتەوەو دەڵێت: مەبەستم لەهەڵچون ئەو گۆڕانە کتوپڕانەیە بەسەر جەستەیەکدا دێت، کە هێزی کارایی ئەو جەستە زیاد، یان کەم دەکاتەوە، پەکیدەخات، یان گەشەی پێدەدات، هەروەها بیرۆکەی گۆڕانکاریەکانیش»[12] پێناسەی لەو جۆرە بۆ هەڵچون هەموو ئاماژەیەک بۆ بەهای خێروشەڕ دووردەخاتەوە،

بەڵکو هەموو جیاکاریەکی چلونایەتی، لەنێوان هەڵچونێک و یەکێکی تردا دووردەخاتەوە، بنەمای جیاوازی لەنێوان هەڵچونەکاندا دەکات، بەوەی کە لەهەموو زیادکردنێک یان، کەمکردنەوەی توانای بوونەوەر لەپاراستنی خۆی، یان کۆمەککردن بە بەردەوام بوونی لەبووندایەن شیکردنەوەی بە بێئەوە لەسەر ئەو پرەنسیپە سەرەکیە بەتەواوی میتۆدی ئەخلاق بوونیاد دەنێت، بەبێ لەبەرچاوگرتنی یان چۆنیەتی تیایدا.

لە بەندی چوارەمی کتێبی ئەخلاقدا سپینۆزا کلێشەی درێژی هەڵچونە مرۆییەکان دەخاتەڕوو، هەموویان لە میانەی ئەم پرەنسیپە سەرەکییەوە پێناسەکراون، پرەنسیپی زیادەی توانای مرۆڤ لە پاراستنی خۆی و بەردەوامی لە بوونیدا، یان کەمکردنەوەی ئەم توانایە سەرسامیەکی گەورەی تێدایە، کە بێگومان لایەنێکی گرنگ لە تیوری ئەخلاقی سپینۆزا پێکدەهێنێت، کە بەروونی ئاماژە بۆ، رەسەنایەتی ئەم تیوەرە دەکات، کە پێناسە زانستیە یەکلاکەرەوەکانی بۆ هەڵچوونەکان بە تەواوی جیاوازە لەپێناسەی

فەیلەسوفە ئەخلاقیی نەریتگەراکان بە هەموو مانا تەقویمییەکانی (تایبەتمەندییە چۆنایەتیانەوە لەنێوان هەڵچونەکاندا هەیە، لەخۆ دەگرێت، کلێشەی سپینۆزا سەبارەت بە هەڵچوونەکان، هەوڵێکی تاقانەیە لە نێو میتۆدە نەریتگەراکان ئەخلاقدا، بۆ رەتکردنەوەی ئەو بۆچوونانەی کەهەڵچونەکان مرۆڤ دەگەڕێتەوە، بۆیە ئەسڵ کە تیایدا سروشتی مرۆڤ پەیوەست دەبێت بە سروشتی هەموو بونەوەرێکی زیندوی ترەوە، وا سەیری ناکات، کە ئەو لە گەردوندا چەقی دەوڵەتێک لەناو دەوڵەتێک داگیر دەکات، لەگەڵ ئەوەشدا، سەرەڕای ئەو بایەخانەی ئەم کلێشەیە لەم بارەیەوە هەیەتی، بەدرێژی لەسەر ناوەرۆکەکەی قسە ناکەین، دەشێت ناوەرۆکەکە، ئەم کتێبانە بخوێنرێتەوە بەبێ یارمەتیەکی زۆری کتێبەکانە خودی سپینۆزا«[13]. بەهەرحاڵ بوارێکی گەورە بۆ راڤەکار بەجێناهێڵێت، کە ئەوە تاڕادەیەک روونە بە پێوانەی زۆرێک لە بەشەکانی تری فەلسەفەکەی، لەم لێکۆڵینەوەیەدا، جەخت لەسەر خستنەڕووی پرەنسیپە گشتییەکان لە فەلسەفەی سپینۆزادا بکەینەوە،

پێویستە ئەوە بە هەموو وردەکاریەکانیەوە بکەین، پاشان بەهەڵبژاردنی هەندێک نموونە لەرێگا چارەی ئەو بۆ هەڵچونە جیاوازەکان لەمیانەی پرەنسیپە سەرەکیەکەیەوە، کەپێشتر ئاماژەمان بۆ کرد رازی دەبین. سپینۆزا زەمینەسازی بۆ پێناسەکردنی چێژو ئازار ئەم پرسە دەکات(هەموو زیادبوونێک یان کەمکبوونێک، یارمەتیدەر، یاخود پەکخەری هێزێکی کارایە لەجەستەماندا، هزری خۆی زیاد، یان کەم دەکاتەوە، هەروەها یارمەتیدەر، یاخود پەکخەری توانای هزریە لەزەنیماندا»[14]). لە تێبینیکردنی ئەم پرسەدا دەڵێت: زەین تێدەپەڕێت، بەم ئاڕاستەیەدا تێدەپەڕێت، بەدۆخی کەماڵی زیاتر یان کەمتردا، لەمەوە شروشتی چێژوئازار چڕدەبێتەوە، مەبەست لەچێژ دۆخێکی نێگەتیڤە، کە تێدا زەین دەگوێزرێتەوە بۆ کەماڵی مەزنتر و مەبەستیش لەئازار دۆخێکی نێگەتیڤە، کە تێدا زەین دەگوێزرێتەوە بۆ کەماڵی کەمتر. ئەم پێناسانە لە کۆتایی بەندی سێهەمدا، تا رادەیەک وێنەیەکی لەفزی جیاواز وەردەگرێت (چێژ گواستنەوەی مرۆڤ لە کەماڵی، کەمەوە بۆ

کەماڵی مەزن) (پێناسەی دووەم)، و (ئازاریش گواستنەوەی مرۆڤ لەکەماڵی مەزنەوە بۆ کەماڵی کەمتر)، (پێناسەی سێهەم)، چێژ و ئازار دەبێتە گواستنەوە ئەو ئاماژەیە، بۆ ئەوەی کە دوو هەڵژون کەپەیوەست بەهەژاری و کەمی کەماڵەوە لای مرۆڤ، کەشروشتی مرۆڤ لەپلەی کەماڵیدا بەدۆخی جیاوازدا تێدەپەڕێت، لەپرۆسەی گواستنەوە خۆیدا دەبێت بەچێژ، یان بە ئازار، ئەو بۆ ئەم دوو جۆرە هەڵچوونە سەرەکییە هەڵچوونی سێهەم زیاد دەکات کە ئەویش ئارەزوە، کە گوزارشتێکی راستەوخۆیە لە مەیلی مرۆ بۆ پاراستنی خۆی و بوونی هۆشمەندی لەبارەی ئەم مەیلەوە»[15]. ئەو پێناسەی ئارەزوو دەکات بەوەی (چیەتی مرۆڤ خۆیەتی، هێندەی ئەوەی کەوێنا دەکرێت بەڕێوەبراوە، لەرێگەی کارلێکردنەوە، یا خود بۆ رێککردنەوەی، بۆ کردەی شتێک)، ئەوەش هەموو هەوڵی مرۆڤ و بەرگریەکانی و ئارەزوەکانی و داخوازیەکانی دەگرێتەوە، کە بەهۆیەوە هەوڵی بەدیهێنانە شتێک دەدات، لێرەشەوە پەیوەندیەکی تۆکمەی بەچیەتی مرۆڤەوە هەیە»[16]. سپینۆزا

جگە لـە، چـێـژوئـازارو ئــارەزوو، دان بەهیچ ئارەزوویەکی رەسەندا نانێت، کەلێیەوە هەموو هەڵچونەکانی تر هەڵئەهێنجێ و لەرێگەیەوە راڤەی دەکات، نمونەی ئەوەش (خۆشەویستی جگە لە چێژێکی هاوەڵی بە بیرۆکەی هۆیەکی دەرەکی، هەمان حاڵەت لەرقیشدا هەر هەیە بەو شێوەیە دەبینین ئەوەی خۆشەویستی دەکات، بە پێویست هەوڵدەدات ببێت بەخانەوەن و بابەت خۆشەویستی یەکەی بمنێتەوە، لەکاتێکدا کەسێک کەرق دەکات هەوڵدەدات بۆ دووردخستنەوەو تێپەڕاندن»[17].لە خۆشەویستی و رق سپینۆزا پـێـنـاسـەگـەلـێکی گــەورە بـۆ هـەڵـچـونـەکـان هەڵدەهێنجێ، ئەوەش لە رێگەی گێڕانەوەی بۆ سێ هەڵچوونە سەرەکیەکە، کە بریتین لەچێژو ئازارو ئارەزوو، ئەم هەڵچوونە سەرەکیەیانە دەگەڕێنەوە بۆ نەزمە بنەڕەتیەکانی (conatus) بونەوەر بۆ پاراستنی خۆی، ئاشکرایە جیاوازی لەنێوان ئەم تێڕوانینەی ئسپینۆزا، بۆ پەیوەندی هەندێک لەهەڵچوونەکان بە یەکترەوە و بە سروشتی مـرۆڤـەوە، و لـەنـێـوان تێڕوانینی باوی فەیلەسوفەکاندا یەکسانە بە جیاوازیی

لەنێوان تێڕوانینی زانـاو تێڕوانینی جاهل بۆ پێکهاتەی سروشتی جەستەکان بۆ نموونە، کەسێک پسپۆر نییە، لەزانستدا پێوایە لەنێوان پێکهاتەی جەستەکاندا جیاوازیی بنەڕەتی لە چۆنایەتیەدایە، ئەمە لەکاتێکدا کەسی پسپۆر و زانا ئەم جیاوازییە چۆنایەتی دەگەڕێنێتەوە بۆ چەندایەتی، بەو پێیە کە جەستە لە ڕواڵەتدا زەقترین جیاوازیەکانە دەردەکەوێت، لەراستیدا جگە لەجیاوازیەکی چەندایەتی سادە لەکێشی بەشی کەرەستەکەیدا زیاتر نییە، هەروەکو چۆن جیهان بەشتێکی دیاریکراو لە کۆمەڵە ڕەگەزێکی دیاریکراو دەستپێدەکات.

لە میانەی پێکهاتە جیاوازەکانیەوە هەموو دروستبوونە ئاڵۆزەکان لە سروشتدا راڤە دەکات، بەو جۆرە سپینۆزاش بە رسەتیەکی سنوردار لە هەڵچوونەکان دەستپێدەکات و جیهانی هەستی دەروونی بە هەموو ئاڵۆزیەکانیەوە دەگەڕێتەوە بۆی.

پێویستە بەرلەوەی قسە لەسەر ئامرازی زاڵبوون بەسەر هەڵچوونەکاندا لای سپینۆزا بکەین، تێبینی ئەوە بکەین ئەو هەڵچوونەکان

بەو جۆرە هەڵناگرێت کە هەیە، ئەو لە ڕیزی هەموو ئەو فەیلەسوفانەی تردانییە کەهەموو هەڵچوونەکان هەڵدەگرن و وەک رواڵەتێک لە رووالەتەکانی لاوازی دەروونی مرۆیی ئامادە سازیدەکەن، ئەو بەتایبەتی هەڵچوونە پۆزەتیڤیەکان هەڵناگرێت، کە پەیوەستن بەوەدیهێنانی سروشتی مرۆڤ خۆیەوە، یەکێک بووە لەو فەیلەسوفانەی بانگەشەی بۆ سەودای دنیا نەویستی، یاخود نکۆڵیکردن لەجەستەو داخوازیەکان کردوە. زۆربەی سەودای دنیانەویستی کە دەدرێتە پاڵ سپینۆزا لەو دیدگایەوە، کە باوەڕی وابووە فەیلەسوف و سۆفیش بووە، بەمانا پیشەییەکە، بانگەشەی لە پێناوی مەعریفەی (حدس)ی سوفیانەدا بەوشێوەیە واسەیرکراوە لە ئاراستە گشتیەکەی ئەخلاقی خۆیدا لە کەلەپوری ئەفلاتۆنی مەسیحی لە هزری رۆژئاوادا جیا نابێتەوە، ئەگەر چی دیار بێت زمانی ئیلهامی بەوجۆرە لەزۆربەی بابەتەکاندا ببەخشێت، ئەوا راڤەکردنێکی وەها بەتەواوی دوورە لە ئاراستەی حەقیقی سپینۆزا وە. یەکێک لەوشتانەی کە مێژوونووسانی

ژیانی سپینۆزا لەسەری تەبان ئەوەیەکە هەرگیز تامی چێژە هەستیەکانی نەکردوە، بەڵکو هەمیشە خۆی لە تێوەگلانی پاراستووە، بەڵام لە فەلسەفە تیۆریەکەیدا بوو، چونە لەراستەقینەکانی لەپرسگەلێکدا دەردەکەون بۆ نموونە: (چێژ لە خۆیدا شەڕنییە، بەڵکو خێرە، بەڵام ئازار شەڕە»[19]. لەنموونەیەکی تردا دەڵێت: (شادی هەرگیز زێدە رۆنابێت، بەڵکو هەمیشە خێر، بەڵام دڵا تەنگی هەمیشە شەڕە»[20]. ئەو بەهێز جەخت لە سروشتی مرۆیی دەکاتەوە، ئەو هەڵچوون و ئارەزووانەی پێ بەپێ، لەگەڵ ئەم سروشتەدا دەڕۆن جیادەکاتەوەو هاوکاری پاراستنی جەستەی مرۆڤ دەدات، لەکاتێکدا ئەو ئازارانەش هەڵدەگرێت کە بەزەزەر بە جەستەی مرۆڤ دەگەڕێتەوە ئەو لە ئەخلاقی دنیانەوستێکدا ئەوە هەڵدەگرێت و دەڵێت: (بیرکردنەوەیە کی پڕو پووچ.. پێیوایە ئەوەی کە بەئازار بەسەر مرۆڤدا دەشکێتەوە ئەنجامەکەی خێرە، ئەوەش کە چێژی بۆ دەهێنێ ئەنجامەکەی شەڕە»[21]. جەخت دەکاتەوە کە هەوڵدان بۆ چێژ وەرگرتن بەراستی سودمان

پێدەگەیەنێت لە زیاتر کامڵبوونماندا، هەروەها بۆ زیاتر پشکداریمیان لە سروشتی خوداییدا (یان، لەم ناو کۆییەدا، بە گوێرەی سیستمێکی هەمەکی سروشت بەڕێوەدەچێت). وە ئاستێکی جیاکردنەوە لەنێوان ئەو هەڵچونانەدادەنێت کە پێویستە هەوڵیان بۆ بدرێت و هەموو ئەوانەشی کە پێویستە دوورە پەرێزیان لێبکرێت، یەکەمیان لەگەڵ عەقڵدا تەبایەو دووەهەمیان لەگەڵیدا ناکۆکە. عەقڵ لەم دۆخەدا پرەنسپێکی جیاوازی لەهێزی سروشتی مرۆڤ یاخود سەودای ئەو بۆ پاراستنی خۆی نییە، بەڵکو بە پێچەوانەوە هێزێکە پێ بەپی، لەگەڵ سروشتی راستەقینەی مرۆڤدا دەڕوات و هەمانگەهی لەنێوان ئەو لەنێوان سیستمی هەمەکی شتەکاندا هەیە، ئەگەر عەقڵ بەڵگەیدا پێمان لەسەر هەڵچونێک کە لەبەردەوامی بوون و پاراستنی خۆماندا کۆمەکمان دەکات، ئەوا پێویستە هەوڵی بۆ بدەین، بەڵام ئەگەر ئاستەنگی بۆ بوونمان دروستکرد ئەوا بەهەر نرخێک بێت پێویستە خۆمانی لێبەدووربگرین.

سپینۆزا دان بەوەدا دەنێت ئەو جیاکارییە

کارێکی ئاسان نییە، چونکە هەڵچونە بەهێزەکان دەسەڵاتی تەواویان بەسەر مرۆڤدا هەیە، لەوەشدا کار دەگاتە ئەو رادەیە کە ئارەزوو لە شتی خۆش و ویستراو ئامادەیە پاشەکشە بە ئارەزووی سەرهەڵدراو لەبارەی مەعریفە لەسەر خێر و شەڕ و هەر شتێکی پەیوەست بە پێشترەوە دەکات»[22]. لەهێزی ئەم جۆرە هەڵچونانەدا کۆیلایەتی مرۆڤ دروست دەبێت، لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر هەڵچوون بەهێزبوو ئەوا لەتوانادا هەیە بەهەڵچوونێکی لەو بەهێزتر پاشەکشەی پێبکرێت، بەڵکو ئێمە دەتوانین وابڕوانینە مەعریفەی خێرو شەڕو کە ئامرازێکە بۆ پاشەکشەکردن بە هەڵچوونەکان، بەو پێیەی لە خۆیدا(هەڵچون چێژو ئازارە، هێندەی ئەوە ئێمە هۆشیاریمان لەو بارەیەوە هەیە»[23]. بەو جۆرە سپینۆزا دەگاتە ئەوەی کە (مەعریفەی دروست لە بارەی خێر و شەڕەوە، لەتوانادا نییە هیچ هەڵچوونێک پاشەکشەی پێبکات والێی بروانرێت کە خۆی تەندروستە، بەڵکو هێندەی ئەوەی کە خۆ هەڵچوونێک پێکدەهێنێ«[24]. ئەوە بەروونی وێنەی رێگای زاڵبوون بەسەر هەڵچوونەکاندا

لای سپینۆزا دەکات: هەڵچوون نابێتە ستەمکار تەنها لەبەرئەوەی ئێمە بیرۆکەیەکی روون و تایبەتمەند لە بارەیەوە بونیاد دەنێت»[25].

هەژموونی عەقڵ بەسەر هەڵچووندا زیاد دەکات، وەک چۆن ملکەچبوونی بۆی کەمدەبێتە ئەوەش هێندەی ئەوەی لە تێکڕای شتەکان تێدەگات بەو پێیەی کە پێویستە»[26]، کاری ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە لە هەڵچوونەکان تیپەڕاندنی شەقڵە نێگەتیڤەکەیەتی، کە تیایدا هەڵچوونەکان دەبن بەگەردەلوولێکی پەیوەست بەهزرگەلێکی تەم مژاوییەوەو هەواڵەی دەکات بۆ هەڵچوونگەلێکی تر کە لەسەر کۆمەڵە هزرێکی روون و تایبەتمەند بوونیادنراوە، جیاکاری لەنێوان هەڵچوون و هۆکاری راستەوخۆی دەرەکییەوە دەکات، بۆئەوەی پەیوەستی بکات بەهزرگەلێکی عەقڵی تەندروستەوە، بەوەش نەفس لەبەر رۆشنایی عەقڵێکی درەوشاوە لە رێگای تێڕامانەوە لە کۆیلایەتی هەڵچوون رزگاری دەبێت»[27]. بەو جۆرە سپینۆزا لەسەر ئەو بۆچوونەی سوقرات هەمانهەنگ دەبێت کە پێیوایە چاکەکاری زانستە و چروکی جەهلە،

بەڵام بەرێگای تایبەتی خۆی هزرەکە دەخاتە روو-مەعریفە سێ جۆری هەیە کە بریتیە لە گومان و باوەڕو مەعریفەی روون یەکەمیان ئەسڵی ئەو هەڵچوونانەیە کە بەعەقڵ ناکۆکە، دووەمیان ئەسڵی ئارەزوو چاکەکانە، سێهەم ئەسڵی خۆشەویستی حەقیقەیە. بەو جۆرە وتەکەی سوکرات راستدەکاتەوەو دەیکات بە: چروکی مەعریفەیەکی پووچەیان گومان لەبەردەم هەڵەدایەو چاکەکاری مەعریفەیەکی تەندروستە»28. ئەمەش مانای ئەوەنییە مرۆڤ دەستبەرداری سودی خۆی ببێت لەپێناوی شیکردنەوەیە یعەقڵی و لۆجیکی هەموو هەڵچوونەکاندا، بیرکردنەوەو مەعریفە، لەگەڵ بەدیهێنانی سودی مرۆڤدا، بەڵکوبە پێچەوانەوە هاوکاری دەبن لەوەدا بەڵکو دژایەتی ئەوبۆچوونە دەکات کە پێیوایە هەوڵی مرۆڤ بۆ بەیهێنانی سودی خۆی چروکیە، لە پرسگەلێک دا دەیسەلمێنێ کە هەوڵی مرۆڤ بۆ بەدیهێنانی سودی خۆی، ئەگەر عەقڵ رابەری بێت لەخۆیدا دەبێتە بونیادنانی چاکەکاری. لەبەندی چوارەمداو لە پرسی (19)دا دەڵێت

هەموو کەس بەسروشت هەرچی خێری خۆی تێدابێت حەز بەبینینی دەکات و هەرچی شەڕی تێدا بە پێچەوانەوە. لە پرسی (20)دا دەڵێت: چاکەکاری مرۆڤ لەهەوڵدان بۆ سودی خۆی دروست دەبێت، یاخود لە پاراستنی قەوارەی خۆیدا. و لەپرسی (22)دا دێت مەحاڵە بتوانین وێنای چاکەکاری بکەین لەپێش هەوڵی مرۆڤ بۆ پاراستنی بوونی خۆی، پاشان رۆڵی عەقڵ وتێگەیشتن لە پرسی 23دا راڤە دەکات و دەڵێیت مرۆڤ بە گوێرەی چاکەی خۆی رەفتار ناکات مەگەر ئەوکاتەی لە کردەوەی خۆی تێبگات لەپرسی 24دا بۆچوونەکەی چڕدەکاتەوە بەووتەیی کە رەفتاری مرڤ بەگوێرەی چاکەکەی هاوتای رەفتاری مرۆڤ و ژیانی و پاراستنی بوونیەتی (ئەوانە هەموو وتراو گەلێکی هاوشانی، بەگوێرەی ئەوەی عەقڵ هەواداریەتی لەسەر پرەنسیپی هەوڵدان بۆ ئەوەی بەرژەوەندی تایبەتی خۆی تێدانییە. زیاتر لەوە گوزارشت دەکات و لەپرسی 30دا دەڵێت: (شتێک تا ئەورادە خێرەکەیە پێویست، لەگەڵ سروشتی ئێمەدا بگونجێت. هەرچەندە

چاکەکاری پەیوەست بێت بەتێگەیشتنەوە، ئەوا سروشتی دەبێت هەرچەند بواری تێگەیشت لەشتەکان فراوانتر بێت مرۆڤ زیاتر لێی نزیک بێتەوە، تەنانەت، ئەگەر بگاتبە تێڕامان لەسیستمی هەرەمەکی شتەکان لە پێویستی بە گشتی یەکەیدا بەوەش بەرزترین چاکەکاری بەدیدەهێنێت کە لە تواناداهەیە مرۆڤ پێی بگات و توانای زاڵ بوونی بەسەر هەڵچوونەکانی دادەبێت بە هۆی پەیوەست کردنییەوە بە پێویستییەکی گشتگیری گەردوونییەوە. ئسپینوزا بە شێوازێکی وانە ویژانە گوزارشتی لەوە کردوە کە دەڵێت: (بەرزترین خێر بۆ مرۆڤ ناسینی خودایە، بەرزترین چاکە بۆ زەین ئەوەیە خودا بناسێت)[29]. واتای راستەقینەی ئەم جۆرە دەربڕینانە لەوتەکەیدا دەردەکەوێت کە دەڵێت(هەرکەس بە راستی پەی بەوە ببات شتەکان یەک لەدوای یەک لە پێویستی سروشتی خودایە، بەگوێرەی یاسا سروشتیەکان و ڕێساگەلێکی ئەزەلی روو دەدەن ئەوا شتێک نابینێتەوە شیاوی رق لێبوونەوەو بەسوک سەیرکردن و بەکەم زانین بێت، وە بەهیچ

شتێکدا هەڵنادا، بەڵکو ئەوەندەی چاکەکاری مرۆڤ ڕێگا بدات، ڕەفتاری چاک بگرێتەبەر، چێژی لێوەر بگرێت، وەک نموونەکە دەڵێت)[30].
لە بەندی یەکەم لە پرسێکدا دەربارەی پێویستی سروشتی خودایی دەدوێت، ئەوەی مەبەستێتی ڕووندەکاتەوە لەکاتێکدا پێوەندە دەکات بە قسەکردن لەبارەی یاساگەلێکی سروشتی و ڕێساگەلێکی ئەزەلییەوە.

بەوجۆرە هەردوو دەبڕینەکە لای ئەو هاوتا دەبن. لەسەر بنەمای ئەو هاوتای یە بەڕوونی پەی بە دەلالەتی ڕاستەقینەی ئەم پرسە کە ڕواڵەتێکی سوفیگەری هەیە ببەین: (ئەوەی بەڕوونی لە هەڵچوونەکانی خۆی بگات، خودای خۆش دەوێت، هێندەی زیادبوونی تێگەیشتن لە خۆی و هەڵچوونەکانی خۆشەویستیشی بۆ خودا زیاددەکات)[31]. ئەگەر ئەو گوزارەی لای سپینۆزا هەیە بگۆڕین بە گوزارەی خۆشەویستی خودایی، کە تێگەیشتن سیستمی هەمووەکی یاخود پێویستی گەردونە، ئەوا ماناکە زیاتر ڕون دەبێتەوەو چەند مرۆڤ مەعریفەی دەربارەی خۆی و هەڵچوونەکانی زیاد بکات

تێگەیشتنی لەوەی دوایش زیاتر دەبێت. لەسەر ئەو بنەمایە لە (پرسی ژمارە 18 لە بەندی پێنجەمدا) وتەکەی سپینۆزا زیاتر راڤە دەکرێت کەس ناتوانێ رقی لە خودا بێتەوە: لەبەرئەوەی مەعریفی سیستمی گشتی لەبارەی گەردون و سروشتی پێویست و باو تێدا، هیچ بوارێک بۆ هەستی بەشەکی دیاریکراوی وەکو رق ناهێڵێ ئەوەی هەستی پێدەکەن، ئەگەر گەشتین بەم مەعریفەیە پەیبردنە بە پەیوەندی تۆکمەمان بەو سیستمە فراوانەوە، نموونەی ئەو جۆرە پەیبردنە، ئەگەر بەراوردی بکەین بە هەڵچوون، ئەوا هەڵچوونی خۆشەویستی دەبێت نەک رق لەدیدی ئێمەدا ئەو چارەسەرەی ئیسپینۆزا بۆ زاڵ بوون بەسەر هەڵچوونەکاندا دەیخاتە روو لە رێگای هەوڵدانەوە نییە بۆ رزگاربوون لەم هەڵچوونانە بەرێگەیەکی راستەوخۆ، بەڵکو لەر ێگەی ناسینی و بیرکردنەوەی عەقڵی تێداو پەیوەست کردنەوەی بە سیاقی گشتی هەل و مەرجی دەرەکی و ناوەکی مرۆڤەوەیە- ئەم چارەسەرکردنە لەهەندێک روویەوە پێچراوەتەوە، لەگەڵ شیکردنەوەی دەروونی

(هەروەها ئەگەر نەمانتوانی تێپەڕین لەویستی ئەم روو لەیەکچوانە دوورتردەبێت لەوەی پێویستە). لە رۆڵی شیکردنەوەی دەروونیدا دەوترێت لە تواناادا هەیە گرفتێکی دەروونی تێپەڕێنرێت ئەویش لە رێگای دەرچوون لەجیهانی نا ئاگاییەوە بۆ جیهانی ئاگایی، وە لە رێگای پەیبردنی هۆشمەندانەشەوە دەبێت.

رەگەزی هاوبەش لەنێوان هەردوو جەمسەردا وتێکچوونی هاوسەنگی دەروونی، هەرچەند بەردەوامیش بێت، گرفتەکەی رێگای خۆی بەرەو زەینی هۆشیارمان ناگرێتەبەر، و رێگای دووبارە بونیادنانەوەی هاوسەنگی دروست، پەیبردنە بەو تێکچون لە رێگای هۆش و دانانی لە سیاقی سروشتی خۆیدا، نەخواسە لە حاڵەتی یەکەمدا لە رێگای مەعریفەی عەقڵی یەوە بێت، لەحاڵی دووەمدا لە رێگای تەنها هۆشەوەو لەهەردوو حاڵەتەکەدا بۆ رزگاربوونی مرۆڤ لەو تێکچوونە ئەوەندە بەسە تیشک برخێتە سەری، لەو تاریکی یە دەربهینرێت کە تێدا نغرۆ بووە لە میانەیدا گیربوونمان لەگەڵیدا و گواستنەوەی لە بیرکردنەوەی هۆشیارانە لە

بواره بەرتەسکەکەی و لە هەلومەرجی ئاڵۆزو سنووردراردا کە کاریگەری خۆی تێدا وازی دەکات.

سەرئەنجام پێویستە ئاماژەیەکی تایبەت بەو ئەنجامە کۆمەڵایەتییە روونە بکەین، کە سپینۆزا لە تیۆرەکەیدا چڕیدەکاتەوە لەدامرکاندنەوەی هەڵچوونەکاندا. ئەم ئەنجامانە لەوەدا چڕ دەبنەوە کە هەڵچونەکان مایەی ئاژاوەی نێوان خەڵکە، و عەقڵیش مایەی لێک نزیکبوونەوەیان، ئەگەر عەقڵ ئامرازمان بوو لە دامرکاندنەوەی هەڵچوونەکاندا، ئەوا پێویستە مرۆڤ هەوڵبدات بۆ زاڵبوون بەسەر هەڵچوونەکانیدا و خۆی دەگات بە دڵنیابوون لە مانای کۆمەڵایەتی لە دەروونی مرۆڤدا بۆچوونەکانی سپینۆزا لەوبارەیەوە بەشەقڵێکی دووفاقی ناو دەبرێت، پەیوەستدەکرێت بەشەقڵی دووفاقی تێڕوانین لە چارەسەرێکدا، کە بۆ زاڵبوون بەسەر هەڵچوونەکاندا دایناوە. ئەو لەسەرێکەوە دەڵێت هەڵچون دانامرکێتەوە مەگەر بەهەڵچونێکی لەخۆی بەهێزتر، لەسەرێکی ترەوە دەڵێت بیرکردنەوە لە هەڵچوونەکان و گریدانیان بە

سیستمی پێویستی شتەکانەوە دەستەبەری تێپەڕاندنی دەکات. ڕاستە گرێدانێک لەنێوان ئەو دوو ئامرازەدا دروست دەکات کە دەڵێت، ناسینی خێرو شەڕ هەڵچونی چێژو ئازار، هێندەی ئەوەی هۆشیاریمان لە بارەیانەوە هەیە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا جۆرە جیاکاریەک لە نێوان ئەو دوو ئامرازەدا هەیە: ئامرازی یەکەم، بەکاربردنی هەڵچونێکی بەهێزترە، هەرچونێک بێت جۆرێکی تر لە هەڵچوون دەهێڵێتەوە، بەڵام ئامرازی دووەم لەتوانادا هەیە، ئەگەر تا دوا قۆناغی بڕۆین، دەگاتە حاڵەتێک بوار بۆ هیچ هەڵچوونێک ناهێڵێتەوە، تێدا هەموو شتێک بە پێویستی ڕەها ئارایشت دەکرێت دەتوانین ئامرازی یەکەم وەک قۆناغێکی ڕەخسێنراو بۆ ئەویتر لەبەرچاو بگرین، واتە زاڵبون بەسەر هەڵچووندابە هەڵچوونێکی لەخۆی بەهێزتر دەبێت، ئەوەش ئاسانترین و نزیکترین ئامرازە، دەشێت تەواوببێت لە ڕێگای تێگەیشتنی کامڵەوە بۆ جیگەی هەموو ڕووداوێک لە سیستمی هەمووەکی شتەکاندا ئەوەش دوو ئامرازی گرانن، خەڵک دەستی پێیان ڕاناگات.

بۆ دامرکاندەوەی هەڵچوونەکان ئامرازی یەکەم یان دووەم بەکاربەرین، لە هەردوو حاڵەتەکەدا ئێمە بەهێزترین هۆی ئاژاوە لەنێوان خەڵکدا تێدەپەڕێنین، ئەگەر بەسەر هەڵچوونەکاندا زاڵ بووین: (هێندەی ئەوەی مرۆڤ هەڵچوونی خراپ وەردەگرێت، ناشێت بووترێت، هێندەش بە سروشت گونجاون»[32]. ئەگەر مرۆڤ هۆکاری یەکەمی گرتەبەر، ئەوە گەڕانە بەدوای هەڵچونێکی بەهێزتردا، پاشان بێگومان دەگات بە نزیکبوونەوە لە نێوان خۆی وخەڵکی تردا، ئەگەر هەڵچوون ترسێک بێت و بنرێت بە مرۆڤەوە، ئەگەر هەوڵێک بێت بۆ زیانگەیاندن بە ئەوانی تر، زیانێک لەسەڕووی ئەوە دەبێت لەوانی تر بدرێت، دەیگەیەنێت بەدەست بەسەرداربوون لە ئارەووە غەریزییەکەی لەبەدیهێیانی سودی خۆی لەسەر زیانگەیاندن بەوانی تر. (لەسەر بنەمای ئەو یاسایە دشێت کۆمەڵگە بونیاد بنرێت، لەکاتێکدا کۆمەڵگەی خۆی بپارێزێت بەو مافەی کەهەمووکەس هەیەتی لە تۆڵەکردنەوە بۆ خۆی لە ئازار پێگەیشتنیدا، و خۆی بڕیاربدات لەسەر خێرو شەڕی خۆ چییە،

هەرچەندە کۆمەڵگە توانای دانانی ڕێساگەلێکی گشتی بۆ ڕەفتار هەبێت، و یاسا گەلێک دەربکات، کە هەڕەشە کۆمەکی بکات، نەک ئەو عەقڵەی دەستەوەوەستانە لەدامرکاندنەوەی هەڵچوندا. کۆمەڵگەیەکی لەو جۆرە لەسەر یاسا بونیادەنرێت و لەسەر هێزێکی بەتوانا بۆ پاراستنی بەدەوڵەت ناودەبرێت، ئەوانەشی لە پاراستنیدا دەژین ناودەبرێت بەشوانەکان»[33]، بەڵام ئەگەر سپینۆزا لەدەقی پێشتوتردا جەختی لەدۆش دامانی عەقڵ لەدامرکاندنەوەی توڕەیدا کرد- با ئەوە بەیادبهێنینەوە لە تێبینیکردنی پرسی ژمارە 17دا لە هەمان بووندا- دۆزەکە لەگۆشە نیگای لاوازی مرۆیی و کۆیلایەتی مرۆڤەوە دەکات لەوێشەوە دیدگایەکی ترو لە ئاستێکی بەرزتردا هەیە، دیدگای ڕزگاربوونی مرۆڤە) مەبەستم لەهەموو ئەوەیە کەعەقڵ تێدا توانای ڕزگارکردنی مرۆڤی لەهەڵچونەکانی هەیە ئەویش بە بیرکردنەوە لێی، هەروەها لەم دۆخەدا هەوڵی مرۆڤ بۆ دامرکاندنەوەی هەڵچوونەکانی دەگات بەنزیکبوونەوە لەنێوان خەڵکداو دڵنیابوونەوە لەبەها کۆمەڵایەتیەکان

لە دەروونی مرۆڤایەتی دا، بەڵام لە ئاستێکی بەرزتر لە ئاستی ترسی ئاڵوگۆڕ دەگات بە ئامرازی یەکەم. عەقڵ بنەمای گونجا لەنێوان خەڵکدا (ئەوەندەی خەڵکی شوێنەکەوتەی عەقڵ دەژین هەمیشە بە ناچاری سروشتیان یەکانگیردەبێت»[34]. هەرچەندە بواری وازیکردن مرۆڤ بۆ عەقڵی فراوان بێت، و مەعریفەش بۆ سروشتی شتەکان فراوان بێت، ئاستەنگی نێوان خۆی ئەوانی تر بەرەو نەمان دەچن. بەوپێیەیە ئەگەر کەسێک دوای چاکەکاری خۆبکەوێت، ئەوا بۆ خەڵکیشی بەرەوا دەزانێت، چەند مەعریفەی لە بارەی خوداوە زیاد بکات ئەوەندەش ئەو ئارەزووەی خۆی دەپەرستێت»[35].

بەو جۆرە ئەوەی ژیانی خۆی بە عەقڵ بەڕێوەدەبات، دەبێتە سەرچاوەی خێر و سودی هەمیشەیی بۆ خەڵکی تر: (سودی لەوەدا نییە لە سروشتدا بە گوێرەی عەقڵ بژی»[36]. هەر لەبەرئەوەش هەوڵدانی مرۆڤ بۆ بەرژوەندی تایبەتی خۆی، ئەگەر بە ڕێنوێنی عەقڵ بێت، لە هەمان کاتدا دەبێتە هەوڵێک بۆ سودی ئەوانی تر. لەو بارەیەوە سپینۆزا بە بیرۆکەیەکی

گرنگەوە لە تیۆرە ئەخلاقییەکەیدا دێت، پێیوایە خێری راستەقینە شتێکە نە بەش دەبێت و نە دابەشدەکرێت، ناکەوێتە ژێرکاریگەری زۆربەی ئەوانەوە بەشداری تێدادەکەن، بەڵکو لەوانەیە هەرکەسێک پشکی گەورەی تێداهەبێت، چونکە لەوانەیە ئەو خێرە، ئەگەر پارە یان پلەیان نفوزبێت، بۆ هەڵوەشاندنەوەی ئەو ئاپۆرەیە کە لەسەریەتی، بەوپێیە دەبێت کێبەرکێ لەنێوان خەڵکدا توندبێت، هەرچەندە بڕی ئەو نیازانە سنوردارەو جێگای هەمووان تێدانابێتەوە، بەڵکو کاتێک ئەو خێرە دەبێە مەعریفە بۆ هەمووان رێگا پێدراوە، وە زۆربوون ژمارەی بەشداربوون، کە نابێتە هۆی کەمبوونەوەی، بەڵکو بە پێچەوانەوە هەتا خەڵک زیاتر داوای مەعریفە بکات، چێوەی ئەم مەعریفەیە فراوانترو ئاسۆی بەرینتر دەبێت.

ئەوەش راڤەکردن پرسی سپینۆزا لە کە دەڵێت: (خێری بەرز بۆ ئەوانەیە کە دوای چاکەکاری هاوبەش دەکەون لەنێو هەمووواندا، و دەشێت هەمووان چێژی لێوەرگرت لە پێشکەشکردنی یەکسانیدا»[37]. لە تێبینیکردنی

خودی ئەو پرسەدا دەڵێت: (ئەوە لەسەر شێوازی پان بەدوادا نایەت، بەڵکو لەسەر سروشتی عەقڵ خۆیەتی-بەرزترین خێر بۆ مرۆڤ هاوبەشە لەنێوان هەمووواندا هێندەی ئەوەی لە چیەتی (ماهیتە) مرۆڤ خۆیەوە سەرچاوە دەگرێت، هەروەک چۆن لەمیانەی عەقڵەوە دەناسرێت).

سپینۆزا بە شیکردنەوەی مەزنکردنی ژیانی کۆمەڵایەتییەوە لە سێبەری عەقڵدا ناوەستێت، بەدڵنیاییەوە، هەروەکو بەربەرچی هەموو ئەوانە بداتەوە کە هەوڵی پێکەوە گرێدان لەنێوان تاکگەری و فەلسەفەکردندا دەدەن، وێنای کۆبوونەوەی عەقڵەکانیان بۆ ناکرێت تەنها لەسەر ئەو بنەمایە نەبێت، کە ئەم عەقڵانە دەستبەرداری هەندێک لەجیاوازییەکانی خۆی بهێنێ. (هیچ شتێک بۆ مرۆڤ لە مرۆڤ خۆی بەسودترنییە، لەتوانای مرۆڤدا نییە شتێک دەستەبەری پاراستنی بونی خۆی بکات، گەورەتربێت لە ڕێکەوتنی هەمووان لەسەر ئەوەی زەین و جەستەی هەمووان یەک زەین و یەک جەستە بێت، ئەگەر ئەم دەربڕین تەندروست بێت، هەمووان بەیەک دەنگ و بە گوێرەی توانا هەوڵی پاراستنی بوونیان بدەن و

بۆ سودی هەمووان تیبکۆشن بەو جۆرە هەموو ئەو خەڵکانەی کە عەقڵ بەڕێوەیان دەبات-یان هەوڵدەدەن بۆئەوەی، سودی خۆیانی تێدا بە گوێرەی عەقڵا- هیوای شتێک بۆ خۆیان ناخوازن، ئەگەر بۆ هەموو مرۆڤی نەخوازن، بەوجۆرە رەفتاریان بەدادپەروەری و دڵسۆزی و شەریف وەسف دەکرێت»[38].

سپینۆزا لە دەقی پێشوودا بەرپەرچی هەموو ئەوانە دەداتەوە کە جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە کە عەقڵ، ئەگەر گۆشەگیری خۆی لەدەستدا ئەوا جیاوازیشی لەدەستدەدات، لەبەرانبەر ئەوەشدا دژە ئامانجێک بۆ کۆمەڵگەی پێکهاتووە لەخەڵکی ئازاد کەیەک عەقڵ و یەک جەستەیە دادەنێت، ئەو لە دەقێکی ترو وەڵامی هەموو ئەوانەوە داتەوە کەمەبەستەکانی بەمەستگەلی راهیبێکی دوورە پەرێز دەچوێنن، ئەمە ئەو وەسفەیە کە زۆرێک لەراڤەکارە باوەکانی سپینۆزا بەکاری دەهێنن. ئەو بنەمایەی کە عەقڵ لەنێوان خەڵکدا کۆدەکاتەوە ئەو زوهدە نییە لەهەمووپەیوەست بوونێک بە سروشتی ئەسڵی مرۆڤەوە، بەڵکو بەدێهینانی هەموو لایەنەکانی

ئەو سروشتەیە بەرێبەری عەقڵ، بەکامڵترین جۆر. (ئـــەوەی بـۆ چـەسـپـانـدنـی ئـەزمـوون وتمان بەروونی وا لە هەموو خەڵک دەکات لێکترنزیکببنەوە لەسەر ئەو وتـەیـەدا مرۆڤ خودایە بۆ مرۆڤی بـرای»[39]. لەگەڵ ئەوەشدا دەگمەن رووبدات. خەڵک گوێڕایەڵی عەقڵ بن، ئەوان لەژیانی خۆیاندا بەگوێرەی سیستمێکی بنیانراو لەسەر ئیرەیی‌و ناکۆکی بەڕێوەدەچن، لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانن ژیانێکی گۆشەگیرانە بژین، بەو پێیەی کەپێناسەی مرۆڤ ئاژەڵێکی کۆمەڵایەتییە جێگەی ڕەزامەندی هەمووە، بەڵکو ژیانی کۆمەڵایەتی بۆ مرۆڤ تاڕادەیەکی دوور زیانەکانی لەسەر لادەبات، باگاڵتەجاڕەکان ڕقی خۆیان بکەن بەپێکەنینی گەمژانە بە بارودۆخی مرۆڤ، بالاهوتییەکانیش رایبگەیەنن، باستایشی ژیـانـی گـەمـژانـەی دەشـتـەکـی مـرۆڤ بکەن بـەگـوێـرەی تـوانـایـان، بـاڕق بـدەن بـەمـرۆڤ، و ستایش بۆ بـەئـاژەڵا، پاش هەموو ئەوانە، ئەوەی دەبینن، مرۆڤ دەتوانێت بەشێوەیەکی گونجاو پێویستییەکانی زیاتر بەهاوکاری یەکتر دابینبکات، تاکە ئامرازێک بۆ ڕزگاربوونیان

لەو مەترسیانە لەهەموو لایەنێکەوە یەکخستنی هێزیانە»[40].

رەنگە زیادەڕۆی نەکەین لە راڤەکردندا ئەگەر وتبێستمان سپینۆزا لە پەیوەستبوونی بەهاوکاری لەنێوان خەڵکداو بەوەفابوونی زیاتر لە پێویستییەکانیادا لە هەمان کاتدا بەرگری لە شارستانیەتی پیشەسازی نوێ دەکات، یەکەمین دەرکەوتە رێ بۆ خۆشکراوەکانی بینیوە، سەرەتاش رەخنە لەوانەش دەگرێت کە بالۆرە بۆ رۆژانە گۆشەگیری مرۆڤ و پشتبەخۆبەستنی لێدەدەن، خۆی دەکات بەداکۆکیخوازی پرەنسیپی دابەشکردنەکار، بەدڵنیاییەوەو هەروەها وەک لەدوایدا دەبینین ئەوە بەتوانایە لەبەدیهێنانی کەماڵی مرۆڤ زیاتر لەژیانی گەمژانەی دەشتەکی.

لایەنە چاك و خراپەکان لەتیۆری ئەخلاقدا

سروشتییە گرفتی چاک و خراپ بەهەر میتۆدێکی ئەخلاقی بوروژێنرێت، کە بانگەشە بۆ دامرکاندنەوەی هەڵچونەکان، هەڵوێست وەرگرتن لەمەڕ ئەم میتۆدانە بەخراپە لە

ڕەواقییەکانەوە شتێکی باوە، ئایا مرۆڤ بانگهێشت نەکراوە، بۆئەوەی سەرنج بخاتە سەر وزەی خۆی لە سەپاندنی هەڵچونەکانو دامرکاندنەوەکانیداو لەکۆنترۆڵکردنی خۆیدا عەقڵی بەکاربهێنێ، لەبری قۆزتنەوەی ئەم وزەیە لەزاڵبوون بەسەر ئەو هۆکارە دەرەکیانەدا، کە گەیشتوون بەم هەڵچوونە، یاخود عەقڵی خۆی بەکار بهێنێ بۆ کۆنترڵکردنی ئەو جیهانەی دەوریانداوە؟ ئەم جۆرە میتۆدانە لەڕەواقیەکانەوە دەستپێدەکات بە سپینۆزا، گونجاوە بۆ ئەو کەسانەی کەدەستەپاچەن لەگۆڕینی جیهانی دەوروبەریانو هەوڵیاندەخەنە سەر گۆڕینی خۆیان، جیهانی ناوەوەیان دەکەن بەتەختەی شانۆی چالاکیەکانیان، چونکە ئەوان ناتوانن خاوەنی دەسەڵات بن، تەنها لەجیهانی خۆیاندا نەبێ.

لە تیوری سپینۆزا لە دامرکاندنەوەی هەڵچونەکاندا زۆر ڕەگەز هەیە، کۆمەکی ئەم جۆرە ڕەخنەیە دەکەن، هەندێکجار بە زمانێک دەدوێت کە سروشتی خراپ دەبەخشێت ڕاستەوخۆ وەکو لە نامەی ژمارە30دا هاتووە

تێدا لەبارەی شەڕی نێوان هۆڵەنداو ئینگلتەراوە قسە بۆ ئۆلدینبرگ دەکات شەڕێک کەپێی ڕازی نین‌و بەوە، بەڵام من نە پێکەنیم دێ و نەگریان، بەڵکو پاڵم پێوە دەنێت بۆ فەلسەفە کاری و سەرنجدان لە سروشتی مرۆڤ ئەگەر باوەڕم وانەبێت من مافی گاڵتەکردن بەسروشتم نییە، هەرەچەندە بیر لە خەڵک دەکەمەوە حاڵیان وەک حاڵی هەموو هەبووەکانی تر وەهایە، شتێکی تر نیین جگە لە بەشێکی سروشتی، لەوەدا من نازانم چۆن ئەو بەشانە لەگەڵ گشتدا دەگونجێن و پێ بەپێ لەگەڵی دەڕۆن، چۆن هەر بەشێک پەیوەست دەبێت بەوانی ترەوە.

ئێستا من بۆ هەر کەسە و ئازادی ڕەوا دەبینیم بە گوێرەی سروشتی خۆی بژی».

بێگومان ئەوە دیدێکی نێگەتیڤە بۆ دیاردەیەک دانی پێدادەنێت، کە شەڕ و ئەوەیش جەنگە، بەڵام دەیخاتە ئەستۆی لاوازی شاراوە لە خەڵک و ناکرێت گۆڕانکاری تێدابکرێت. تێڕوانین نێگەتیڤ وەک لەم دەقەدا روونە، پەیوەستنە بەڕامان لە کارەکان لە سروشتە پێویستی یەکەیدا، یان لەدیدی ئەزەلەوە، خۆلێ لادانی نییە، بۆئەوەی

ڕواڵەتی لاوازی لەسەر خەڵکی بچووک لاببات هەموو ڕووداوێک دەبەسێتەوە بەڕەوتی پێویستی ئەزەلی سروشتەوە، ئەوەش لەشیکردنەوە و فەلسەفەکاریدا کارێکی دروست و ڕێگا پێدراوە، بەڵام ئەگەر بوو بەگوزارەکردن لە هەڵوێستی فەیلەسوفی، ئەوا ئەو دەگات بەنکوڵیکردن لە بوونی مرۆیی خۆی و وازپێهێنانی لەبەشداریکردنی کردەیی ژیانی خەڵکی تردا، ئەوەی ڕوونە ژیانی پراکتێکی ئێمە جۆرە دەستبەرداربوونێکی ئارەزوومەندانی کاتی دەخوازێت لەدیدی ئەزەلی و گرنگیدان بەوەی ئەوی تر لەبەشێکی ڕووداوەکاندا، و لەجیهانی هەڵچوونەکاندا بە ئەو بەها مرۆییانەشەوە کە تێدایە هیچ ئینتمایەکی بۆ سروشتی شتەکان نییە، بەڵام گوزارشت لە کێشە ئەسڵییەکان لەژیانی مرۆڤدا دەکات.

لە لایەکی ترەوە ڕاستە عەقڵانیبوون و تێگەیشتن لە هۆکارەکان هەنگاوێکی گەورەیە بۆ ڕزگاربوونمان لە گرفتەکانمان، بەڵام دواین هەنگاو نییە، تێگەیشتن و مەعریفە بەس نین، بەڵکو لە کورتکردنەوەیاندا جۆرێکن لە نێگەتیڤ، بەڵکو پێویستە کاملبکرێن بەهەوڵی

گۆڕینی پۆزەتیڤانەی هەلومەرجی دەرەکی ئەو هەوڵەش ئینتیمای بۆ بواری پراکتێک دەبێت، نەک بە تەنها بۆ بواری عەقڵ، سەرەڕای هەموو ئەوانە دەتوانین بڵێین تۆمەتی خراپ ناتوانرێت بەتەواوی بسەپێنێری بەسەر فەلسەفەی ئەخلاقی ئسپیۆزادا، لەم فەلسەفەدا رەگەز گەلێکی چاک هەیە کەنکۆڵی لێناکرێت، ئەو لە زۆربەی ئەو متیۆدانە جیا دەبیتەوە کە بانگەشە بۆ دامرکاندنەوەی هەڵچوونەکان بە عەقڵ دەکەن، ئەم بانگەشەکردنە لەلای ئسپیۆزا لەسەر بنەمای گۆشەگیری «زهد» بونیادنەنراوە، بەڵکو جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە هیچ لتێکچوونێک لە خۆناگرێت و ئەرکی مرۆڤیشە بە گوێرەی توانا هەموو رەگەزە سروشتیەکانی خۆی رازیبکات، با لەوە بارەیەوە تێبینی ئەوە بکەین ئەو پرەنسیپە بنەڕەتییەی کە لەجیانەیەوە هەموو رواڵەتەکانی رەفتاری مرۆڤ دەکات، پرەنسیپی بەردەوامبوونە لە بووندا، ئەمەش لە خۆیدا پەرنسپی کاراییە، لەکاتێکدا هەر شتێ کردەوەی مرۆڤ پەکبخات بەشەڕی دەزانێت، سەرەڕای ئەوەش بەبایەخەوە دەڕوانێتە

هەوڵی مرۆڤ بە سودی تایبەتی خۆی، نکۆڵی هیچ رەگەزێک لە رەگەزەکانی ژیانی هەستی ناکات، مەگەر زاڵبێت بەسەر عەقڵدا، ئەوە شتێکە هیچ فەلسەفەیەکی بونیادنراو لە سەر پرەنسیپی کارایی رەهای مرۆڤ نکۆڵی لێناکات، وەک پێشتر نییمیان جەخت لەسەر بەهای کۆمەڵایەتی دەکاتەوە بەشێوەیەک کە مشت و مڕهەڵناگرێت، وەگریدانێکی روون لەنێوان رابوونی مرۆڤ بۆ ژیانی خۆی و لەنێوانی پوەیەندییە کۆمەڵایەتییەکەیدا لەوانی ترەوە هەیە، لەوەشدا رەگەزێکی پۆزەتیڤی روون هەیە. ئەم رەگەزە پۆزەتیڤەکە خۆی کردنەوە لە جەختکردنەوە لەبەها کۆمەڵایەتییەکاندا دەنوێنی لەگەڵ ئەمەشدا هەروەک دودان تێبینی کردووە، پشت ئەستورە بەدەست پێشخەری کەسایەتی، لەمیتۆدی ئەودا سروشت بەرەوتی چارەنووساسازی خۆیدا دەڕوات و هیچ قورسیەکی لەسەر مرۆڤ یان بایەخی بۆ ئامانجەکانی نییە، ئەخلاق هیچ مانایەکی نییە، تەنها ئەوەنەبێت نەسیمێکە بەدەستپێشخەری کەسێتی هەڵدەکات، کە خەڵک لەناو کۆمەڵگەدا

لەسەر بنەماکەی هاوکارن[41]، بە دەربڕنییێکی تر هاوکاری کۆمەڵایەتی لەم دۆخەدا هێزی بەرگر یخوازانەی خۆی لەتاکەوە وەردەگرێت، سەرئەنجام دەبێت لەسەر سیستمێکی خودی تاک بونیادبنرێت. نموونەی ئەم سیستمە خودییە درێژکراوەی بەرزترین ئاستە کە عەقڵی مرۆڤایەتی پێیگەیشتووە ئەو عەقڵەش بە تەنها لای ژمارەیەکی کەمی خەڵک هەیە، هەر ئەوەش مرۆڤ ناچاردەکات دان بەوەدا بنێت، کە ئەخلاق لای سپینۆزا بەرەو کەمی دەڕوات نەک زۆری سەرەڕای داننانی تەواوی بە سروشتی مرۆڤدا، مەرجگەلێک بۆ ئەخلاق دادەنێت تەنها ژمارەیەکی کەم پێیدەگەن، ئەم گرفتە بوو بە بابەتی پرسیارێک کە سلیڤان زاک کتێبەکەی خۆی بەناوی «ئەخلاق لای سپینۆزا » پێهێنا، مەبەستم ئایا میتۆدی ئەخلاقی سپینۆزا دیموکراتی بووە، یان ئەرستۆکراتی؟ لەوەدا سەودایەکی دیموکراتیانە هەیە، کە هێرش دەباتە سەر دەسەڵاتی ئاینی ئەگەر رواڵەتەکانیشی بێت، هەروەها لە جەختکردنەوەیدا لەسەر ئەوەی کە دڵی مرۆڤ بەتەنها دەستەبەری ئەوە دەکات، کە

مرۆڤ بەرەو رێگای دروست و هەموار ببات، بەڵام سەودا ئەرستركراتیەكەی روونە، لەوەدا دەردەكەوێت كە جەخت لەسەر ئەوەدەكاتەوە، كە ئامرازی رزگاربوون مەعریفەیەكی عەقڵییە، كەئەوەش لای ژمارەیەكی كەمبوونی هەیە[42] ئەوەها مرۆڤ پەناگەیەك نادۆزێتەوە بۆ ئەوەی بلێت». میتۆدی ئەخلاقی سپینۆزا جۆرێك جیاكاری لەنێوان ئەخلاقی سەردار و كۆیلەدا دەكات، ئەگەر لەو وەسفانە رابمێنین كە سپینۆزا لەبارەی ئەخلاقی میتۆده لاهۆتیەكاتەوە قسەی پێدەكات، بەوانەی وەكو سزا و پاداشت و بەڵێن قۆزتنەوەی هەشتی خەڵك و رووپاییكردن بۆ هەڵچوونەكانیان، ئەوا بە روونی دەبینین ئەو وەسفانە لەلای سپینۆزا گوزارشت لە ئەخلاقی كۆیلە دەكەن، لەكاتێكدا دەبینین بانگهێشتی تەواوی خەڵك دەكات بۆ وەرگرتنی ئەو جۆره ئەخلاقە، چونكە دەستەبەری گەیاندنیان بەرێگەی هەموار و دروستدەكات، دەبینین ناوەستی بەوەوە كە جەختبكات لەسەرئەوەی رێگایەكی تر بۆ دەربازبون هەبێت، بۆ خۆی جۆرەكارێكی رەها دادەنێت و لەبەرئەنجامەكانی

نایکات، کە لەمەدوای کارەکەدا دێت، بەڵکو لەبەر ئەو دەیکات پاداشتی چاکەکاری چاکەکردن خۆیەتی، دان بەوەدا دەنێت کە گشت دەستەپاچەیە لەبیرکردنەوەیی دەستەبەری گرێدانی هەڵچونەکان بەرەوتی پێویست و سروشتیدا بکات، کەواتە گشت دەبێت ئەخلاقی تایبەت بەخۆی هەبێت، کەتێدا مرۆڤ لە هەڵچوون رزگاری نابێت بە هەڵچوونێکی تر نەبێت بەهێزتر بێت لە خۆی، بەڵام تایبەت یان سەردار مەعریفە ئامرازەکەیەتی بۆ چاکەکاری و بەختەوەری لەپەیڕەوکردنی عەقڵدا و رزگاربوونی لە دانەنان بە پێویستیدا[43] هەموو ئەوانەی ژمارەیەکی کەم دەتوانن پێی بگەن، ئەگەر بەرزترین شتەکان وەک لە دەربڕینی پێشودا وتمان کە کتێبی ئەخلاقی کۆتایی پێهێنراوە نارەحەتترین و دەگمەنترنییان، بەمجۆرە گفتوگۆ کەلەسەر پرسی نێگەتیڤ و پۆزەتیڤ لای سپینۆزا مۆرکێکی دیالەکیتکی روونی لەخۆگرت، سەبارەت بە پرسی دیموکراتی وئەرستۆکراتی لەم ئەخلاقەدا، لەدڵنیاییەوە بۆ دڵنیاییەکی تر لەبەرزترین ئاستدا.

له دیدی ئێمەدا بۆچوونی پێشوو سەرەڕای ڕواڵەتی دەشتەکییانە دوایین وتەی ئەم بابەتە نییە، هێشتا لە تواناداا هەیە بووترێت ئەو نمونە باڵایە کە سپینۆزا بۆ ئەخلاق باسی دەکات، سەرەوری عەقڵە، نەک ئەرستۆکراتی بە هەموو رووەکانییەوە وە نیاز خراپ نییە بۆ بەشێکی گەورەی مرۆڤ، چونکە عەقڵی مەزن کە ئەم خەسڵەتەی هەیە ئەگەر لەرووی پراکتیکەوە بۆ هەمووان فەراهەم نەبێت، ئەوا لەرووی تیوەرییەوە فەراهەمدەکرێت بۆ هەمووان، بەڵکو مەعریفە لەرووی تیورەییەوە، نزیکترین نموونەی باڵایە بۆ دەست پێداگەیشتنی هەمووان هەر وەک گوتمان ئەوە وەک پارەو ماڵ نییە هەتا پشکدارەکانی زۆرترین بڕەکەی کەمتربێتەوە، بەڵکو تاکە ئامانج ئەوەیە هەمووان بەشداری تێدا بکەن و هەتا بەشداریکردن تێدا زۆرترین بێت ئاسۆکانی فراوانتر دەبێت، بەراستە ئەمە لەڕووی پراکتیکەوە کارێکی بەد ینەهاتووە، چونکە مەعریفە تەنها بۆ کەمێکی دەگمەن نەبێت فەراهەم نابێت، بەڵام نموونەی باڵا بۆ مەعریفە، لەپرەنسیپدا ئاسانترین نمونەی

دەست پێڕاگەیشتنە، هـەروەک چۆن لـەرووی پراکتیکەوە پێگەیشتنی سەختترە لەسەر بنەمای ئەم سروشتە تایبەتە بۆ نمونەی مەعریفە لە تواناماندا هەیە کێشە بە هەمووان و لەنێوان جەمسەرەکانیدا لەم کەشتییە بڵندەدا.

سەرچاوە:

-اسبپنوزا د. فوئاد زکریا» سلسله الفکر المعاصر»
الطبعه الپانیه 1981 ص 196-220.

ئـــەخلاق

وەرگێڕانی: ئارام جەمال سابیر

«لەسەر بوونەوەرە مرۆییەکان دەنوسم، وەک ئەوەی من لە بارەی هێڵەکان و رووتەختەکان و جەستە بەستووەکانەوە بنوسم. سووربووم لەسەر ئەوەی گاڵتە و لاقرتێ، یان نەفرەت یان بوغزو قین لەکارەکانی مرۆڤ هەڵنەگرم، بەڵکو تێیانبگەم، هەربۆیە روومکردە هەستو سۆزەکان.. نەک لەبەرئەوەی بەدکارو بەزیانە لەسروشتی مرۆڤدا، بەڵکو بەوەی چەند خەسڵەتێکی پێویستە بۆ مرۆڤ وەک پێویستبوونی گەرمیو ساردی، زریانەکانو هەورەبروسکەو هەموو ئەو شتانەی لەسروشتی کەشوهەوا دەچن».

هەرچەندە من هەندێکجار مایەپووچی ئەو ئەنجامانە دەبینم کە بە عەقڵ و بیرکردنەوەی سروشتیانەی خۆم پێیانگەیشتوم، بەڵام ئەم مایەپووچییە جگە لەتۆخکردنەوەی قەناعەتێک هیچی تری بۆ ناکرێت، ئەویش بەختەوەربوونمە لەبیرکردنەوەداو خڕکردنەوەی زانیارییەکانە، چونکە کاتەکانی خۆم بەحەسرەتو حوزنەوە بەفیڕۆنادەم، بەڵکو دەیانخەمە خزمەت ئاشتیو دڵسافیو خۆشنودییەوە».

ماده و عەقڵ

شادیی و ئازار یان بۆ رازیکردنی غەریزەن یان بۆ پەکخستنی، ئەم دووانە نابنە هۆکار بۆ حەز و ئارەزووەکانمان بەڵکو ئەنجامی ئەون، ئێمە لەبەئەوە حەز لە شتەکان ناکەین چونکە شادمانمان ناکەن، بەڵام دڵخۆشمان دەکەن لەبەرئەوەی ئێمە حەزمان لێیانەو ئەمەش هیچ دوودڵییەک هەڵناگرێت.

دیارە ئەمەش ئەوەی لێدەکەوێتەوە کە نابێت مرۆڤ خاوەن ئیرادەی ئازاد بێت، چونکە ئەوە زەرورەتـی مانەوەیە بڕیار لەسەر غەریزە دەدات و غەریزەش بڕیار لەسەر حەز و ئارەزو دەدات، ئارەزووش بڕیار لەسەر هزرو کردە دەدات. بڕیارەکانی عەقڵ شتێک نین، جگە لە حەزو ئارەزووەکان، لەعەقڵدا ئیرادەی رەهاو ئازاد نییە، هۆکارێک هەیە عەقڵ ئاڕاستە دەکات لەئیرادەی ئەم شت یان ئەو شتدا، ئەم هۆکارەش لەلایەن هۆکارێکی ترەوە ئاڕاستە دەکرێتو ئەمیش لەلایەن هۆکارێکی ترەوەو ئیدی مەسەلەکە تا ناکۆتا بەمجۆرە دەڕوات، خەڵکی پێیوایە ئەوان ئازادن لەبەرئەوەی پەی بەحەزو خواستەکانیان دەبەن، بەڵام ئاگایان لەو هۆکارانە

نییە وایانلێدەکات حەزبکەن‌و دڵیان بۆ شتەکان لێبدات. ڕەنگە بشێت بەراوردی نێوان هەست‌و ئیرادەی ئازاد بەو بەردە بکەین کەدەهاوێژرێتە ئاسمان، ئەگەر تۆزقاڵێک هەست بەو بەردە ببەخشرێت وادەزانێت لەکاتی فڕێدانەکەی‌و هەڵکشانی بۆ ئاسمان ئەوە خۆیەتی بڕیار لەسەر ڕێڕەوی هاویشتنەکەی دەدات، هەر خۆشی دیاریکەری ئەو شوێن‌و کاتەیە کە تێیدا دەکەوێتەوە سەر زەوی. عەقڵ‌و ئەخلاق چێژی گواستنەوەی باری مرۆڤە لەحاڵەتێکی چۆڕە کەماڵەوە بۆ حاڵەتی هەرە مەزنی کەماڵبوون. ئازاریش گواستنەوەی باری مرۆڤە لەحاڵەتێکی مەزنەوە بۆ حاڵەتی هەرە کەمی کەماڵبوون. من پێیدەڵێم گواستنەوە چونکە لەخودی چێژ خۆیدا کەماڵبوون نییە: ئەگەر مرۆڤ بەکەماڵی لەدایکبووایە ئەوکات هەستی بەسۆزی چێژ نەدەکردو، پێچەوانەکەی ئەمەش مەسەلەکە ڕوونتر دەکات.

من بەهۆی عاتیفەوە لە بارودۆخەکانی جەستە تێدەگەم کە هێزی بزووتن تێیدا زیاد و کەم دەکات، کە ئەمەش بۆخۆی یان

ئەوەتا یارمەتیدەرێکی ئەو هێزە دەبێت، یان بەپێچەوانەوە سنوربەندی دەکات، لەهەمانکاتدا بەهۆی عاتیفەوە لەو بۆچوونانەش تێدەگەم کەهاوشانن لەگەڵ ئەو بارودۆخەدا. هەرهەمان تێگەیشتنم بۆ کاری چاکەو هێزیش هەیە. چەندێک توانای مرۆڤ زیاد بکات لەوەی خۆی بهێڵێتەوەو بگەڕێت بەشوێن ئەوەی سوودی پێدەگەیەنێت ئەوەندە کاری چاکەشی زیاددەکات. مرۆڤ شتێک فەرامۆش ناکات سوودی پێببەخشێت مەگەر ئەوەتا داوای خێری زیاتری لێکردبێت. ئەگەر عەقڵ داوای شتێکی نەکردبێت ناکۆک بێت لەگەڵ سروشتدا، لەبەرئەوە دەبێت هەموو مرۆڤێک خۆی خۆشبوێت، بەشوێن ئەوەوە بێت سوودی پێدەگەیەنێت، هەوڵی هەموو ئەو شتانە بدات کە بەراستی دەیبەن بەرەو حاڵەتی هەرە مەزنی کەماڵبوون. پێویستە هەموو مرۆڤێکیش چەندێکی توانی هەوڵی مانەوەی خۆی بدات. هەوڵدان بۆ تێگەیشتن بناغەی یەکەمو تاکە بناغەیە بۆ چاکەکاری. عاتیفە کەڵکەڵەیەکی کەموکوڕو ناتەواوە. بەجۆرێک نابێت گەرمایی حەزو ئارەزوو وابکەن لەو

کەڵکەڵەیە کەمبکەنەوە، هەروەها نابێت تیشکی کەڵکەڵەکەش لەحەزو ئارەزوو کەمبکاتەوە، چونکە عاتیفە وەک عاتیفە نامێنێتەوە ئەگەر لەمێشکدا بیرۆکەیەکی روونو ئاشکرای لەبارەوە بۆ دروستبکرێت.

سەرچاوە:

1.سبینوزا، مقتطفات « الآخلاق مؤیده بالدلیل الهندسی» ترجمە د. فتح الله المشعشع. 1665م

2. Brauch Spinoza(1632–1677) فەیلەسوفی هۆڵەندی.

چاکە و خراپە چییە

وەرگێڕانی: شاسوار کەمال مەحمود

بۆئەوەی بزانین چاکە و خراپە چییە، بەم شێوەیەی خوارەوە دەستپێدەکەین:

هەندێک شت لەناو تێگەیشتن و بیرکردنەوەی ئێمەدا بوونیان هەیە، کە لە سروشتدا بوونیان نییە، کەواتە ئەو شتانە داهێنراوی ئێمەن، بەمەبەستی تێگەیشتن لێیان. لەنێوان ئەو شتانەدا: ئێمە باس لەهەموو پەیوەندیەکان دەکەین کە سەرچاوەن بۆ شتی جیاواز ئێمە بەو شتانە دەڵێن (Entia Rationis – واتــە: شتە عەقڵیەکان). ئێستا پرسیارەکە بریتییە لەوەی: ئایا چاکە و خراپە پەیوەندیان بە (عەقڵ)ـەوە هەیە، یاخود بە (واقع) ـەوە. لەو سۆنگەیەوەی چاکە و خراپە دەچنە خانەی پەیوەندیەکانەوە، دەبێت پەیوەندیان بە شتە عەقڵیەکانەوە هەبێت، چونکە نازانین چاکە چییە بەبێ ئاماژەکردن بەشتێک (سەرچاوەیەک) کە چاک نییە. کەواتە ئێمە ئەڵێن ئەو پیاوە خراپە بە بـەراود بەپیاوێک کە باشە، یان ئەو سێوە خراپە بە بەراورد لەگەڵ سیوێکی تردا کە خراپە.

هەموو ئەو تێگەشتنانەی سەرەوە، ناتوانرێت بوترێن ئەگەر شتی باش بە بەراورد لەگەڵ شتی خراپ بوونیان نەبێت، کەواتە کاتێک ئێمە ئەڵێن

ئەو شتە باشە، ئەوا ئێمە تەنها دڵنیایی دەدەینە ئەو تێگەیشتنەی خۆمان کە لەبارەی ئەو شتەوە هەمانە. هەروەک پێشتر وتمان شتەکان پێویستە لەگەڵ مانا تایبەتیەکەی بەرابمەرەکەیاندا بڕۆن لەپێناو دروستکردنی ناوەڕۆکێکی تەواودا.

ئێستا دوای ئەو شیکردنەوە کورتە چەمکی (چاکە) و (خراپە)مان بۆ ڕوونبۆوە، بەڵام بۆ زیاتر ئاشنابوون ئەم چەند سەلماندنانەی خوارەوەش ئاماژە پێ دەکەم:

*هەموو دروستکراوێک لە سروشتدا یان (شت Things)ـە یان جوڵە (Action)، بەڵام چاکە و خراپە نە شتە نە جوڵەیە، کەواتە چاکە و خراپە لە حەقیقەتدا بوونی نییە.

*ئەگەر چاکە و خراپە (شت یان جوڵە) بن، پێویستە پێناسەیەکیان هەبێت.

بۆ نمونە (باشی پیتەر، یان خراپی مایکڵ) ناتوانرێت پێناسە بکرێن وەک بەشێک لە ناوەڕۆکی کەسایەتی (پیتەر و مایکڵ)، واتە بەبێ گەڕانەوە بۆ (پیتەر و مایکڵ) لەو (چاکە و خراپە)یەیان ناگەین، بەمەش چاکە و خراپە نە (شت)ن نە (جوڵە)ن لە سروشتدا لەم سۆنگەیەشەوە بوونیان نییە.

چاكە و خراپە چییە

مافی سروشتی و یاسای سروشتی
لای هۆبز و سپینۆزا

محەمەد عابر ئەلجابری
وەرگێڕانی: ئارام جەمال سابیر

فەیلەسوفی ئینگلیزی تۆماس هۆبز لەدیارترین دامەزرێنەرانی تیۆرەی «مافی سروشتی» بوو. ئەم تیۆرەیەی لەکتێبە بەناوبانگەکەیدا «لیفیاتان» Léviathanدا باسکردووە، کە ساڵی 1651 نوسیویەتی. هۆبز لە بیرۆکەیەکی نوێوە دەستیپێکرد، کە لەکاتی خۆیدا بە»دۆخی سروشتی» ناسرابوو... لەکاتی دەرکەوتنی بیرۆکەی «پەیمانی کۆمەڵایەتی»دا گریمانەی «دۆخی سروشتی» خستەڕوو، بۆئەوەی لەسەر بنەمایەکی «ماقووڵو بەجێ« دیاردەی کۆمەڵبوونی مرۆڤو شارستانێتی مرۆیی دابمەزرێنێتو بتوانێت، لەرابوردوویەوە، ئەو شتە پێشکەشی ئێستا بکات تا لەهۆشیاری خەڵکدا یارمەتی چاندنو چەسپاندنی چەمکەکانی نوێگەرییو تازەگەریی بدەن، چونکە بەبێ ئەو جۆرە دامەزراندنە، کە بنەماگەلی تێپەڕاندنە دیالەکتیکییەکەی لەکەلەپوردا «کەشفو سەقامگیردەکات» (کە مەبەستی لە نەفیو سەلماندنە، پاشان نەفیکردنەوەی نەفیو هێشتنەوەو پارێزگاریکردن لەسەلماندن بەشێوەیەکی تازە) خواستی نوێگەرییو

تازەگەریی لەمێشکی خاوەنەکانیدا وەک شتێکی یۆتۆپیایی دەمێنێتەوە. لەو چوارچێوەیەدا گریمانەی «دۆخی سروشتی» وەک زەمینەیەک بۆ ئەو دامەزراندنە خرایەگەڕ. وەختێک هۆبز دەڵێت «مرۆڤ گورگە بۆ مرۆڤ» بەمە گوزارشت لە»جەوهەری دۆخی سروشت» دەکات، چونکە دۆخی سروشتی، کەمرۆڤ تێیدا لەئازادییەکی رەهادا ژیاوە، دۆخی جەنگێکی بەردەوامە لەنێوان مرۆڤو مرۆڤی برایدا. لەو دۆخەدا مافی سروشتی مافی دابینکردنی ئارەزووەکانو تێرکردنیانە. لەمبارەیەوە هۆبز دەڵێت «مافی سروشتی» کەنوسەران هەر پێیدەڵێن دادگەریی سروشتی natural justice بەواتای: ئازادی کارکردنی هەریەکێک بەهەموو توانایەوە، چۆنی پێخۆشە، لەپێناو پاراستنی سروشتە تایبەتیەکەیدا، بەواتایەکی تر لەپێناو پاراستنی ژیانە تایبەتیەکەیداو ئەنجامدانی هەموو ئەو شتانەی، بەپێی مەزەنەی تایبەتیو عەقڵی تایبەتی خۆی، گونجاوترین ئامرازە بۆ بەدیهێنانی ئەو مەبەستە.

ئەمەش سەبارەت بە»مافی سروشتی»

کەجیاوازە لە»یاسای سروشتی». «هۆبز»یش دێت جیاکارییەکی یەکلاکەرەوەیان لەنێواندا دەکــاتو دەڵــێـت» مـەبـەسـتـی مـن لـەوشـەی «ماف - Right» ئەو ئازادییەیە کەدراوەتە هـەمـوو مـرۆڤـێـک، بـۆئـەوەی بتوانێت توانا سروشتییەکانی خۆی بەگوێرەی عەقڵە ساغڵەمو تەندروستەکەی خۆی بەکاربهێنێت، پاشان ئـەو بناغەیەی مافی سروشتی شانی خۆی لەسەر دادەدات، ئەمەی خـوارەوەیـە: هەموو مرۆڤێک خاوەن تواناو تەقەللایە بۆ پاراستنی ژیانو ئەندامەکانی. مادامەکی مافی مانەوە بۆ هەموو مرۆڤێک هەیە، لەبەرئەوە دەبێت مافی بەکارهێنانی ئامرازەکانیش هەبێت، واتە هەر شتێک دەخوازێت بابیکات، چونکە بەبێ ئەوە ناتوانێت بمێنێتەوە.

لـەروانـگـەی ئـەمـەوە مافە سروشتییەکان بۆ مـرۆڤ چـوار دانــەن: مـافـی مـانـەوە یان پـارێـزگـاریـکـردن لـەخـود. مافی بەکارهێنانی هەموو ئەو ئامرازانەی مافی مانەوە دابیندەکەن. مافی بڕیاردان لەسەر ئەو ئامرازە زەرورییە هەمەجۆرانەی دەستەبەری مافی مانەوە دەکەنو

مەترسی دووردەخەنەوە. مافی دەستخستنە سەر هەر شتێک کە (دەست) بیگاتێ: «سروشت لەهەموو شتێکدا مافی داوەتە مرۆڤەکان، لەبەرئەوە شتێکی رەوایە بۆ هەموو مرۆڤێک هەموو ئەو شتانە بکات، کەیارمەتی مانەوەی دەدەن».

ئەمە لەبارەی «مافی سروشتی»یەوە، بەڵام «یاسای سروشتی» ئەو یاسایەیە، وەک رێسایەکی هەڵقوڵاوی ناو عەقڵی مرۆڤ، کەناهێڵێت خەڵک ئەو چەشنە کارانە ئەنجامبدەن کە بەمردنیان کۆتایی دێت، ئەو مردنەی کەهەر دەبێت ئەوان بەرەو لای خۆی راکێشێت لەبەرئەوەی هەموو یەکێک لەوانە پابەندن بەسەرجەم مافەکانیانەوەو دەستبەرداریان نابن. هۆبز دەڵێت: پێویستە لەگەڵئەوەشدا جیاکاریی هەبێت لەنێوان مافو یاسادا، چونکە ماف پشت بە ئازادی دەبەستێت، ئازادی مرۆڤ لەوەی کارێک بکات یاخود نەیکات. لەکاتێکدا یاسا تەنها پەیوەندی بەیەکێکیانەوە هەیە (یان ئەوەتا بیکات، یان نەیکات)، ئەوە یاسایە ئەو کردەیە دیاریدەکات، هەروەها جیاوازییەکی

گەورە لەنێوان یاساو مافدا هەیە، کە لەجیاوازی نێوان «زۆرلێکردن- الالـزام»و «ئـازادی – الحریە» دەچێت لـەوەی هەردووکیان لەیەک بابەتدا ناکۆکبن بەیەکتر. »مافی سروشتی»، کەسروشت دەیبەخشێت، هەموو شتێک دەداتە مرۆڤ، بەڵام «یاسای سروشتی»، کـەزادەی سروشتی عەقڵی مرۆڤ خۆیەتی رێگەیەکی زۆر لەبارو گونجاو بۆ پاراستنی مافە سروشتییەکان دیاریدەکاتو لەسەرووشیانەوە مافی مانەوەیە. عەقڵ مرۆڤ بـەرەو بیرۆکەیەکی زۆر گرنگ پەلکێشدەکات کەبیرۆکەی تەنازولکردنە لەمافە سروشتییەکەی خـۆی، کـە ئـەویش ئازادیـی هەڵسوکەوتکردنە بەبێ هیچ کۆتوبەندێک، لەگەڵ دەستـەبـەرکـردنـی ئاشتی لـەگـەڵ ئەوانیتردا، کەئەمەش بەواتای وازهێنانە لەکوشتو بڕینو رزگاربوون لەچنگ ترس. ئەم تەنازولکردنە لە «مافی سروشتی» بریتییە لەبناغەی دەوڵەت، بریتییە لـەو پەیمانە کۆمەڵایەتییەی ئەگەری پێکهاتنی دەوڵەت دەڕەخسێنێت.

لـەو فـەیلـەسـوفـانـەی بـیـرۆکـەی «مـافـی سروشتی»یان وەگـەڕخستووە فەیلەسوفی

هۆڵەندی بەناوبانگ بارۆخ سپینۆزا (1632–1677)یە. ئەم فەیلەسوفە کتێبێکی بەناوبانگی بەناوی «نامەیەک سەبارەت بەلاهوتو سیاسەت»ەوە نوسیوەو لەناوەڕۆکدا دەڵێت: ئازادیی کاری فەلسەفی نابێتە مایەی ترس بۆ سەر تەقوا (ئاین) یان ئاسایشی دەوڵەت، بەڵام بەنەهێشتنی ئەم ئازادییە خودی ئاسایشی دەوڵەتو تەقوا هەردووکیان.

لە یەککاتدا لەناودەچن

سپینۆزا مەبەستی نامەکەی لەدوو شتدا دیاریکردووە: یەکەمیان، «فەلسەفەو لاهوت (ئاین) لەیەکتر جیابن، هەروەها لاهوت راشکاوانە ئەوە رابگەیەنێت کە «ئازادیی کاری فەلسەفی» بۆ خودی هەر تاکێک خۆی بەجێدەهێڵێت». لێرەدا لەپاڵ ئەو فەیلەسوفە هۆڵەندییەی لەسەدەی هەڤدەدا ژیاوە، بەهەمان ئەو بیرۆکەیە دەگەینەوە، کە ئیبن روشد پێش ئەو بەپێنج سەدە لەکتێبەکانیدا بەرگری لەبیرۆکەی سنوربەندیی نێوان ئاینو فەلسەفە کردووە.

دووەم، «چارەسەرکردنی ئەو بنەمایانەی دەوڵەتیان لەسەر دادەمەزرێت». ئێمە لێرەدا ئەمەمان بەلاوە گرنگە، چونکە ئەو فەیلەسوفە لەو بوارەدا هاتووە، بیرۆکەی »مافی سروشتی بۆ هەموو مرۆڤەکانی بەدەر لەئاین‌و دەوڵەت» وەگەڕخستووە، کەمەبەستی لە: »مافی سروشتی‌و ڕێکخستنی سروشتی ئاوەڕواتکراوە لەو ڕێسایانەی سروشتی هەر تاکێکی پێدەناسرێتەوە، ئەو ڕێسایانەی پەییانپێدەبەین، بەوەی کە هەموو وجودو بوویەک بوون‌و ڕەفتارەکەی بەشێوەیەکی دیاریکراو دیاریدەکرێت». لەکاتێکدا هەرە یاسای مەزنی سروشت ئەوەیە کە هەر شتێک ئەوەندەی لەتوانایدایە هەوڵدەدات لەباری خۆیدا بمێنێتەوەو تەنها لەخۆی بڕوانێت، بێئەوەی ئیعتبار بۆ هیچ شتێکی تر دابنێت، لەمەوە بەوە دەگەین کە هەموو بوویەک مافی ڕەهای دەبێت لەوەی لەباری خۆیدا بمێنێتەوە، واتە بەو شێوەیە هەبێت‌و ڕێگەبکات کەهەر دەبێت ئەنجامدانەکەی سروشتیانە بێت»، هەروەها سپینۆزا درێژەی دەداتی«لەو ڕووەوە جیاوازییەک لەنێوان خەڵک‌و بووە سروشتییەکانی تردا نابینین، یان

لەنێوان ئەوانەی خاوەن عەقڵێکی تەندروستن‌و ئەوانەشی مێشک پووت‌و بەتاڵن، یاخود لەنێوان کەسانی ساغڵەم‌و کەسایەتییە بەهێزەکان لەلایەک‌و کەسە گەمژەو لاوازەکان لەلایەکی ترەوە. لەراستیدا هەر یەکێک بەپێی یاساکانی سروشت شتێک بکات، ئەوە مومارەسەی مافێکی رەهای خۆی کردووە، چونکە بەو پێیە هەنگاودەنێت کەسروشتی خۆی لێیدەخوازێت‌و ناکرێت جگە لەوە شتێکی تر بکات. چەندێک سەیری خەڵک بکەین وەکئەوەی تەنها لەسایەی حوکمی سروشتدابن ئەوەندە بینینمان بۆیان وایلێدێت کەهەموویان لەیەک باردا بژین: ئەگەر دوای ئەمەش هێشتا کەسانێک هەر بێ ئاوەزو عەقڵ مانەوە، یان هەر هێشتا نەبوونەتە خاوەن ژیانێکی شایستەو بەتەنها لەژێر حوکمی مافێکی رەهای رکێفکراوی یاساکانی شەهوەتدا ژیان، ئەوا ئەوانە هەورەک ئەوانەن، کە لەژێر رکێفی یاساکانی عەقڵدان. خۆ حەکیمێکیش مافی رەهای هەیە لەوەی کار لەشتێکدا بکات کەعەقڵ فەرمانی پێدەدات، واتە بەپێی یاساکانی عەقڵ دەژی، بۆ جاهیلێکیش، یان هەرکەسێک کەبەتاڵە لەهەر

سیفاتێکی خولوقی، مافی ڕەهای هەیە لەکردنی هەر شتێکدا کە شەهوەت پاڵپێوەدەنێت بۆ کردنی، واتە بەپێی یاساکانی شەهوەت دەژی» (دەبینین چۆن گریمانەی «باری سروشتی» لەلای سپینۆزا گۆڕاوە بۆ بیرۆکەی «مافی سروشتی»).

بەڵام ئەمە بەو مانایە نایەت کە سپینۆزا خەڵک بانگهێشت دەکات بۆ ئەوەی تەنها بەپێی سروشتی خۆیان بژین و گوێنەدەنە ئەوەی عەقڵ داوایان لێدەکات. نەخێر، بەڵکو ئەو جەختدەکاتەوە لەسەر ئەوەی کە:» بێگومان ئەوەی دەمێنێتەوە عەقڵەو بۆ خەڵکیش ئەوە بەکەڵکترە کە بەپێی یاساو پێوەرە یەقینەکانی عەقڵ بژین، چونکە هەروەک گوتمان، ئەم یاسا و پێوەرانە تەنها ڕوویان لەبەدیهێنانی ئەو شتەیە کەسوودو کەڵکێکی ڕاستەقینەی بۆ مرۆڤ تێدایە. وێڕای ئەمەش هەموو مرۆڤێک حەزدەکات ئەوەندەی بتوانێت لەدڵنیاییەکی دوور لەهەر جۆرە ترسێک بژی، بەڵام ئەمە مەحاڵو ئەستەمە چونکە هەموو تاکێک دەتوانێت ئەوەی دەیەوێت ئەنجامیبدات، جگە لەوەی عەقڵیش ئەو مافانە نادات، کەدەکەونە

ژوور مافەکانی رقو تووڕەبوونەوە. لەراستیشدا تاکە مرۆڤێک لەناو ناوەندی دوژمنایەتیو رقو تووڕەییو چاوبەستکردندا نادۆزینەوە دڵەڕاوکێی نەبێت، هەروەها مرۆڤێکیش نییە ئەوەندەی بتوانێت لەهەوڵی خۆقوتارکردندا نەبێت.

چۆن دەکرێت خۆمان لەو دوژمنایەتی و ڕق و کینەیە رزگاربکەین کە بەپێی مافی سروشتی رەنگە زادەی کار و کردەوەی هەر تاکێک بێت؟ سپینۆزا لە وەڵامدانەوەی ئەمەدا دەڵێت:»... سەرنجبدەین خەڵک لەبەدبەختییەکی زۆردا دەبن ئەگەر هاوکاری یەکتری نەکەن، ئەگەر لەپێناو زەرورەتی ژیاندا وەک کۆیلە بمێننەوەو کار بۆ پێشخستنی عەقڵیان نەکەن... پاشان زۆر بەروونی ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت بۆ خاتری ئەوەی خەڵک لەدڵنیاییو لەباشترین شێوەدا بژین، دەبووایە هەوڵی یەکخستن بدەن لەیەک سیستمدا (دەوڵەت)، لەئەنجامی ئەمەوە ئەو مافەی هەریەکێکیان بەسەر هەموو شتەکانەوە هەیبوو، بەحوکمی سروشت، دەگەڕێتەوە بۆ گروهەکەو چیدی هێزو شەهوەتی خۆی کۆنترۆڵی ناکات بەڵکو لەلایەن هێزی هەمووانو ئیرادەکەیانەوە دەبێت«.

سەرچاوە:

- الحق الطبيعي... والقانون الطبيعي، د. محمد عابد الجابري، الاتحاد

بەرهەمە چاپکراوەکانی دەزگای ئایدیا

ژ	ناوی بەرهەم	نوسەر	وەرگێڕ	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە ئەفلاتوون	ڕێباز مستەفا		2014
2	ئاشنابوون بە سپینۆزا	کۆمەڵێک نوسەر		2014
3	ئاشنابوون بە کیرکە گۆر	شۆڕش مستەفا		2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێک نوسەر		2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر	کۆمەڵێک نوسەر		2014
6	ئاشنابوون بە ئالان تۆرین	کۆمەڵێک نوسەر		2014
7	ئاشنابوون بە سوقرات	لوقمان ڕەئوف		2014
8	ئاشنابوون بە ئەرستۆ	ڕێباز مستەفا		2014
9	ئاشنابوون بە قەشە ئاگۆستین	سەرهەنگ عەبدولرەحمان		214
10	ئاشنابوون بە جان جاك ڕۆسۆ	کۆمەڵێک نوسەر		2014
11	ئاشنابوون بە دیڤید هیوم	مستەفازاهیدی		2014
12	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێک نوسەر		2014
13	ئاشنابوون بە فرۆید	کۆمەڵێک نوسەر		2014
14	ئاشنابوون بە جۆن لۆك	عەتا جەمالی		2014
15	ئاشنابوون بە لینین	کۆمەڵێک نوسەر		2014
16	ئاشنابوون بە ئەریك فرۆم	کۆمەڵێک نوسەر		2014
17	ئاشنابوون بە قوتابخانەی فرانکفۆرت	عوسمان حەمە ڕەشید		2014
18	ئاشنابوون بە بزووتنەوەی فێمێنیزم	کۆمەڵێک نوسەر		2014
19	بلیمەتی و شێتی	بازگر		2014
20	ئاشنابوون بە کریشنا مۆرتی	کۆمەڵێک نوسەر		2014
21	ئاشنابوون بە سیکۆلاریزم	کۆمەڵێک نوسەر		2014
22	ئاشنابوون بە سیمۆن دیبۆڤوار	کۆمەڵێک نوسەر		2014
23	ئاشنابوون بە ڤێرجینیا وۆلف	لوقمان ڕەئوف		2014
24	ئاشنابوون بە یۆرگن هابرماس	کۆمەڵێک نوسەر		2014
25	ئاشنابوون بە دریدا	کۆمەڵێک نوسەر		2014
26	مەکری ئیسلامییەکانی کوردستان	ماجید خەلیل		2013
27	کتێبی سور	ماوتسی تۆنگ	فازڵ حسێن مەلا ڕەحیم	2014
28	سەیران بۆ سەرێکانێ	ستران عەبدوڵلا		2014
29	گەندەڵی	سابیر عەبدوڵلا کەریم		2014

30	یوتۆپیا	کۆمەڵێک نوسەر	پێشەوا فەتاح	2015
31	لەقەندیلەوە بۆ کوبانێ	ئەنوەر حسێن - شۆڕش مستەفا		2015
32	پرۆیستڕۆیکای بەهاری عەرەبی	ئەنوەر حسێن (بازگر)		2015
33	گەشتە بێ ئاکامەکانی سەرکردەیەک	بریتا بولەر	ڕێکەوت ئیسماعیل	2015
34	داعش و داعشناسی	کۆمەڵێک نوسەر		2015
35	گروپی قەیرانی چارەسەری پرۆسەی ئاشتی نێوان تورکیاو پەکەکە	ماجد خەلیل		2015
36	گۆڕینی رژێم و شۆڕشەکان، ئەو ڕووداوانەی سیستمی سەدەیەکیان سڕییەوە	سەجعان میلاد ئەلقزی	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2015
37	ئاشنابوون بە بێرکلی	ئەرسەلان حەسەن		2015
38	ئاشنابوون بە باشلار	کۆمەڵێک نوسەر		2015
39	ئاشنابوون بە دیکارت	کۆمەڵێک نوسەر		2015
40	ئاشنابوون بە هایدگەر	کۆمەڵێک نوسەر		2015
41	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز – بەرگی یەکەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
42	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز – بەرگی دووەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
43	ئاشنابوون بە هانا ئارێنت	کۆمەڵێک نوسەر		2015
44	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵێک نوسەر		2015
45	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵێک نوسەر		2015
46	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێک نوسەر		2015
47	ئاشنابوون بە ڤۆڵتێر	کۆمەڵێک نوسەر		2015
48	ئاشنابوون بە سلاڤۆی ژیژەک	کۆمەڵێک نوسەر		2015
49	ئاشنابوون بە مارکس – بەرگی یەکەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
50	ئاشنابوون بە مارکس – بەرگی دووەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
51	ئاشنابوون بە مارکس – بەرگی سێیەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
52	ئاشنابوون بە مارکس – بەرگی چوارەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
53	ئاشنابوون بە مارکس – بەرگی پێنجەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
54	ئاشنابوون بە مارکس – بەرگی شەشەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
55	ئاشنابوون بە مارکس – بەرگی حەوتەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
56	ئاشنابوون بە مارکس – بەرگی هەشتەم	جەلال حەمید		2015

57	بۆچی مارکس لەسەر حەق بوو	تێری ئیگڵتۆن	پێشرەو محەمەد	2015
58	خەوتن لەگەڵ شەیتان	رۆبێرت بایەر	ئەرسەلان حەسەن	2015
59	ئاشنابوون بە فیورباخ	کۆمەڵێک نوسەر		2015
60	ئاشنابوون بە تۆماس مۆر	وریا غەفوری		2015
61	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێک نوسەر		2015
62	ئاشنابوون بە گرامشی – بەرگی یەکەم	ئەرسەلان حەسەن		2015
63	ئاشنابوون بە گرامشی – بەرگی دووەم	ئومێد عوسمان		2015
64	ئاشنابوون بە ئەرستۆ	کۆمەڵێک نوسەر		2015
65	ئاشنابوون بە دیموکراسی	کۆمەڵێک نوسەر		2015
66	ئاشنابوون بە ئەلبێر کامۆ – بەرگی یەکەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
67	ئاشنابوون بە ئەلبێر کامۆ – بەرگی دووەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
68	ئاشنابوون بە ئەلبێر کامۆ – بەرگی سێیەم	مستەفا زاهیدی		2015
69	ئاشنابوون بە ئەرکون	د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد		2015
70	ئاشنابوون بە فۆکۆ	جەبار ئەحمەد		2015
71	ئاشنابوون بە تۆماس ئەکیونی	ماجید خەلیل		2015
72	ئاشنابوون بە ئەنگڵس	ئارۆ هەورامی		2015
73	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل – بەرگی یەکەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
74	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل – بەرگی دووەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
75	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل – بەرگی سێیەم	کۆمەڵێک نوسەر		2015
76	ئاشنابوون بە جاك لاكان	کۆمەڵێک نوسەر		2015
77	ئاشنابوون بە لایبنتز	کۆمەڵێک نوسەر		2015
78	ئاشنابوون بە میکاڤیلی	کۆمەڵێک نوسەر		2015
79	مارکس کێ بوو	د.عبدلعلی مقبل	مەجید مارابی - جەواد حەیدەری	2015
80	حركة الحداثة فی الشعر الكردی	د.سەروەر عەبدوڵڵا		2015
81	فیتنە	هشام جعیط	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2016

82	داعش و میلیشیاکان	ئەنوەر حسێن	2016
83	ئاشنابوون بە پۆڵ ریکۆر	کۆمەڵێك نوسەر	2016
84	ئاشنابوون بە ئاڵتۆسێر	کۆمەڵێك نوسەر	2016
85	ئاشنابوون بە سپینۆزا	سەرهەنگ عەبدولرەحمان	2016
86	ئاشنابوون بە پۆپەر	کۆمەڵێك نوسەر	2016
87	ئاشنابوون بە دۆرکهایم	ئارام مەحمود - دانا لەتیف جەلال	2016
88	ئاشنابوون بە دریدا	ئارام مەحمود	2016
89	ئاشنابوون بە لیوتار	ماجید خەلیل	2016
90	ئاشنابوون بە لینین - بەرگی یەکەم	کۆمەڵێك نوسەر	2016
91	ئاشنابوون بە لینین - بەرگی دووەم	کۆمەڵێك نوسەر	2016
92	ئاشنابوون بە ترۆتسکی	پێشرەو محەمەد	2016
93	ئاشنابوون بە بێرتراند راسڵ	کۆمەڵێك نوسەر	2016
94	ئاشنابوون بە پۆپۆلیزم - بەرگی یەکەم	ب. لیڤا	2016
95	ئاشنابوون بە پۆپۆلیزم - بەرگی دووەم	ب. لیڤا	2016
96	ئاشنابوون بە ئەفلاتون	کۆمەڵێك نوسەر	2016
97	ئاشنابوون بە رۆزا لۆکسۆمبۆرگ	ئاکام بەسیم	2016
98	ئاشنابوون بە سیمۆن دیبۆڤوار	کۆمەڵێك نوسەر	2016
99	ئاشنابوون بە کریشنا مۆرتی	شاسوار کەمال	2016
100	ئاشنابوون بە تۆتالیتاریزم - بەرگی یەکەم	ئەرسەلان حەسەن	2016
101	ئاشنابوون بە تۆتالیتاریزم - بەرگی دووەم	ئەرسەلان حەسەن	2016
102	ئاشنابوون بە مانفێستی حزبی کۆمۆنیست	موصلح شێخ شیسلامی	2016
103	سێگۆشەی گڕگرتوو	سابیر عەبدوڵلا کەریم	2016
104	دەروازەیەك بۆ ناسینی جەنگی عێراق - کوەیت	هەڵگورد جەلال	2016
105	گەشتی دوورو درێژی ئەتۆمی ئێران تێچوون و مەترسییەکانی	سۆران عەلی	2016
106	چەتەکانی دەریا لە باشوری خۆرهەڵاتی ئاسیا، خۆرئاوای ئەفریقیاو سۆماڵ	هەڵگورد جەلال	2016
107	خەبات لەپێناو فرەییدا دوای شۆڕشەکانی باکوری ئەفریقیا	سۆران عەلی	2016

108	جوڵانەوەی ئەمازیغی و دینامیکیای ژیانی سیاسی لیبیا	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2016
109	نەوت و گازی شیلی ئەمەریکاو ئاکامە جیۆپۆلۆتیکەکانی	ئەرسەلان حەسەن	2016
110	کۆچ لە جیهانێکی بێئۆقرەدا	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2016
111	تیرۆر، تیرۆریزم و تیرۆریزمی نێودەوڵەتی	ڕێباز مستەفا	2016
112	چین و سیستەمی بازرگانی جیهانی	بابان ئەنوەر	2016
113	ئومێدی خۆرهەتاوی من	سەرهەنگ عەبدولرەحمان	2016
114	ئازادی و خیانەت لە ئازادی	ئەرسەلان حەسەن	2016
115	فاکتەرەکانی سەرهەڵدانی ڕەوتە ئیسلامییەکان	فوئاد مەجید میسری	2016
116	کورد و ئیسلام لە یەکتربردا	نەوزاد جەمال	2016
117	کارل مارکس و لیۆن ترۆتسکی	بابان ئەنوەر	2016
118	مارکسیزم لە هەزارەی سێیەمدا	بژار سەردار - ئازاد ئارمان	2016
119	چوار سندوق	مەریوان هەڵەبجەیی	2016
120	گفتوگۆ	مەریوان هەڵەبجەیی	2016
121	سەڵتەکان	مەریوان هەڵەبجەیی	2016
122	چیرۆکی ورچەکانی پاندا	مەریوان هەڵەبجەیی	2016
123	وردە تاوانەکانی ژیانی هاوسەرێتی	مەریوان هەڵەبجەیی	2016
124	کورد و مێژووی جەژنی نەورۆز	د.کەیوان ئازاد ئەنوەر	2016
125	ئەو شتانەی لێیان بێدەنگ بووم	ساراڵ فەهمی شەریف - هێمن تاهیر	2016
126	چۆن ئیسلامی میانڕەو دەبێتە کارگەی بەرهەمهێنانی تیرۆر؟	سۆران سێوکانی	2016
127	ئومێد بە زیندووی بهێڵەرەوە	یاسین محەمەد عەلی - هێمن تاهیر	2016
128	باوەڕدارە تیرۆریستەکە	سۆران عەلی	2016
129	پێغەمبەرو پرۆلیتاریا	پێشرەو محەمەد - هێرۆ خوسرەوی	2016
130	مارکسیزم چۆن کاردەکات	بابان ئەنوەر	2016
131	ئامانجی فەلسەفە	شاسوار کەمال	2016
132	پرسی ژن	عادل عەلی	2016
133	چەپی نوێ	د.ئەکرم میهرداد	2016
134	ناملیکەی لێبوردەیی	فەرشید شەریفی	2016
135	یاداشتەکانی جەنگ	ستران عەبدوڵڵا	2016
136	ژنێك لە نێو سەردەستەی میلیشیاکاندا	دڵشاد محەمەد - هێمن تاهیر	2016

137	مارکس و ڕەخنەی سیاسەت	هاوار محەمەد	2016
138	لە بڵاوکردنەوەکانی کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان	یوسف محەمەد بەرزنجی	2016
139	فەلسەفە لە ئێستادا	دانا شوانی	2016
140	تیۆری زانینی زانستیانە	د.حەمید عەزیز	2016
141	مارکس و ئازادی	دانا شوانی	2016
142	شرۆڤەی ئەفسانەی سیزیف	ئیسماعیل ئیسماعیل زادە	2016
143	سەلەفییەت لە کوردستانی ئێران	ماجد خەلیل	2016
144	هەژموونی نەوت	سۆران عەلی	2016
145	دەوڵەت	سمکۆ محەمەد	2016
146	مێژوی ئابوری جیهان	محەمەد چیا	2016
147	لە تۆڵەیتۆڵەوە بۆ ناوزەنگ	خەڵەف غەفور	2016
148	پارت و ڕێکخراوە سیاسییەکان لە تورکیا	محەمەد فاتح	2016
149	دەقی شیعری کوردی لە ڕوانگەی سیمیۆلۆژییەوە	د.لوقمان ڕەئوف	2016
150	تیۆری چوارەمی سیاسەت	وریا غەفوری	2017
151	هونەری شێوەکاری نوێ	رامیار مەحمود	2017
152	جیهانگیری لە ڕوانگەی جیاوازەوە	حەسەن بارام	2017
153	پاکستان و گۆڕانیەکانی ناوخۆو دەرەوە	بابان ئەنوەر	2017
154	پەیوەندی ئێران و هندستان	ماجید خەلیل	2017
155	چین و ئێران	محەمەد چیا	2017
156	ژنان لە بەهاری عەرەبیدا	ئەرسەلان حەسەن	2017
157	سیستمی نێودەوڵەتی هێز یان دادپەروەری	ئارام مەحمود ئەحمەد	2017
158	ركابەری ئەمەریکاو ئێران لە ئەمەریکای لاتین و ئەفەریقیا	کۆشان عەلی زەمانی	2017
159	کاریگەرییەکانی دابەزینی نرخی نەوت	سابیر عەبدوڵلا کەریم	2017
160	پێگەی ئێران لە خۆرهەڵات ناوەڕاستدا	بەختیار ئەحمەد ساڵح	2017
161	مۆریتانیا وڵاتێکی درەوشاوەی کەنارو بیابان	شاناز هیرانی	2017
162	هەرێمی کوردستان و ململانێ ناوچەییەکان	ئەنوەر حسێن (بازگر)	2017

163	فەلسەفەی هانا ئارێنت	ئارام مەحمود	2017
164	نەوت بەرامبەر زەوی	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2017
165	پوختەی سەرمایەی مارکس	بابان ئەنوەر	2017
166	چوارینەی دیموکراسی	رەنجەی نابینا	2017
167	نفوذ الهلال الشیعی فی الشرق الاوسط	عەلی محەمەد صالح	2017
168	هەڵسەنگاندنی دەسەڵاتی نەرمی قەتەر	ئەرسەلان حەسەن	2017
169	سۆفیزم لە ئاسیای ناوەڕاستدا	عەبدوڵڵا مەلا ئەحمەد	2017
170	لە ئیسلامی قورئانەوە بۆ ئیسلامی فەرمووده	سۆران سێوکانی	2017
171	مێژووی درۆ	هاوار محەمەد	2017
172	پرسی کورد	ماجید خەلیل	2017
173	پۆست کۆمۆنیزم	ئەرسەلان حەسەن	2017
174	پرۆگرامە ئەتۆمییەکان	جەواد حەیدەری	2017
175	پەیوەندی روسیا و ئەمەریکا	ئەرسەلان حەسەن	2017
176	دەربارەی میواندۆستی	هاوار محەمەد	2017
177	بەرەو ئاشتی هەمیشەیی	رێبین رەسوڵ	2017
178	رۆشنگەری چییە؟	رێبین رەسوڵ	2017
179	چەند لێکۆڵینەوەیەکی ئەدەبی و رۆژنامەوانی	یوسف ئەحمەد مەنتك	2017
180	سەرەتایەك لەسەر ئاسایشی سروشتی	ئەرسەلان حەسەن	2017
181	مێژووی پەیەده	ماجید خەلیل	2017
182	کتێبی سور - چاپی سێیەم	فازڵ حسێن مەلا رەحیم	2017
183	مەحرەمی راز شەرحی غەزلیاتی حافز	ئەکرەم عەنەبی	2017
184	مارکس کێ بوو؟ چاپی دووەم	مەجید مارابی - جەواد حەیدەری	2017
185	ئالان بادیۆ	کۆمەڵێك نوسەر	2017
186	رولان بارت	کۆمەڵێك نوسەر	2017
187	جۆرج باتای	هاوار محەمەد	2017
188	چۆمسکی	کۆمەڵێك نوسەر	2017
189	جۆن دیۆی	د. لوقمان رەئوف - ئارام محمود	2017
190	رۆدۆلف کارناب	کۆمەڵێك نوسەر	2017
191	کۆنفۆشیۆس	کۆمەڵێك نوسەر	2017
192	جولیا کریستیڤا	کۆمەڵێك نوسەر	2017
193	لیڤی شتراوس	کۆمەڵێك نوسەر	2017

194	مارتین بوبەر	کۆمەڵێك نوسەر	2017
195	ماوتسی تۆنگ	کۆمەڵێك نوسەر	2017
196	مۆنتیسکۆ	سیار خورماڵی	2017
197	پیەر بۆردیۆ	کۆمەڵێك نوسەر	2017
198	سپێنوزا	کۆمەڵێك نوسەر	2017
199	ویتگنشتاین	کۆمەڵێك نوسەر	2017
200	والتەر بنیامین	کۆمەڵێك نوسەر	2017
201	فرانسیس فۆکۆیاما	کۆمەڵێك نوسەر	2017
202	مارتن لۆسەر	کۆمەڵێك نوسەر	2017
203	سان سیمۆن	کۆمەڵێك نوسەر	2017
204	دێڤد هارڤی	کۆمەڵێك نوسەر	2017

پرۆژەی 25 نامیلکەی فەلسەفی

ژمارە	ناوی نامیلکە	ناوی نوسەر	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە ئەفلاتوون	ڕێباز مستەفا	2014
2	ئاشنابوون بە سپینۆزا	کۆمەڵێك نوسەر	2014
3	ئاشنابوون بە کیرگە گۆر	شۆڕش مستەفا	2014
4	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێك نوسەر	2014
5	ئاشنابوون بە کارل پۆپەر	کۆمەڵێك نوسەر	2014
6	ئاشنابوون بە ئالان تۆرین	کۆمەڵێك نوسەر	2014
7	ئاشنابوون بە سوقرات	لوقمان ڕەئوف	2014
8	ئاشنابوون بە ئەرستۆ	ڕێباز مستەفا	2014
9	ئاشنابوون بە قەشە ئاگۆستین	سەرهەنگ عەبدولرەحمان	214
10	ئاشنابوون بە جان جاك رۆسۆ	کۆمەڵێك نوسەر	2014
11	ئاشنابوون بە دیڤد هیوم	مستەفا زاهیدی	2014
12	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێك نوسەر	2014
13	ئاشنابوون بە فرۆید	کۆمەڵێك نوسەر	2014
14	ئاشنابوون بە جۆن لۆك	عەتا جەمالی	2014
15	ئاشنابوون بە لینین	کۆمەڵێك نوسەر	2014
16	ئاشنابوون بە ئەریك فرۆم	کۆمەڵێك نوسەر	2014
17	ئاشنابوون بە قوتابخانەی فرانکفۆرت	عوسمان حەمە رەشید	2014
18	ئاشنابوون بە بزوتنەوەی فیمینیزم	کۆمەڵێك نوسەر	2014
19	بلیمەتی و شێتی	بازگر	2014
20	ئاشنابوون بە کریشنا مۆرتی	کۆمەڵێك نوسەر	2014
21	ئاشنابوون بە سیکۆلاریزم	کۆمەڵێك نوسەر	2014
22	ئاشنابوون بە سیمۆن دیبۆڤوار	کۆمەڵێك نوسەر	2014
23	ئاشنابوون بە ڤێرجینیا وۆلف	لوقمان ڕەئوف	2014
24	ئاشنابوون بە یۆرگن هابرمانس	کۆمەڵێك نوسەر	2014
25	ئاشنابوون بە درێدا	کۆمەڵێك نوسەر	2014

پرۆژەی 100 نامیلکەی **فەلسەفی** 1 - 20

ژمارە	ناوی نامیلکە	ناوی نوسەر	ساڵی چاپ
1	ئاشنابوون بە بێرکلی	ئەرسەلان حەسەن	2015
2	ئاشنابوون بە باشلار	کۆمەڵێك نوسەر	2015
3	ئاشنابوون بە دیکارت	کۆمەڵێك نوسەر	2015
4	ئاشنابوون بە هایدگەر	کۆمەڵێك نوسەر	2015
5	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز - بەرگی یەکەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
6	ئاشنابوون بە جیل دۆلۆز - بەرگی دووەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
7	ئاشنابوون بە هانا ئارێنت	کۆمەڵێك نوسەر	2015
8	ئاشنابوون بە هیگڵ	کۆمەڵێك نوسەر	2015
9	ئاشنابوون بە سارتەر	کۆمەڵێك نوسەر	2015
10	ئاشنابوون بە نیچە	کۆمەڵێك نوسەر	2015
11	ئاشنابوون بە ڤۆڵتێر	کۆمەڵێك نوسەر	2015
12	ئاشنابوون بە سلاڤۆی ژیژەك	کۆمەڵێك نوسەر	2015
13	ئاشنابوون بە مارکس - بەرگی یەکەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
14	ئاشنابوون بە مارکس - بەرگی دووەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
15	ئاشنابوون بە مارکس - بەرگی سێیەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
16	ئاشنابوون بە مارکس - بەرگی چوارەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
17	ئاشنابوون بە مارکس - بەرگی پێنجەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
18	ئاشنابوون بە مارکس - بەرگی شەشەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
19	ئاشنابوون بە مارکس - بەرگی حەوتەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
20	ئاشنابوون بە مارکس - بەرگی هەشتەم	جەلال حەمید	2015

پرۆژەی 100 نامیلکەی **فەلسەفی** 21 - 40

ژمارە	ناوی نامیلکە	ناوی نوسەر	ساڵی چاپ
21	ئاشنابوون بە فیورباخ	کۆمەڵێك نوسەر	2015
22	ئاشنابوون بە تۆماس مۆر	وریا غەفوری	2015
23	ئاشنابوون بە شۆپنهاوەر	کۆمەڵێك نوسەر	2015
24	ئاشنابوون بە گرامشی - بەرگی یەکەم	ئەرسەلان حەسەن	2015
25	ئاشنابوون بە گرامشی - بەرگی دووەم	ئومێد عوسمان	2015
26	ئاشنابوون بە ئەرستۆ	کۆمەڵێك نوسەر	2015
27	ئاشنابوون بە دیموکراسی	کۆمەڵێك نوسەر	2015
28	ئاشنابوون بە ئەلبێر کامۆ - بەرگی یەکەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
29	ئاشنابوون بە ئەلبێر کامۆ - بەرگی دووەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
30	ئاشنابوون بە ئەلبێر کامۆ - بەرگی سێیەم	مستەفا زاهیدی	2015
31	ئاشنابوون بە ئەرکون	د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد	2015
32	ئاشنابوون بە فۆکۆ	جەبار ئەحمەد	2015
33	ئاشنابوون بە تۆماس ئەکیونی	ماجید خەلیل	2015
34	ئاشنابوون بە ئەنگڵس	ئارۆ هەورامی	2015
35	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل - بەرگی یەکەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
36	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل - بەرگی دووەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
37	ئاشنابوون بە جۆن ستیوارت میل - بەرگی سێیەم	کۆمەڵێك نوسەر	2015
38	ئاشنابوون بە جاك لاكان	کۆمەڵێك نوسەر	2015
39	ئاشنابوون بە لایبنتز	کۆمەڵێك نوسەر	2015
40	ئاشنابوون بە میکاڤیلی	کۆمەڵێك نوسەر	2015

پرۆژەی 100 نامیلکەی **فەلسەفی** 41 – 60

ژمارە	ناوی نامیلکە	ناوی نوسەر	ساڵی چاپ
41	ئاشنابوون بە پۆڵ ریکۆر	کۆمەڵێک نوسەر	2016
42	ئاشنابوون بە ئاڵتۆسێر	کۆمەڵێک نوسەر	2016
43	ئاشنابوون بە سپینۆزا	سەرهەنگ عەبدولرەحمان	2016
44	ئاشنابوون بە پۆپەر	کۆمەڵێک نوسەر	2016
45	ئاشنابوون بە دۆرکهایم	ئارام مەحمود – دانا لەتیف جەلال	2016
46	ئاشنابوون بە دریدا	ئارام مەحمود	2016
47	ئاشنابوون بە لیوتار	ماجید خەلیل	2016
48	ئاشنابوون بە لینین – بەرگی یەکەم	کۆمەڵێک نوسەر	2016
49	ئاشنابوون بە لینین – بەرگی دووەم	کۆمەڵێک نوسەر	2016
50	ئاشنابوون بە ترۆتسکی	پێشڕەو محەمەد	2016
51	ئاشنابوون بە بێرتراند راسڵ	کۆمەڵێک نوسەر	2016
52	ئاشنابوون بە پۆپۆلیزم – بەرگی یەکەم	ب. لیڤا	2016
53	ئاشنابوون بە پۆپۆلیزم – بەرگی دووەم	ب. لیڤا	2016
54	ئاشنابوون بە ئەفلاتون	کۆمەڵێک نوسەر	2016
55	ئاشنابوون بە رۆزا لۆکسۆمبۆرگ	ئاکام بەسیم	2016
56	ئاشنابوون بە سیمۆن دیبۆڤوار	کۆمەڵێک نوسەر	2016
57	ئاشنابوون بە کریشنا مۆرتی	شاسوار کەمال	2016
58	ئاشنابوون بە تۆتالیتاریزم – بەرگی یەکەم	ئەرسەلان حەسەن	2016
59	ئاشنابوون بە تۆتالیتاریزم – بەرگی دووەم	ئەرسەلان حەسەن	2016
60	ئاشنابوون بە مانفێستی حزبی کۆمۆنیست	موصلح شێخ شیسلامی	2016

پرۆژەی 100 نامیلکەی **فەلسەفی** 61 - 80

ژمارە	ناوی نامیلکە	ناوی نوسەر	ساڵی چاپ
61	ئالان بادیۆ	کۆمەڵێك نوسەر	2017
62	رولان بارت	کۆمەڵێك نوسەر	2017
63	جۆرج باتای	هاوار محەمەد	2017
64	چۆمسکی	کۆمەڵێك نوسەر	2017
65	جۆن دیۆی	د. لوقمان رەئوف - ئارام محمود	2017
66	رۆدۆلف کارناپ	کۆمەڵێك نوسەر	2017
67	کۆنفۆشیۆس	کۆمەڵێك نوسەر	2017
68	جولیا کریستیڤا	کۆمەڵێك نوسەر	2017
69	لیڤی شتراوس	کۆمەڵێك نوسەر	2017
70	مارتین بوبەر	کۆمەڵێك نوسەر	2017
71	ماوتسی تۆنگ	کۆمەڵێك نوسەر	2017
72	مۆنتیسکۆ	سیار خورماڵی	2017
73	پیەر بۆردیۆ	کۆمەڵێك نوسەر	2017
74	سپێنوزا	کۆمەڵێك نوسەر	2017
75	ویتگنشتاین	کۆمەڵێك نوسەر	2017
76	والتەر بنیامین	کۆمەڵێك نوسەر	2017
77	فرانسیس فۆکۆیاما	کۆمەڵێك نوسەر	2017
78	مارتن لۆسەر	کۆمەڵێك نوسەر	2017
79	سان سیمۆن	کۆمەڵێك نوسەر	2017
80	دێڤد هارڤی	کۆمەڵێك نوسەر	2017

پرۆژەی 100 توێژینەوەی جیهانی (1 - 10)

ژمارە	ناوی توێژینەوە	ناوی نوسەر	ناوی وەرگێڕ	ساڵی چاپ
1	سێگۆشەی گڕگرتوو	ولیام داریمپڵ	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2016
2	دەروازەیەك بۆ ناسینی جەنگی عێراق - کوەیت	هەڵگورد جەلال	/	2016
3	گەشتی دوورو درێژی ئەتۆمی ئێران تێچوون و مەترسییەکانی	عەلی فائیز – کەریم سەجادپور	سۆران عەلی	2016
4	چەتەکانی دەریا لە باشوری خۆرهەڵاتی ئاسیا، خۆرئاوای ئەفریقیاو سۆماڵ	مارتن میرفی	هەڵگورد جەلال	2016
5	خەبات لەپێناو فرەییدا دوای شۆڕشەکانی باکوری ئەفریقیا	ئەنتۆنی دۆرکن	سۆران عەلی	2016
6	جوڵانەوەی ئەمازیغی و دینامیکیای ژیانی سیاسی لیبیا	بیلال عەبدوڵڵا	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2016
7	نەوت و گازی شیلی ئەمەریکاو ئاکامە جیۆپۆلۆتیکەکانی	بەهزاد ئەحمەدی لفورکی – مەسعود درەخشان	ئەرسەلان حەسەن	2016
8	کۆچ لە جیهانێکی بێئۆقرەدا	ئەلشێخ بای ئەلحەبیب – رەشید خەشانە	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2016
9	تیرۆر، تیرۆریزم و تیرۆریزمی نێودەوڵەتی	د.عەلیرەزا سەمیعی ئیسفەهانی – عەبدولکەریم سالکی	ڕێباز مستەفا	2016
10	چین و سیستەمی بازرگانی جیهانی	ئادیتیا ماتۆ – ئارڤیند سوبرامانیان	بابان ئەنوەر	2016

پرۆژەی 100 توێژینەوەی جیهانی (11 – 20)

ژمارە	ناوی توێژینەوە	ناوی نوسەر	ناوی وەرگێر	ساڵی چاپ
11	پاکستان و گۆڕانیەکانی ناوخۆو دەرەوە	کۆمەڵێك نوسەر	بابان ئەنوەر	2017
12	پەیوەندییەکانی ئێران و هندستان	یەدوڵڵا دهقان – مەهدی کازمی	ماجید خەلیل	2017
13	چین و ئێران	د.فهد مزبان خزار – منوشهر دوراج – مایکل سینگ	محەمەد چیا	2017
14	ژنان لە بەهاری عەرەبیدا	کۆمەڵێك نوسەر	ئەرسەلان حەسەن	2017
15	سیستمی نێودەوڵەتی هێز یان دادپەروەری	هاکان ئالتینای	ئارام مەحمود ئەحمەد	2017
16	رکابەری ئەمەریکاو ئێران لە ئەمەریکای لاتین و ئەفەریقیا	براندۆن فایت – کلۆی کۆگلین – شولت	کۆشان عەلی زەمانی	2017
17	کاریگەرییەکانی دابەزینی نرخی نەوت	راپۆرتی وەرزیی بانکی نێودەوڵەتی	سابیر عەبدوڵڵا کەریم	2017
18	پێگەی ئێران لە خۆرهەڵات ناوەڕاستدا	بەختیار ئەحمەد ساڵح	/	2017
19	مۆریتانیا وڵاتێکی درەوشاوەی کەنارو بیابان	ئەنوار بوخرس	شاناز هیرانی	2017
20	هەرێمی کوردستان و ململانێ ناوچەییەکان	ئەنوەر حسێن (بازگر)	/	2017

iDEA FOUNDATION

دەزگای ئایدیا

بۆ فکرو لێکۆڵینەوە